

T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI
YAKINÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

145132

YÜKSEK LİSANS TEZİ

OSMANLI DEVLETİ - DAĞISTAN İLİŞKİLERİ
(1830-1864)

Hazırlayan

ŞAMİL CEYHAN

- 145132 -

TEZ DANIŞMANI
Prof.Dr. NECDET HAYTA

ANKARA - 2004

İÇİNDEKİLER.....	I
ÖNSÖZ.....	III
KISALTMALAR.....	V
GİRİŞ: XIX.YÜZYILA KADAR DAĞISTANDA NÜFUZ MÜCADELELERİ.....	1

I.BÖLÜM

19.YY.'IN İLK ÇEYREĞİNE KADAR DAĞISTANDAKİ GELİŞMELER

A. Edirne Antlaşmasına Kadar Osmanlı Devleti'nin Dağıstan Siyaseti.....	13
B. Kafkasya'daki Bağımsızlık Hareketlerine Bakış.....	24

II.BÖLÜM

1829 EDİRNE ANTLAŞMASINDAN SONRA OSMANLI DEVLETİNİN DAĞISTANLA İLİŞKİLERİ

A. Osmanlı Devleti'nin 1829'dan Sonra Kafkasya Siyasetinde Değişikler.	28
B. İmam Şamil'in Kafkas Hanlıkları İle İlişkileri.....	30
C. Kırım Savaşı'na Kadar İmam Şamil'in Osmanlı Devleti İle İlişkileri.....	34
D. İmam Şamil'in Osmanlı Devleti sınırları İçinde Asker Toplaması.....	39
E.Osmanlı Devleti'nin Dağıstan'daki Bağımsızlık Mücadelesine Katkıları.	42

III. BÖLÜM

KIRIM SAVAŞI SIRASINDA OSMANLI DEVLETİ'NİN DAĞISTANLA İLİŞKİLERİ

A. Kırım Savaşı Öncesi Gelişmeler Ve Savaşın Ortaya Çıkışı.....	46
B. Kırım Savaşı'nın Başında İmam Şamil ile Osmanlı Devleti'nin Görüşmeleri.....	49
C. Kırım Savaşı'nda İmam Şamil'in Osmanlı Devleti Lehine Çalışmaları.	53
D. İmam Şamil'in Kuzeydoğu Planı.....	59
E. Kırım Savaşı'nda Kuzeydoğu Cephesinde Gelişmeler.....	64
F. Paris Antlaşması'nda Kafkasya Meselesi.....	72

IV.BÖLÜM

KIRIM SAVAŞI'NDAN 1864 KADAR KAFKASYA'DAKİ GELİŞMELER

A. İmam Şamil'in Osmanlı Devleti ile son görüşmesi	77
B. Osmanlı Devleti ile Rusya Arasında Cephane Krizi.....	79
C. Rusya'nın Yeni Kafkasya Planı.....	80
D. İmam Şamil'in Teslim Olmasından Sonra Kafkasya'daki Gelişmeler...	85

SONUÇ.....	90
------------	----

BİBLİYOGRAFYA.....	94
--------------------	----

EKLER.....	98
------------	----

RESİM EKLERİ.....	98
-------------------	----

BELGE EKLERİ.....	100
-------------------	-----

ÖZET.....	106
-----------	-----

ABSTRACT.....	109
---------------	-----

ÖNSÖZ

Tez çalışmamızda Kafkaslarda Ruslara karşı bağımsızlık mücadelesi veren İmam Şamil'in Osmanlı Devleti ile ilişkilerini açıklamaya çalışacağız. Böyle bir çalışmaya bizi sevkeden sebep "Osmanlı Devleti, Kafkasya'da bağımsızlık için yapılan isyanlara neden yardım etmemiştir? Osmanlı Devleti Edirne Antlaşması'ndan sonra Kafkasya siyasetinden niçin vazgeçmiştir? Kendisi içinde bir tehdit olan Rusya'yı engellemek için neden İmam Şamil'den yararlanmamıştır?" sorularına cevap bulmaktır. Bu amaçla Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden yararlandık bu döneme ait vesika ve belgeler üzerine yoğunlaştık

Tezimizin giriş kısmında XIX. yüzyıla kadar Kafkaslarda meydana gelen siyasi gelişmelere değinilmiş, bu coğrafyanın Osmanlı Devleti-İran-Rusya arasında sürekli mücadele alanı olduğu üzerinde durulmuştur. Daha sonra gelişen ve büyüyen Rusya'nın rakiplerini nasıl devre dışı bıraktığı izah edilmiştir.

Osmanlı Devleti 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan sonra Rusya'ya karşı Kafkasları tampon bölge yapma girişimleri ve bölgeye gönderilen valilerin çalışmalarına hakkında bilgiler sunulmuştur.

Birinci bölümde XIX. yüzyılın ilk çeyreğine kadar Osmanlı Devleti'nin Dağıstan siyaseti ve bu bölgede ki halkları kendine tabi etme çalışmaları ve Kafkasya'da ki bağımsızlık hareketlerine bakış sunulmaktadır.

İkinci bölümde 1829 Edirne Antlaşması'ndan sonra Osmanlı Devleti'nin Kafkasya siyasetinde ne gibi değişiklikler olduğu ve Dağıstan'da bağımsızlık mücadelesine başlayan İmam Şamil'in Rusya'ya karşı Osmanlı Devleti'nin desteğini alma girişimlerinden bahsedilmektedir.

Üçüncü bölümde Kırım savaşının başlamasıyla birlikte Osmanlı Devleti'nin Kafkaslarda İmam Şamil'e ihtiyaç duymasıyla birlikte daha yoğun bir münasebet döneminin başlamıştır. Bu savaş esnasında Şamil'in tasarladığı kuzeydoğu harekât planının istenildiği gibi gerçekleşmemesi üzerinde durulmuştur. Burada şu sorunun cevabı da aranmıştır: Osmanlı Devleti Kırım savaşında İmam Şamil faktöründen iyi yararlanabilmiş midir?

Dördüncü bölümde Kırım savaşı sonrası Dağıstan'daki gelişmeler ve İmam Şamil'in Osmanlı Devleti'nden son kez yardım talebi ve Osmanlı Devleti'nin bu yardım talebine cevap verememesinin siyasi sebeplerinden bahsedilmektedir. Ayrıca Kafkaslardaki isyanları artık tamamen bastırmak isteyen Rusya'nın bu vesile yaptığı çalışmaları ele alınmaktadır.

Arşiv belgeleri içerisinde okumayamadığımız yerler belirtilmiştir.

Bu tezimizin hazırlanmasında değerli vakitlerini bizlere ayıran Sayın Hocam Prof.Dr. Necdet HAYTA' ya minnettarlığımızı arz ederiz.Ayrıca çalışmamızda yardımda bulunan araştırma görevlisi Uğur ÜNAL'a teşekkürü borç bilirim.

KISALTMALAR

a.g.e.	Adı geçen eser
a.g.m.	Adı geçen makale
a.g.md.	Adı geçen madde
A.} MKT.	Amedi Kalemi
A.} MKT. MHM.	Mühime Kalemi Evrakı
B.E.O.	Bab-ı Ali Evrak Odası
B.O.A.	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
c.	Cilt
C.A.	Cevdet Askeriye
C.H.	Cevdet Hariciye
H.H.	Hatt-ı Hümayun
M.E.B.İ.A.	Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi
İ.Ü.	İstanbul Üniversitesi
K.T.Ü.	Karadeniz Teknik Üniversitesi
s.	Sayfa
T.T.K.	Türk Tarih Kurumu
Yay.	Yayınları
Yay.Haz.	Yayına Hazırlayan

GİRİŞ

“XIX.YÜZYILA KADAR DAĞISTAN’DA NÜFUZ MÜCADELELERİ”

Konumuzun esasını teşkil eden Dağıstan, coğrafi olarak, doğuda Hazar Denizi, güneyde Azerbaycan, güneybatıda Gürcistan ve batıda Çeçenya ile çevrilmiştir. Bugün Dağıstan özerk bir yapıdadır ve Rusya’ya bağlıdır. Dağıstan’a, tarihten önce “Dak”ların ülkesi dendiğine göre Dakistan ya da Dakya olarak düşünülmesi gerekir. Bilim dünyası genel olarak tüm Dağıstan halklarına “lezgi” adını vermiştir. Ama bu, dil açısından geçerli değildir. Bugün Dağıstan’da var olan belli başlı kavimler şunlardır: 1. Avarlar, Andiler 2. Darginler, (Khurkiler) 3. Laklar (Gazi Kumuklar) 4. Lezgiler¹.

Kafkasya’yı uzun müddet tesiri altında tutan akınlar kuzeydoğudan yapılmıştır. Özellikle Hazar Denizi’nin doğusundan gelen milletlerin tesiri daha büyük sayılmaktadır. Arilerle, Turan kavimlerinin yaptığı bu akınlar iki grup halinde olmuştur. IV. asra kadar devam eden birinci grubu İskitler, Sarmatlar, Alanlar, Gotlar oluşturmuştur. Yine aynı asırda Türk ve Moğol akınları asırlarca devam etmiştir. Bu akınlar neticesinde, Kafkasya’nın etnik ve siyasi yapısı büyük ölçüde değişmiştir².

XIII. yüzyıla kadar devam eden Turan akınları, Osmanlı’nın Kafkasya’ya nüfuz edişine kadar aralıklarla sürmüştür. Bu akınlarla Türkler ve Moğollar, Kırım ve dolaylarına yerleşerek, Kafkas milletleriyle Osmanlı Devleti’nin münasebetlerinde büyük rol oynamıştır. Osmanlı Devleti’nin Kafkasya’ya siyasî bakımdan tesir edişini iki bakımdan ele almak gerekir. Birincisi; Kırım’a yerleşen Moğollarla Türklerin, Osmanlı hakimiyetini kabul etmeleriyle birlikte Kafkasya ile Osmanlı Devleti arasında idari bakımdan

¹ Adolf Berje, *Kafkaslar’ın Tarihi*, s. 73.

² İsmail Berkok, *Tarihte Kafkasya*, s. 30.

bir vasıta olmalarıdır. İkincisi; İslam Dini'nin Kafkasya'da fetihlerle yayılmasıdır. Osmanlı Devleti böylelikle Rus nüfuzunu Kafkasya'dan uzak tutmuştur³.

Türkistan seferi bitince Cengiz Han, komutanları Cebe Noyan ve Sabutay Batur'a Kafkasya üzerine sefer yapmalarını emretti. Kumanlar üzerine yürüyen Moğollar, 16 Temmuz 1223 tarihinde, Kumanları ağır bir yenilgiye uğrattı. Rus Knezliği üzerine de giden Moğollar, burayı da hakimiyetleri altına aldı (12 Aralık 1237). Ruslarla Moğollar arasındaki mücadeleler Timur zamanına kadar devam etti. Timur, 1396 yılında Temurkapı Derbendini zaptederek Toktamışa verdi. İsyan eden Toktamış üzerine giden Timur, bu bölgeyi güvendiği bir adamına teslim etti. Bir müddet sonra Dağıstan ahalisi, yine eski istiklallerine kavuştu. Timur döneminde Altınordu hanlığı ezilince, baskı altındaki Rus Knezliği rahatladı. Daha sonra Kazan hanı tekrar Knezlikler üzerinde baskıya devam etti⁴.

Selçuklular da Kafkasya'nın konumu sebebiyle buraya karşı kayıtsız kalmamışlar, 1062 yılında Dağıstan'a kadar uzanan akınlarda bulunmuşlardır. Melikşah Dağıstan'a, birçok Türk kabilesi iskan ederek güney bölgelerinin güvenliğini sağlamıştır. Ancak Moğolların ortaya çıkmasından sonra Selçuklular perişan olmuş ve Dağıstan Munuçehr Şah zamanında, yeni bir devletin merkezi olmuştur. Munuçehr, Şirvan memleketlerinin Şemahı şehrini hükümet merkezi yapmıştır. Munuçehr'den sonra Dağıstan havalisinde, Şirvanşahlar ile Gürcülerin arası bazen muharebe, bazen de musâlaha ile geçerdi. Şirvanşahlar Dağıstan'da 1535 yılına kadar hüküm sürmüşler, daha sonra Safeviler tarafından yıkılmıştır. Dağıstanlı yerli sülaleler, XV. yüzyılda Cengiz soyundan birini han seçerek, buna Şamhal ismini vermiş ve böylece siyasî işlerini yönetmişlerdi⁵.

³Cemal Gökçe, *Osmanlı Devleti'nin Kafkas Siyaseti*, s. 28.

⁴Berkok, a.g.e., s. 67.

⁵Gökçe, a.g.e., s. 30.

İlk olarak II.halife Ömer zamanında, Derbent fethedilmiş ve bu civardaki ahali Müslüman olmuştu. XV. yüzyılda tamamen Müslüman olan Dağıstan havalisi Osmanlı Devleti'ne ilgi duymuştu. Dağıstan halkının, Osmanlı Devleti'nin nüfuzunu kolaylıkla kabulünde, Müslüman olmalarının etkisi büyüktür. Ayrıca; Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı fethedip, halifeliği bizzat uhdesine almasının önemli bir yeri vardır⁶.

Fatih Sultan Mehmet, Kırım'ı ilhak ederek Kafkasya'ya kuzeyden nüfuz etme imkanı sağlamış, Yavuz Sultan Selim ise Çaldıran Savaşı'ndan sonra Kafkasya'ya girerek bu bölgedeki üstün durumunu İran'a kabul ettirmiştir. Kanuni döneminde ise 1555 Amasya Antlaşması'yla Gürcistan'ın bir kısmı ilhak edilmiştir. Şah Tahmasb'ın ölümü üzerine İran'da iç karışıklıklar çıkmış ve Amasya Anlaşması bozulmuştu. III.Murat, İran'a savaş açarak Kafkasya'yı almış, Hazar Denizi'ne kadar ilerlemiştir. İran'ın barış isteği üzerine 1590 yılında İstanbul (Ferhat Paşa) Antlaşması imzalanmıştı. Bu antlaşmayla Osmanlı Devleti Azerbaycan ve Güney Kafkasya'yı da alarak doğuda en geniş sınırlara ulaşmıştır⁷.

Rusya'nın Osmanlı Devleti ile karşılaşması, 1552 yılında Kazan Hanlığı'nı, 1556'da ise Astarhan Hanlığını ortadan kaldırmasıyla olmuştur. Rusya bu tarihten itibaren yavaş yavaş Osmanlı Devleti'nin nüfuz alanına girmeye başladı. Osmanlı Devleti Rusya'nın nüfuz alanına yaklaşması karşısında endişeye düştü. Kırım, Türkistan ve Kafkasya'ya yönelik Rus ilerleyişini durdurmak için Don ve Volga nehirlerini bir kanalla birleştirmeyi planladı. Böylelikle Hazar Denizi'nin kuzeyini kontrol edebilecek, buradan geçen askerî ve ticarî yollara hakim olabilecekti. Bu da Rusya ve İran üzerinde stratejik üstünlük sağlayacaktı. Ayrıca Türkistan hacılarının yol güvenliği sağlanarak Osmanlı Sultanı'nın dinî/siyasî itibarı artacaktı. 1569'da Sokulu Mehmet Paşa'nın düşündüğü bu proje, Kırım hanı Devlet

⁶ Mustafa Pamuk, *Kafkasya ve Azerbaycan'ın Dünü, Bugünü, Yarını*, s. 43.

⁷ Mustafa Budak, *"Kafkasya ve Osmanlı Devleti (XVI-XX. yüzyıllar)", Osmanlı Ansiklopedisi*, s.594.

Giray'ın biraz da Rusların etkisiyle engelleyici davranışlarından dolayı başarısız kaldı⁸.

Bu tarihten itibaren Osmanlı Devleti, Kafkasya ile daha fazla ilgilenmeye başlamıştır. Özellikle XVI. yüzyılın ikinci yarısından sonra Kafkasya'daki önemli siyasî ve askerî güç, Osmanlı Devleti olmuştur. Bunda, 1578-1588 yılları arasında Özdemiroğlu Osman Paşa'nın özel gayretleriyle Güney Kafkasya'da ve Azerbaycan'da hakimiyet kurması etkili olmuştur⁹.

Özdemiroğlu Osman Paşa, Dağıstan'da Şirvan, Şemahı ve Bakü taraflarını Osmanlı Devletine kattı. Şirvanşahlardan Sultan Burhan'ı Şirvanşah yaptı. Fakat Sultan Burhan'ın tam bir nüfuz ve istiklali olmadı. Daha ziyade Osmanlı Devleti'nin himayesi altındaydı. Derbent dolaylarında nüfuz sahibi olan Osman Paşa'yı Lezgiler çekemediler. Bundan dolayı Osman Paşa ile Dağıstan'da yapılan birkaç mücadeleden sonra aralarında anlaşma sağlandı. Buna göre; Lezgiler şu şartları kabul ettiler: Hutbe'yi Osmanlı padişahı adına okutacaklar, İran seferine giden Kırım Tatarlarına geçiş için müsaade edecekler, ihtiyaçları karşılanmak şartıyla Osmanlı Devleti yanında savaşa katılacaklar, buna mukabil şamhallerine hiç kimse müdahale etmeyecek, padişah isterse şamhale alem, tuğ, kılıç ve kaftan gönderecek, gümrük ve rüsumat işi ise ayrıca belirlenecekti. Osman Paşa ile Dağıstanlılar arasında yapılan bu antlaşma senelerce sürmüştür. Müteakip siyasi münasebetlerin temeli de bu antlaşma ile atılmıştır. Osmanlı Devleti bundan sonraki münasebetlerini bu saydığımız gayeler ile devam ettirmiştir. Dağıstan'daki Osmanlı nüfuzu, olduğu gibi kalmamıştır. Zira buraları yine başka milletlerin tecavüzüne uğramıştır. Ama Dağıstanlılar manevi yönden daima Osmanlı Devleti'ne bağlı kalmıştır¹⁰.

Burhan ölünce yerine geçen Ebu Bekir, İran tarafına meyletti. İran Şahı Abbas Dağıstanlıları kendi tarafına çekince Osmanlı askeri geri çekildi. Şah Abbas buradaki faaliyetini arttırmaya başladı. Her sene

⁸ M. Fahrettin Kırzioğlu, *Osmanlıların Kafkas Ellerini Fethi*, s. 187.

⁹ Berkok, a.g.e., s. 318.

¹⁰ Rıza 'Karagöz, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kafkasya Siyaseti*, s. 65.

Dağıstan ahalisine, halı ile birlikte çeşitli hediyeler göndermek suretiyle taraftar kazanmak istemiştir. Dağıstanlılar ise bu hediyeleri bir nevi vergi olarak kabul ediyorlardı. Şayet Şah, bu vergiyi göndermez ise Dağıstanlılar

derhal çapula başvururdu. Dağıstan'a Rus müdahalesine sebep olan ilk olay da bu yüzden çıkmıştır. İran'da durumlar karışınca Dağıstanlılar Şirvan ve Revan eyaletlerine hücum ederek "bu sene hediyelerimizi alamadık" diyerek, burada ticaretle iştigal eden Rus tüccarların eşyasını yağma etmişlerdi¹¹.

Kafkaslara müdahale için fırsat kollayan Rusya'nın eline iyi bir fırsat geçmişti. I.Petro dört milyon rublelik zayıatın ödenmesi için Şamhal'den talepte bulunmasına rağmen tatmin edici bir cevap alamadı. Bunun üzerine I.Petro, Dağıstan üzerine sefer kararı aldı ve iki koldan harekete geçti. Birinci kol; emrindeki 442 gemi ile nakledilen 22.000 piyade ve 500 denizciden ibaret bir kuvveti deniz yoluyla sevk etti. İkinci kol ise; kara yoluyla hareket eden 9.000 dragon Don ve Ukrayna askerleri de diğer kuvvetlerle Dağıstan'da birleşme emrini almıştı. Bu kuvvetler 22 Temmuz 1722 tarihinde yolları üstündeki Agrahan'ı işgal ettiler. Şamhal Adil Giray teslim olmak zorunda kaldı. Ruslar 23 Ağustos'ta Derbent'i işgal ederek, buradan Şirvan'a döndüler. Ancak Şirvan Şahı olan Davut, Osmanlı Devleti'nden yardım almış ve elde ettiği Mustafa Paşa kuvvetleriyle Rusları Bakü önünde durdurmuştu. Ruslar bunun üzerine İran'a hücum ile onları zor duruma düşürdüler. Afgan saldırılarından zayıf düşen İran Rusya ile anlaşmak zorunda kaldı. 1724 tarihinde yapılan bu antlaşma ile Rusya Derbent Kalesi, Bakü , Geylan, Mazenderan ve Esterabad'ı elde etti¹².

Osmanlı Devleti, Rusya'nın Kafkasya'ya bu şekilde sarkmasından sonra Dağıstan ve havalisi ile ilgili daha yerinde tedbirler almaya başladı. Tiflis Kalesi zapt edilerek, doğrudan merkeze bağlanmış, Şamahı şehrine de bir hâkim tayin edilerek, Devlet-i Aliyye ile bölgenin sıkı bir münasebet kurması sağlanmıştır. Bununla da yetinmeyerek Karadeniz sahillerinin

¹¹ Aydın Erkan, *Tarih Boyunca Kafkasya* , s. 23.

¹² Karagöz, a.g.e., s. 83.

keşfi yapılmış bazı sahillerde kale inşasına lüzum görülmüştür. Nitekim Faş Kalesi, bu maksatla inşa edilmiş, buradan Tiflis'e yol açılmıştır. Dağıstan'a gidecek mühimmat buradan geçiyordu. Osmanlı Devleti bu işleri başarırken, İran'da, tahta Nadir Şah geçmiş ve Osmanlı'nın Kafkasya'da aldığı birçok yeri zapt ederek kendi topraklarına katmıştır. 1732 yılında Osmanlı Devleti ile İran arasında yapılan Reşt Antlaşması'yla da Agrahan ve Sulak nehrinin ayırdığı noktalar sınır olmuş ve böylece Dağıstan'ın güneyi ile Derbent ve Bakü İran'a bırakılmıştır¹³.

Nadir Şah 1736 yılında, Şirvan'ı almak için Dağıstan üzerine sefer yaptı. Kalabalık İran ordusu karşısında Şirvan Hanı Surhay Han, emrindeki Osmanlı askerleriyle Kalaba'ya çekildi. Bunun üzerine Nadir Şah, Sürhay Han'ın peşinden gitti ve bu seferi hüsrarla sonuçlandı. Surhay Han'ı takip ederken, bütün dağ kabilelerinin saldırısına uğramış ve zor bela geri dönmüştü. Bu başarısızlığı telafi etmek isteyen Nadir Şah, Afgan seferine çıktı. Dönüşünde Dağıstan hanlarına nâmeler yazarak itaatlerini bildirmelerini istedi. Sadece Surhay Han Osmanlı kuvvetlerine güvenerek bunu reddetti (1742). Nadir Şah bunun üzerine, Kafkasya'ya tekrar sefer düzenlemiştir. Bu seferinde Şah, Gazi Kumuk'u almış, Surhay Han'ı esir etmiş, ama arkasından yardım gelmeyince, Surhay Han'ın oğlu Mehmet Han Suğrat'ta, İran'ı büyük bir hezimetle uğratmıştı. Şah tacını ve hazinesini bırakarak, güçlkle Derbent'e gelebildi. "Şah aklını kaybedince, Kafkasya'ya hücum eder" sözü bu zafer üzerine çıkmıştır¹⁴.

Kafkasyalıların bu zaferi İstanbul'da çok iyi karşılandı. Osmanlı Devleti Kafkasya'daki gazileri bir sefaret heyeti vasıtasıyla gönderdiği hediyelerle taltif etmiştir¹⁵.

Nadir Şah'ın ölümü üzerine, İran karışmış, İran hakimiyetindeki Derbent ve havalisi, Osmanlı Devleti'ne iltica etmeyi istemişti. Bu istek üzerine Sultan I. Mahmut zamanında Dağıstan'ın doğrudan işgali bahis mevzu olmuş, ama teşebbüs edilememiştir. Nihayet Sultan I. Abdülhamit, bu

¹³ Şerafettin Erel, *Dağıstan ve Dağıstanlılar*, s. 61.

¹⁴ Gökçe, a.g.e., s. 34.

¹⁵ B.O.A., *Hatt-ı Hümayun* (Bundan sonra H.H. şeklinde kısaltılacaktır.) 1011.

fikir için gerekli çalışmaları 1780 yılında başlattı. Kırım'ın Rusya'ya ilhakıyla Osmanlı Devleti, tüm dikkatini Kafkasya'ya çevirmişti. Ferah Ali Paşa'nın Soğucak muhafızlığına tayini ile birlikte Osmanlı Devleti Kafkasya'daki kabilelerle daha sıkı münasebete girişmişti. Esasen Osmanlı Devleti Çerkezistan'ı Kırım vasıtasıyla idare etmiş, buradaki halk ile arasında belirli bir yakınlaşma olmuştu. Şimdi Çerkezistan içindeki Soğucak'tan başlayarak bu havaliyi bizzat kendi kontrolü altında tutmak zorunda kalmıştı. İşte Ferah Ali Paşa'nın, Soğucak ve Anapa muhafızlığına tayiniyle Osmanlı Devleti burada siyasi, idari, askeri olarak örgütlenme içerisine girmiş, Rus tehlikesine karşı önemli stratejik avantaj elde etmişti. Ferah Ali Paşa'dan istenen, Çerkes kabileleriyle iyi ilişkiler kurması ve onları Osmanlı nüfuzu altına sokmasıydı. Bunun gerçekleşmesi için Ferah Ali Paşa, özellikle Çerkes kabileleri arasında İslam Dini'nin yayılmasına çalıştı. Bu çalışmalar sonucu Çerkesler, 1787-1792 Osmanlı-Rus Savaşı'nda ortak din düşmanları olan Rusya'ya karşı savaşabilecek kadar yeni dinleri İslam'ı benimsediler¹⁶.

Ferah Ali Paşa Soğucak'a yerleşince ilk yaptığı iş, Taman ve Kırım'dan gelen muhacirleri buralara yerleştirmek oldu. Ali Paşa bu muhacirler içinde, Serdengeçti Ağası Mehmet Ağa'dan çok istifade etmiştir. Bu zat hem muhiti çok iyi biliyor, hem de bu havalideki insanların dillerine vâkıftı. Mehmet Ağa, Ferah Ali Paşa'ya çok yardımcı oldu. Gelen muhacirleri organize eden Ali Paşa, onlardan sadakat yemini aldı. Ali Paşa diğer çevre kabileleri tetkike başladı. Gerekli bilgileri topladıktan sonra kabileleri birer birer Soğucak'a davet ederek Müslümanlığı kabul etmelerini ve Osmanlı'nın bir veziri olarak kendi emrine riâyet etmelerini istedi. Kabileler arasında işbirliği oldukça güç işti. Özellikle kabilelerin âdetini bilmeden onlarla muhatap olmak akıl dışı bir işti. Onun için Paşa, evvela kabilelerin adetlerini öğrenmiş, daha sonra harekete geçmiştir. Hatta Paşa, kabilelerle daha yakın diyalog için Şabsığ kabile reisinin kızıyla evlenerek konumunu güçlendirmiştir. Bundan sonra Ali Paşa, diğer kabileleri

¹⁶ Ali Kablan , Osmanlı İmparatorluğunun Kafkas Kabileleri ile Münasebetleri , s. 68.

Soğucak'a celp ederek itaatlerini aldı. Soğucak'taki Osmanlı askerleri de kabilelerin kızlarıyla evlenerek ortama daha iyi uyum sağlanmıştı¹⁷.

1782 yılında Soğucak' ta büyük bir kule, cephanelik ve paşa konağı yapıldı. Ferah Ali Paşa sahillerde yapılan korsan faaliyetleri önlemiş ve Gelincik Limanı'nın inşasına başlamıştı. Soğucak' tan sonra Osmanlı Devleti'nin Kafkasya'daki konumunu güçlendirmek için Anapa' da da bir kale inşasına başlanmıştı (1782)¹⁸.

1783 yılında Kırım'ın Ruslar tarafından ilhakıyla, buradan aşağılara doğru asker yağmaya başlaması Kafkas kabilelerini endişelendirdi. Ferah Ali Paşa'ya durumu arz eden kabileler bir toplantı yaptılar ve şu kararı aldılar: "Rus taraftarı olan Kırım Hanı eğer Kuzey Kafkasya'ya saldıracak olursa, kabileler ittifakla O'na mukabele edecekler". Gerçekten de Kırım Hanı Kafkasya'da nüfuzunu güçlendirmek için kabileleri yanına çekmeye çalışır. Fakat durumdan haberdar olan Paşa, kabilelere haber göndererek Şahin Giray'ın tahriklerine kapılmamalarını ister. Böylece Kırım'ın Kafkasya'ya sarkması önlenmiş oldu¹⁹.

Ferah Ali Paşa Kafkas kabilelerinden alınan vergilerle Anapa Kalesi'ni tahkim etmiş ve buralarda imar faaliyetlerinde bulunmuştur. Çerkes beyleriyle yapılan şartlı mukaveleyle buradan belli miktar dışında vergi alınmaması kararlaştırılmıştır²⁰.

Kırım Hanı kabileler arasına tekrar ikilik sokmak için casusları vasıtasıyla propaganda yapıyor ve " asıl han benim, Ferah Ali Paşa ne karışır bize" diyordu. Durumdan haberdar olan Paşa, vaziyeti devlete bildirmiş ve Rumeli'de iskan edilmesini talep etmişti. Bahadır Giray bunu kabul etmez. Çünkü ileride Rusya'nın kendisini Kırım'dan çıkarma ihtimaline binaen buraların hakimi olmayı düşünmektedir. Rusya ile çok yakın duruşundan dolayı kabileler O'ndan soğumuş, bu düşüncesine nail olamamıştır²¹.

¹⁷ H.H., 46914.

¹⁸ H.H., 1345 ve Cevdet Askeriye (Bundan sonra C.A. şeklinde kısaltılacaktır.) 24/B.

¹⁹ C.A., 40446.

²⁰ Ahmet Cevdet Paşa, Tarih-i Cevdet, s. 186.

²¹ C.A., 552.

Bu yıllarda Dağıstan'a başbuğ olan Oma Han Gürcülerin tecavüzlerine iyice kızarak Tiflis üzerine yürüdü. Osmanlı Devleti bu tarz akınların olmaması için Rusya'ya güvence vermişti. Tiflis Hanı akını durdurmak için Çıldır Valisi Süleyman Paşa'dan yardım istedi. Osmanlı Devleti Gürcü Hanı'nın Rus himayesine girmesi sebebiyle Gürcü Hanı'nın cezalandırılmasını istiyordu. Osmanlı Devleti durumu idare etmeye karar verdi. Sadece Congetay Hakimi Ahmet Han'a gönderilen fermanla harekâtı durdurmak için çalışması istendi. Ancak geç kalınmıştı. Yola çıkan Oma Han çoktan Tiflis'e ulaşmıştı. Yapılan muharebede iki taraf da ağır kayıp verdi. Oma Han Çıldır'a sığındı. Gürcü Han'ı etrafına topladığı Revan ve Karabağ hanlarıyla güçlenmiş ve Oma Han'ı beklemeye koyulmuştu. Osmanlı Devleti Çıldır Valisine gönderdiği fermanla durumu idare etmesini ve Oma Han'ın Dağıstan'a geri dönmesinin sağlanmasını istemiştir. 1785 yılında Dağıstanlılar çeşitli hediyelerle Osmanlı sınırından uzaklaştırılmışlar ve geri dönüşleri sağlanmıştır. Osmanlı Devleti bu meselede istikrarlı bir tutum izleyememiştir. Bunun sebebi Rusya'nın bunu bahane ederek bir savaşa girmesinden korkulmasıdır. Diğer bir husus; Süleyman Paşa'nın dirayetli davranmamasıydı²².

1770 yılında Kaytak hududunda bir Rus âliminin öldürülmesini bahane eden Rusya, General Midin komutasında bir Rus birliğini Dağıstan'a taarruz ettirdi. Fakat başarı temin edilemedi. Bu olay vesilesiyle Dağıstan ve Azerbaycan hanlarının Devlet-i Aliyye ile münasebetleri artmaya başladı. Nitekim 1775 yılında Dağıstan ümerasından Hacı Giray İstanbul'a gelmiş ve kendisine tâyinatla beraber Rusya ve İran'a karşı uyanık olmaları gerektiği emrini içeren mektupla geri yollanmıştı²³.

Aslında Osmanlı Devleti ile Dağıstan hanlıklarının dikkatini çeken olay Rusların Gürcülerle olan sıkı münasebetleriydi. Rusya, Tiflis Hanı Iraklı ile bir ittifak anlaşması imzalamış ve durum o ki Han tüm yetkilerini II.Katerina'ya bırakmıştı. Rusya Kırım'da olduğu gibi, Dağıstan'da da karışıklık yaratarak buralara yerleşmek arzusunu taşıyordu. Önce halkı

²² B.O.A., *Cevdet Hariciye* (Bundan sonra C.H. şeklinde kısaltılacaktır.) 4257, C.A.,6893.

²³ H.H., 12284, 336.

ikiye bölüyor, sonra kendi taraflarına yardım etmek için kuvvet gönderiyordu. Bu durum Osmanlı Devleti'nde rahatsızlık uyandırıyor.

Osmanlı Devleti'ni zor duruma sokan bir diğer husus Dağıstan hanlarının arasındaki anlaşmazlıklardır. Osmanlı Devleti bu vaziyetten Rusya'nın istifade etmesini önlemek için bu sorunları çözmeye gayret ediyordu²⁴.

1784'te Daryal Boğazı'nın üzerine Vladi-Kafkas kalesini yapan Rusların önünde ciddi bir mani kalmamıştı. Zira Kırım ve Kabartay bölgesi alınarak Gürcistan yolu açılmıştı. Şimdi Rusların tek hedefi Osmanlı yardımından uzak Çeçenler, Lezgiler ve Dağıstanlılardı. Rusların bu istila planları karşısında Dağıstan halkı da boş durmamış, 1785 senesinde İmam Mansur'un başkanlığında toplanarak Ruslara karşı mücadeleye girişmişti²⁵.

Aslen Çeçen olan Şeyh Mansur, bütün Kafkas kabilelerini birleştirmeye çalıştı. İlk önce Dağıstan halkını Ruslara karşı cihada çağırdı. Bu ise Ruslar tarafından Osmanlı ajanı olmakla suçlanmasına sebep oldu. Oysa Şeyh Mansur mücadelesinde başarılı olmasından sonra Osmanlı Devlet adamlarının dikkatini çekmiştir. Daha doğrusu, Osmanlı Devleti, her zamanki ihtiyatlılığı içinde Şeyh Mansur'un kimliği ve amacının iyice berraklaşmasını beklemişlerdir. Esasında Şeyh Mansur'un Ruslara karşı kazandığı zaferler bir taraftan Osmanlı başkentinde sevinçle karşılanırken, diğer taraftan O'nun başarılarından cesaretlenen Çerkezlerin ve Kabartayların, Kuban'ın öte yakasındaki Rus topraklarına yaptıkları saldırıların Rusya ile olan barışı bozacağı endişesini uyandırmıştı²⁶. Şeyh Mansur'un Kafkasya'daki bu başarılarına rağmen 1787-1792 Savaşı Osmanlı Devleti ile Rusya arasında Kafkaslarda bir nüfuz mücadelesi şeklinde geçmişti. Osmanlı Devleti, Gürcistan'ın Rusya'ya bağlanmasından hiçbir zaman hoşlanmamıştı. Buna karşılık kendisi de Tiflis bölgesine saldırılarda bulunan Dağıstan ve Azerbaycan hanlarını hediye ve

²⁴ H.H., 29/1 ; C.H. 5878.

²⁵ Ahmet Akmaz, Rus Yayılmacılığı Karşısında Müridizm Hareketi, s. 76.

²⁶ C.A., 3247.

mektuplarla yanına çekmeye çalıştı. Nitekim 1787'de Suşi ve Karabağ Hanı İbrahim Han'a bir mektup gönderilerek, savaş çıktığı takdirde Ruslara saldırması ve bu amaçla diğer Azerbaycan ve Dağıstan hanlarıyla haberleşmesi istendi. Diğer taraftan Rusların hedefi ise Kuban bölgesine doğru saldırıya geçerek, Anapa'ya inmek ve buradan Osmanlı kuvvetlerini uzaklaştırmaktı. Çünkü Anapa Kalesi, Osmanlı'nın Çerkez kabileleri arasında yürüttüğü dinî ve siyasî faaliyetlerin merkezi idi²⁷.

Ruslar, 1788 sonbaharında bu irtibatı kesmek için General Tekeli komutasındaki kuvvetleriyle Anapa'ya hücum etti. Ancak, General Tekeli ve gerekse O'nun yerine geçen General Bibikof, 1789'daki saldırılarında Çerkeslerin direnişinden ve tabiat şartlarının zorluğundan dolayı başarısız oldular. 1792 Tarihli Yaş Antlaşması, Kafkasya'da Osmanlı Devleti'ni sınırlandıran önemli bir antlaşmadır. Bu antlaşma ile Osmanlı Devleti 1774'ten beri Rusya ile imzaladığı bütün antlaşmaları onaylamıştı. En önemlisi de Kuban Nehri'nin solundaki Kafkas kabilelerinin Rus topraklarına tecavüz etmeyecekleri ve Rus teb'asının mal ve canına zarar vermeyecekleri konusunda taahhüde bulunmuştu. Böylece Osmanlı Devleti, bu antlaşma ile Kafkasya'da Rus üstünlüğünü kabul etmiş ve üstelik kendisini Kafkas toplulukları konusunda kefil durumuna sokmuştu²⁸.

1792 Yaş Antlaşması'ndan sonra Dağıstanlılar bu antlaşma ile kendilerini yükümlü sayarak Rusya ile mücadeleye devam etti. Zaten Rusya da Dağıstan'daki faaliyetlerine devam etmek arzusundaydı. 1801'de Rusya'nın başına geçen I.Aleksandır*, Kafkasya'nın hemen istilasını tasarlamaktaydı. Bu maksatla Kafkas genel valiliğine General Tsitsiyanof getirildi. 1803 Yılında Zakatala mıntikasını yağmalayan Ruslar, aynı yıl Gence'ye taarruz ettiler. 1805'te General Tsitsiyanof Bakü'de öldürülünce yerine gelen General Yermolof tüm Kafkasya'nın tamamen işgaline memur edilmişti. Yermolof'un Dağıstan'daki hareketleri çok acımasızca idi²⁹.

²⁷ Gökçe, a.g.e., s. 116.

²⁸ C.A. 1795.

²⁹ Gökçe, a.g.e., s. 116.

* I.Aleksandır, Pavloviç (1777-1825), Rus Çarı (1801-1825), Liberalizmi taraftarı, Avrupa'da Kutsal ittifakı destekledi.

Osmanlı Devleti, kendi iç işlerini bir düzene sokmak uğraşında olup, Kafkasya'dan gelen şikayet mektuplarını dinlemekteydi. Dağıstan ve Azerbaycan'dan gelen mektupların verdiği en önemli bilgi, bura halkının Osmanlı'yı kurtarıcı ve yakın destek olarak bilmeleridir. İşgale rağmen Osmanlı Devleti'ne bağlı olduklarını kabul ediyorlar ve O'ndan yardım bekliyorlardı. Devlet-i Aliyye, buna mukabil onlara mücadeleye devam etmelerini bildiren fermanlar göndermekle ve çeşitli hediyeler sunmakla yetinmiştir³⁰.

Tezimizin esas konusu Osmanlı Devleti'nin Edirne Antlaşması'ndan sonra Dağıstan'daki bağımsızlık mücadeleleri esnasında, İmam Şamil'le görüşmeleri, diplomatik ilişkileridir.

Konumuzun sınırları, İmam Şamil döneminde, Osmanlı Devleti ile Dağıstan arasındaki ilişkilerdir. Elbette Osmanlı Devleti Edirne Antlaşmasıyla Kafkasya'daki haklarından vazgeçmişti. Ama Kafkasya ile manevî ve kültürel irtibatını koparmamıştı. Gelen elçilerin yardım taleplerine kayıtsız kalmamaya çalışıyordu. Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne karşı mütecaviz vaziyeti beyan edilerek gayretleri takdir ediliyordu. Elçilere gayet iyi muamele edilip, harcırahları verilerek, mücadeleye devam etmeleri teşvikiyle geri gönderiliyordu.

³⁰ C.A., 1795.

I-BÖLÜM

19.YY'IN İLK ÇEYREĞİNDE KAFKASYA'DA DURUM

A- EDİRNE ANTLAŞMASI'NA (1829) KADAR KAFKASYA'DA OSMANLI-RUS-İRAN MÜCADELELERİ

XIX. yüzyılın başlarında, Osmanlıların aksine Ruslar, Kafkasya'da oldukça aktif idiler. Özellikle 1801'de Gürcistan'ın ilhak edilmesi Rusya'nın Kafkasya'da yayılmasında –daha doğrusu kesin yerleşmesinde – önemli bir dönüm noktasıydı. İlk önce Ruslar, bu ilhaktan sonra Gürcü asıllı General Tsitsiyanof'u Kafkas Genel Valisi olarak atadılar ve Kafkasya'da yeni bir sömürge idaresi kurmak istediler. Rusların Kafkasya'daki hedefi doğuda Hazar Denizi, güneyde Aras Nehri boyunca ilerlemektir. Bu amaçla, General Tsitsiyanof, sınırlarına dayandığı Azerbaycan hanlıklarını çeşitli antlaşmalarla Rusya'ya bağlamaya çalıştı. Karabağ, Şeki ve Şirvan hanlarıyla antlaşmalar yaptılar. Fakat itaate yanaşmayan Gence Hanı Cevad, 1804'te öldürüldü ve hanlığı işgal edildi. Bu arada Tsitsiyanof'un teşvikiyle Migrelya Dadyanı Gürcistan'ı izleyerek Rusya'ya katıldı. Bunun üzerine İmeretya da 25 Nisan 1804'te Ruslarla birleşti. Bakü ise 1807'de Rusların hakimiyetine geçti. Böylece Rusya, yaklaşık on yıl içinde Güney Kafkasya'daki üstünlüğünü büyük oranda perçinledi ve Karadeniz'den Hazar Denizi'ne kadar genişledi³¹.

Osmanlı Devleti, Rusya'nın Güney Kafkasya'ya yayılmasıyla yeterince ilgilenememiş ve fazla bir tepki gösterememiştir. Bunda Osmanlı Devleti'nin uğraşmak zorunda kaldığı Fransızların Mısır'ı işgal etmesi (1797) ve Sırp İsyanı'nın (1804) patlak vermesi gibi iç meseleler etkili olmuştu. Bu yüzden Kafkasya, Osmanlı dış politikasında geri planda kalmıştır. Buna rağmen Rusların, Azerbaycan hanlıklarına karşı askeri

³¹ Budak, a.g.m., s. 596.

eylemleri, sınır valilerince İstanbul'a bildirilmekteydi. 1806-1812 savaşı öncesinde, Rusya'nın Güney Kafkasya'da belirgin bir üstünlüğü vardı. Bundan cesaret alan Ruslar, sürekli olarak Osmanlı Devleti aleyhine genişliyordu. Nitekim Ruslar, 1804'te Gürcistan'ın Karadeniz'deki stratejik bir yeri olan ve Osmanlı hakimiyetinde bulunan Faş ve Anakara arasındaki Kemhal Boğazı'nı ele geçirdiler. Hatta Ahılkelek'e de saldırdılar. 1807 yılında ise Anakara ve Kemhal'i işgal ettiler. Bu son işgaller üzerine Osmanlı Devleti, söz konusu bölgeye lojistik destek sağladığı gibi Tiflis'teki Rus ordusunun Ahışa, Çıldır ve Kars tarafına tecavüz edeceği haberine dayanarak doğu sınırındaki valilere gerekli tedbirleri almaları için emir gönderdi. Hatta, daha önce Rusların karadan ve denizden Faş Kalesi'ne saldırı haberleri duyulunca Trabzon Valisi ve Karadeniz'in Anadolu Sahilleri Seraskeri Şerif Mustafa Paşa acilen, bir miktar askerle yardıma gitti. Rize Ayanı Tuzcuoğlu da kendi askerleriyle Faş'a gönderilmişti. Bu sırada Gürcü asıllı Güryal isimli kabile reisi kendisine "Sergerdelik" unvanı verildiği takdirde Faş bölgesini Ruslardan koruyacağını Mustafa Şerif Paşa'ya bildirmişti.

Diğer taraftan Osmanlı Devleti'nin doğu sınırlarındaki komutanların birbirleriyle ihtilafları (Mustafa Şerif Paşa ve Çıldır Valisi Selim Paşa ihtilafları gibi) bu cephede bir askerî harekâtı engellemekle kalmamış, Rusların bunu fırsat bilerek Faş Kalesi'ni ele geçirmelerine sebep olmuştur. Bu son işgal Osmanlı Devleti için stratejik bir mevki olan daha kuzeydeki Sohum'u da tehlikeye düşürmüştü. Rusların Kuzey Kafkasya'yı bir çember içine alması anlamına gelen bu kritik durum karşısında Osmanlı Devleti, daha ciddi tedbirler alması gerektiğini anlamıştır.

Özellikle Trabzon, Batum ve Sohum sahillerinin donanma ile korunması zorunluluğu vardı. Ayrıca Ruslarla savaşmakta olan Abaza ve Çerkes halkının ümitsizliğe kapılmaması gerekti. Ne var ki; Anapa havalisine donanma gönderilmesi, 1810 yılında karar alınmasına rağmen gerçekleşmedi. Yine de Anapa Muhafızı Hüseyin Paşa, bazı Çerkes ve Abaza kabilelerinin yardımıyla Ruslara karşı kısmî başarılar kazandı. Bunda İstanbul'dan kabilelere dağıtılmak üzere gönderilen bazı hediye ve

eşyaların da büyük payı vardı. Osmanlı Devleti, Dağıstan hanlarına fermanlar göndererek onları da Ruslarla savaşa teşvik etti. Bu suretle hem Anapa civarında ve hem de Dağıstan'da Ruslara karşı etkili olmaya çalıştı. Buna karşılık Ruslar, 1810'da Osmanlıların Gürcistan'ı işgal tehlikesini Ahılkelek önünde kazandığı zaferle bertaraf ettiler. 1811'de General Tormazof, Ahıska Kalesi'ni kuşatmış ise de, Şerif Paşa komutasındaki Osmanlı askerlerinin karşı taarruzuyla geri çekilmek zorunda kalmıştı. Bu arada Tormazof, Açıkbaş Hanı Süleyman'ı tahtından indirerek ülkesini Rusya'ya katmış, Tiflis ve havalisini doğrudan merkezî idareye bağlamıştı³².

Genel olarak; 1806-1812 Osmanlı-Rus Savaşı'nın Kafkas cephesindeki gelişmelerine baktığımızda, Osmanlı Devleti'nin esaslı bir askeri harekâtta kaçınarak Anapa bölgesindeki Çerkes, Abaza ve diğer kabilelerden yararlanmaya çalışmış, donanma yerine top ve mühimmat göndermekle yetinmiştir. Bu dönemde Kafkas kabilelerinin çoğu Osmanlı Devleti'ne bağlılığını sürdürmüşler ve bu sayede Rus Çarlığı, Faş, Kemhal ve Sohum gibi bölgelerin dışında Kafkaslarda Osmanlılara ait toprakları işgal edememiştir. Ancak Rusya 1812 yılında imzaladığı Bükreş Antlaşmasıyla elde ettiği toprakları geri vermeyi kabul etmiştir. 1812 Bükreş Antlaşması ve sonrası gelişmeler, Osmanlı Devleti, Rusya ve İran arasında birkaç yüzyıldan beri Kafkaslarda süre gelen nüfuz mücadelelerini etkilemiş, söz konusu devletlerin bu bölgedeki konumlarının değişmesine zemin hazırlamıştır³³.

Osmanlı Devleti, iç ve dış olayların etkisiyle Kafkasya'da askerî açıdan bir varlık gösterememesine rağmen, Çerkesler arasında birlik sağlamaya yönelik faaliyetlerden vazgeçmemiş, hatta; Rus baskılarından bunalan Dağıstan hanlarının yardım talepleri reddedilmemiş, istenen lojistik destek verilmiştir³⁴.

³² Budak, a.g.m., s. 597.

³³ Kablan, a.g.e., s. 68.

³⁴ Budak, a.g.m., s. 598.

Rusya, Bükreş Antlaşması'nı imzalamakla hem Kafkaslardaki Rus ordularının itibarının daha fazla sarsılmasını önlemiş hem de XIX. yüzyılın başından itibaren Güney Kafkaslarda etkinlik sağlamaya çalışan İran karşısında serbest kalmıştır. Bu da Rusların Kafkasları işgal sürecini hızlandırmıştır. Gerçekten Ruslar, Bükreş Antlaşması'ndan sonra Kafkaslardaki istila hareketlerine hız vermişler ve Dağıstan ile İran'a saldırmışlardır. Özellikle İran'ın 1804 ve 1806 yıllarında Feth Ali Şah'ın oğlu Abbas Mirza komutasında, Kafkasya'ya iki sefer düzenlemesi, son sefer sırasında Karabağ ve Şeki'de isyanlar çıkması Rusya'yı oldukça rahatsız etmiştir. Ruslar bu isyanları 1809'da itaat altına aldı. Abbas Mirza Osmanlı Devleti'ne, Rus tehlikesine karşı ittifak teklifinde bulunması ve bu amaçla Osmanlı Elçisi Yasinizâde Abdülvehhap Efendi'nin İran'a giderek anlaşmaya varması, Rusya'yı ikinci kez zor durumda bıraktı³⁵.

Rusya Kafkasya'da İran faktörünün bertaraf edilmesine karar vererek, 1813'te Karaberkük'ta İran ordusunu bozguna uğrattı. Ruslar askeri zaferin ardından ağır şartlar içeren Gülistan Antlaşması'nı İran'a imzalattılar (1813). Rusya bu antlaşmayla, Derbend, Bakü, Şirvan, Karabağ, Kuba ve Taliş'in bir bölümüyle Lenkeran Kalesi'nde hakimiyetini sağlamlaştırdı. İran ise; Dağıstan, Gürcistan, Migrelya, İmeretya ve Abazalar üzerindeki haklarından vazgeçmişti. Buna karşılık Rusya, Abbas Mirza'nın tahta çıkışını destekleyeceklerine söz verdi³⁶.

Gülistan Antlaşması'yla Rusya, İran'ın Kafkasya'daki hakimiyetine son vermişti. Bu durum Rusya'nın, Güney Kafkasya ve Dağıstan'ı işgalini kolaylaştırmıştı. Bu amaçla Kafkas ordusu başkomutanlığına General Yermolof getirilmiş, Yermolof'un Kafkasya'nın tamamını ele geçirmesi düşünülmüştü. Yermolof'un Kafkasya'ya gelmesi etkisini göstermiş, Dağıstan ile Çeçenistan'daki Rus baskıları artmıştı. Böyle bir ortamda Dağıstan için tek çare Osmanlı Devleti'ne yardım için başvurmaktı. Nitekim Anapa Muhafızı Seyit Ahmet Paşa ve Temurhan-Şura ile Çeçen Vilayeti Reisi, İstanbul'a yaptıkları başvurularda, Rusların Çerkes

³⁵ W. Barthold, "Dağıstan", M.E.B.İ.A., c. III, s. 82.

³⁶ H.H., 1305.

taraflarından yol bularak, Dağıstan'ı işgale çalıştıklarını, Osmanlı yardımı gelmediği takdirde direnmenin mümkün olmadığını dile getirmişlerdi. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin Dağıstan için Rusya nezdinde diplomatik girişimlerde bulunmasını istemişlerdi. Ancak; Osmanlı Devleti, 1817'de yapılan başvurular karşısında Rusya'nın Dağıstan havalisindeki hakimiyetini onaylar gibi bir tutumla, Çeçenlere Ruslarla barış içinde yaşamalarını tavsiye etmişti³⁷.

Rusya yeni atadığı Genel Vali Yermolof'a sınırsız yetki tanıyarak, Kafkasya'yı istilada daha hızlı olmasını istemiştir. Yermolof'un Kafkasya'da kabilelere karşı gayet insafsız davranması, Kafkas halkları üzerinde çok önemli bağımsızlık fikirlerini ateşlemiştir. Kafkasya Genel Valisi Yermolof 1818 yılına kadar yer yer hücumlarda bulunmuş, bu tarihte Grozni Kalesi'ni yaptırmıştır. 1819'da Andirey mıntıkasında Vinizapnoy Kalesi'ni yaptırdı. Ayrıca bu iki kale arasını kontrol altına aldı. Böylece Salavat Dağları'nı tahkim etmiş oldu. Bu hazırlıklardan sonra ilk hedef olarak Avaristan'ı seçti. Başarısız olan bu harekattan sonra Gazi Kumuk Hanlığı'nın üzerine gitti. Ruslar önlerine çıkan kuvvetleri dağıtarak 20 Ekim 1819'da Başlı'yı ele geçirdiler. Adil Giray Ruslarla yaptığı savaşı kaybetti ve öldürüldü. Ruslar ilerlemeye devam ederek Muhtili'yi kuşattı. Muhtili Hanı, Yermolof karşısında bu savaşı kaybetti. Böylece Hazar Denizi kıyılarındaki kalelerin düşmesi merkezî Dağıstan'ın durumunu çok güçleştirmişti³⁸.

Avar Hanı Ahmet Han, Gazi Kumuk Han'ı Surhay Kambotay'la bir toplantı yaparak müşterek düşmana karşı, birlikte karşı koymaya karar verdiler. Ancak çok geç kurulan bu birlik Rus taraftarı Tarko Şemhali'ne karşı Tarko'da girilen isyan hareketinde başarıya ulaşamadı. 1819 Kasım'ında Lavaşa'da müttefik Dağıstanlılar ile Ruslar arasında yapılan harbi, Ruslar kazanarak Akuşa'yı zapt ettiler. 21 Aralık 1819'da Ruslar şenliklerle bu zaferi kutladılar ve burada yaptıkları toplantıya bir çok Dağıstan mümessillerini davet ederek, onlara Rus hakimiyetini kabul

³⁷ H.H., 44599.

³⁸ Budak, a.g.m., s. 600.

ettirdiler. Bundan sonra Ruslar Kura Hanlığı hududundan Çırağ mevkiine yapmış oldukları müstahkem mevkiden, Gazi Kumuk Hanlığı'nı tehdide başladılar. Yermolof Kura Hanlığı'nı Gazi Kumuk Hanlığı'ndan alarak kendi idaresine kattığını ilan etti⁴²³⁹.

1820 yılında Gazi Kumuk Hanı Surhay Kambotay, Rusların Çırağ Kalesi'ne hücum etti. Yardım gelmesi Yermolof'un askeri garnizonunu imha olmaktan kurtardı. Daha sonra Gazi Kumuklular ile Hursak Köyü'nde karşılaşan Ruslar, boğaz boğaza olan çarpışmadan sonra galip geldiler. Ruslar Gazi Kumuk'a girdiler ve Surhay Han, İran'a iltica etti⁴⁰.

1821 yılında Yermolof o zamana kadar kendisine taraftar olan Tarko Şamhallığını Rusya'ya ilhak etti ve bu mıntıkaya Dornoya Kalesi'ni yaptırdı. Avarlar Tarko'dan Rusları atmak için hücumla geçtiler de, Yermolof'un Erkân-ı Harbiye Reisi Vilyaminof'un kumandasındaki kuvvetlerle karşılaştılar. Evvela Congetay'da, sonra da Aymeki'de yapılan iki muharebede de Avarlar yenildi. Böylece, Ruslar Dağıstan'ı ilhak için en büyük adımı atmış oldular⁴¹.

1822 tarihinde Ruslar yeniden taarruza geçmiş, ancak Kuban'da toplanan Vilyaminof ve Lazarof kumandasındaki kuvvetler Kafkasya'nın ileri kuvvetlerini geri atarak ilerledilerse de dağ eteklerinde şiddetli bir mukavemetle karşılaştılar. Diğer bir taraftan Yermolof'un emrindeki büyük kuvvet ise Kabartay mıntikasına yüklenmişti. Bu muharebelerde Ruslar, Nalçik'e kadar olan kısmı işgal ettiler. Çarpışmalar esnasında bu havalideki halkı, mallarıyla birlikte yakmış olmaları insanlık tarihi bakımından ibret verici acı bir olaydır⁴².

1818-1821 yılları arasında Rusya, özellikle General Yermolof'un üstün gayretleriyle Kuzey Kafkasya'nın tek hakimi haline gelmiştir. Bu bağlamda Mektule, Tabasaran, Kaytak, Akuşa, Avar, Gazi Kumuk ve Kuba gibi Dağıstan hanlıkları itaat altına alınmıştı. Buna karşılık Ruslar 1812 Bükreş Antlaşması'ndan kalan Sohumkale'nin Osmanlılara teslimi

³⁹ W.Barthold., a.g. md., s. 83.

⁴⁰ Erel, a.g.e., s. 62.

⁴¹ Karagöz, a.g.e., s. 103.

⁴² Süleyman Kocabaş, Türk-Rus Mücadelesi, s. 76.

gibi Osmanlı-Rus ihtilafına sebep olan sorunlarla uğraşmak zorunda kalmıştı. 1813-1815 yılları arasında Osmanlı Devleti, birkaç kere Rusya'nın bu toprakları boşaltmasını istemişti. Fakat bir sonuç alınamamıştı. Hal böyle iken, 1816'da İstanbul'a gelen Kont G.A.Stroganov, Bükreş Antlaşması'nın bütün şartlarının Osmanlı Devleti tarafından yerine getirilmesini istemişti. O'na göre "Osmanlı Devleti, Eflak ve Boğdan'ın Rusya'nın himayesinde tam otonom olmasını sağlamalı, Kafkaslardaki iddialarından Rusya lehine vazgeçmeli" idi. Fakat bu tartışmalardan hiçbir sonuç çıkmadı⁴³.

1821 yılında Osmanlı Devleti ile İran, iki göçebe kabilenin himayesi yüzünden savaşın eşiğine geldiler. Bu ise Rusya'yı sevindiren bir gelişmeydi. Esasında; söz konusu Osmanlı-İran gerginliğinde, Tahran'daki Rus ajanı Mazoroviç'in İran Veliahtı Abbas Mirza'yı kışkırtmasının rolü büyüktü. Abbas Mirza bu tahriklerle Kars, Bayezid ve Muş taraflarını yağmaladı. Sonunda bu gerginlik, 1823'te Erzurum Antlaşması'yla hiçbir toprak kaybına yol açmadan sona erdi. Neticede Rusya, Osmanlı ile İran arasında çıkacak bir savaştan, Kafkaslardaki kendi konumunu güçlendirme yolunda isteği sonuca alamamış oldu⁴⁴.

1821-1823 olayları şunu göstermişti ki; Rusya'nın Kafkasya politikasının esası, Osmanlı-İran ve İran-Afganistan savaşlarına dayanmaktaydı. Rusya'nın Kafkaslarda yaptığı savaşları ayrı ayrı yürütüyordu. Osmanlı Devleti ile savaşırken İran'la barış yapan Rusya eğer İran'ın savaşacağını anlarsa Osmanlı Devleti ile barış yapıyordu. Rusya, Osmanlı-İran ittifakının az ömürlü olması için elinden gelen gayreti gösteriyordu. Yine de Rusya 1809 yılında Osmanlı-İran ittifakı ile savaşmak zorunda kalmıştı. 1811'de gerçekleştirilen Osmanlı-İran ittifakını savaşa dönüştürmeden önlemişti. Bu ise Rusya'nın bir başarısıydı⁴⁵.

⁴³ Kablan, a.g.e., s. 70.

⁴⁴ Budak, a.g.m., s. 600.

⁴⁵ Kadircan Kafılı, "Kuzey Kafkasya'nın Bağımsızlığı", *Kuzey Kafkasya Dergisi*, c. I, sayı IV, s. 13.

1820'lerin ilk yarısı, İran'ın Gülistan Antlaşması'nın kayıplarını telafi etme çabalarına sahne oldu. Bu girişimler, İran'ın Kafkasya'daki son girişimleri niteliğindeydi. İran, Dağıstan'daki Arslan Han'a askerî yardım göndermiş Osmanlı Devleti'nden göremediği desteği O'na vererek bölgede üstünlük kurmasını sağlamıştı. Hatta Dağıstan için Osmanlı Devleti'ne ittifak teklif etmiş ise de kabul görmemişti. Bunun üzerine İran, Dağıstan ile birlikte Rusları Güney Kafkasya'dan çıkarmak için Ruslarla savaşa tutuştu (1826). Sonunda Ruslara yenilerek 8-9 Şubat 1828'de, Türkmençayı Antlaşması'nı imzalamak zorunda kaldı. Bu antlaşmaya göre, Revan ve Nahçıvan hanlıkları dahil Aras'ın sol tarafı tamamen Ruslara bırakıldı. Lenkoran'ın içinde bulunduğu Taliş'in bir bölümü Ruslara verilerek Hazar Denizi ulaşımında Rusya, tek söz sahibi oldu. Ayrıca İran, 30 milyon ruble savaş tazminatı ödemeyi ve Rusya'ya gitmek isteyen Ermenilere izin vermeyi kabul etti. Böylece İran'ın, Kafkasya'daki hakimiyeti sona erdi⁴⁶.

Artık Rusya için Kafkaslardaki tek rakip Osmanlı Devlet'i idi. Zaten 1792 tarihli Yaş Antlaşması'ndan beri Kuban boylarında yaşayan Abaza, Çerkes, Nogay ve Kabartay gibi Kafkas kabilelerinin Rus topraklarına saldırılarından Osmanlı Devleti sorumluydu. 1815-1816 Yıllarında Anapa Muhafızı Ahmet Paşa'nın yaptığı gibi bu kabileler zaman zaman Osmanlı idarecilerince itaat altına alınmışlarsa da, Ruslar 1813 Bükreş Antlaşması'nı ileri sürerek buna karşı çıkmışlardı. Bu kez Ruslar 1825'te Çerkes, Abaza ve Kabartay kabilelerine saldırarak mallarını alıp çocuklarını esir etmişti. Bunun üzerine Anapa Muhafızının kaymakamı Abdullah Paşa, Rus generaline kabilelerin saldırılarının sebebinin, Rusların bu tarzdaki yağma hareketlerinden veya itaatsiz haldeki kabilelerden kaynaklandığını söylemişti. Bunun üzerine bölge halkı, mahalli idarecilerin çözüm bulamaması üzerine İstanbul'a başvurarak, Ruslardan kurtulmak için yardım istemişler, fakat bir sonuç alamamışlardı. Yine de bu karşılıklı hareketler son bulmamıştı⁴⁷.

⁴⁶ Gökçe, a.g.e., s. 121.

⁴⁷ H.H., 33888.

Rus-Iran Savaşı'nın (1826-1828) devam ettiği süre içinde Osmanlı Devleti ile Dağıstan arasındaki ilişkilerin – o da Dağıstan'dan gelen elçilerin yardım isteğinden ibarettir- arttığını görmekteyiz⁴⁸.

Nitekim, 14 Kasım 1827'de Dağıstan'dan Ali Efendi, Rusların saldırılarından dolayı yardım istemek ve Dağıstan halkının Osmanlı Devleti'ne bağlılığını bildirmek için İstanbul'a gelmiştir. Ondan bir gün önce de Nusal Han'ın bir mektubu İstanbul'a ulaşmıştı. Yine aynı yıl içinde Dağıstan hanlarından olan Hatem Han Erzurum'a gelmiş ve kendisine konak ve maaş tahsisi yapılmıştı. Bunun yanı sıra Şamhal Han'ın yeğeni Amalat Han da, Trabzon yoluyla İstanbul'a gönderilmişti. Tabiatıyla bu ziyaretler, Osmanlı Devleti'nin doğrudan Dağıstan'a askerî yardımını sağlamamış, sadece; Osmanlı devleti'nin bölge halkı üzerinde manevî itibarını arttırmıştır⁴⁹.

Mektupların bize verdiği en önemli bilgi, Dağıstan ve Azerbaycan halkının, Osmanlı Devleti'ni kurtarıcı ve özellikle bu mücadelelerde en yakın destek bilmeleridir. Yine önemli bir nokta da, Rus işgaline rağmen Osmanlı Devleti'ne bağlı olduklarını kabul ediyorlar ve O'ndan maddi ve manevi yardım bekliyorlardı. Buna mukabil Devlet-i Aliyye, onlara din uğruna savaşa devam etmelerini bildiren fermanlar göndermek ve çeşitli hediyeler sunmakla yetinmiştir⁵⁰.

Bu tarihlerde Osmanlı Devleti'nin Dağıstan'la olan ilgisi iyice zayıflamıştır. Bu ilgi, hakimiyet bakımındandır. Yoksa manevî ilgi devam etmektedir. Dağıstan ve Kafkasya'dan hacca gidenlere iyi muamele edilmekteydi. 30 Mayıs 1816 tarihli bir vesîkadan anlaşıldığına göre, Dağıstan'dan gelen hacılara hüsn-ü muamele olunmuş, gümrük resminden başka bir meblağın alınmamasına dair hüküm çıkmıştır⁵¹.

1829 tarihine kadar iki defa Dağıstan'dan Osmanlı Devleti'ne elçi gelmiştir. Biri 1818 tarihinde, diğeri ise 1828 tarihindedir. Bu tarihte

⁴⁸ B.O.A., Hariciye Nezareti, Mektubî Kalemi, 4/45.

⁴⁹ C.A., 8858.

⁵⁰ C.H., 4112.

⁵¹ C.H., 2696.

Dağıstan hanlarından Nuh Han ile oğlu Mehmet Bey, 30 kişilik mâiyeti ile İstanbul'a gelmiş ve iyi karşılanmıştır⁵².

Bu dönemde Dağıstanlıların, Osmanlı padişahına gönderdiği mektuplar içerik olarak Ruslarla mücadelelerinde yardım talebinden ibaretti. Bunlar karşısında Osmanlı Devleti, ne bir protestoda bulunabiliyor, ne de fiili bir yardım yapabiliyordu. Bununla beraber halâ manevî yönden Dağıstan halkının bir destekçisi idi. Bu havalideki halk Osmanlı sultanını dinî olarak halifeleri sayıyorlardı. Dağıstan'dan gelen Mehmet Bey'e gerekli ihtimam ve taltif gösterilmiş, Ruslarla olan mücadelelerine devam etmeleri istenmişti. Bu gelen elçilerden, Dağıstan ile ilgili gerekli bilgiler alınıyor ve onlara "Din düşmanlarına karşı gazâ yapmaktan çekinmeyiniz" gibi sathi telkinlerden ileri geçilmiyordu⁵³.

Esasında Osmanlı Devleti, gittikçe büyüyen Rus tehlikesi karşısında gayet dikkatli davranıyordu. Rusya'nın geleneksel politikası haline gelen "Sıcak Denizlere İnme" projesi, zamanla Osmanlı Devleti'ni zora sokan bir hal almaya başlamıştı. 1784'te, Kırım'ın Rusya'nın eline geçmesi, Don Kazaklarının Kafkasya hattına yerleştirilmesi, Eflak, Boğdan ve Erdel beyleri üzerinde Rusya'nın ağırlıklı tutumu, Karadeniz ticaretinde Rus tüccarlarının önemli bir yer işgal etmesi, sıcak denizlere inme politikasının aslında Osmanlı Devleti'nin ele geçirilmesi, İstanbul'un tekrar Ortodoks Hristiyan dünyasına kazandırılması anlamına geldiğini, Osmanlı devlet adamları gayet iyi biliyorlardı. Rusya'nın en küçük bir sorunu bile bahane ederek savaş çıkarmak istediğini bilen Osmanlı, mümkün mertebe Rusya'nın hareket alanı içerisindeki Kafkasya'daki bağımsızlık hareketlerini müdâhil olamadan izliyordu. Dağıstanlılar da bunu biliyorlar ve mücadeleden geri kalmıyorlardı⁵⁴. 1800 yılında Çıldır Valisi Mehmet Sait Paşa'nın İstanbul'a acil surette gönderdiği mektupta Dağıstanlıların kendi müşterek düşmanlarına karşı toplu halde karşı koymaları

⁵² C.H., 6396, 2603.

⁵³ Gökçe, a.g.e., s. 193.

⁵⁴ Budak, a.g.m., s. 601.

gerekirken, sistemsiz, birbirinden bağımsız ve ayrı hanlıklar halinde mücadele etmelerinin geçici ve yetersiz olduğunu ifade ediyordu⁵⁵.

Devlet-i Aliyye'nin, Rusya'nın Sırbistan'da yaptığı gibi bir organizasyonla oraya fazla miktarda subay ve gönüllü göndermesi çok uzak bir ihtimal idi. Osmanlı Devleti daha çok gelen elçilere iyi muamele etmek, bu havalideki halkın sempatisini kazanmakla yetinir gözükmekteydi. Nitekim 1799'da Dağıstan hanlarından Han Giray'ın, Hüseyin Efendi vasıtasıyla gönderdiği mektupta, padişaha bağlılıklarını belirtiyorlar, Rusya'ya karşı yardım istiyorlardı. Bunlar içerisinde en dikkate değer olanı, Dağıstan Valisi Surhay Han tarafından gönderilen mektuptur. Bu mektupta 18 senedir küffar ile muharebe yapıldığı, her defasında 7.000'den ziyade küffar katlolu olduğu ve oğlunun şehit edildiği ifade edilmiştir. Kuvvetlerinin hiç kalmadığını, Çeçen Müslümanlar ve Dağıstan Şamhali'nin başkanlığında ittifak ederek cihada hazırlandıklarını belirtmekteydi. Devlet-i Aliyye'nin Dağıstan'a yakın valilerinin yardımına ihtiyaçları olduğunu söylemişlerdir⁵⁶.

Neticede Osmanlı Devleti'nin, XIX. yüzyılın ilk çeyreğinde, Kafkasya'da etkinliğini kaybetmesinin sebebi, Kafkasya'daki hanlıkların Osmanlı Devleti'ne bağımlı hareket etmemeleri, bağımsız olma istekleri ve İran'ın tazyikleri neticesi, yeterli ölçüde etkin bir siyaset izleyememesidir. Rusya'nın Kafkasya'ya yönelik ciddi anlamda yapılanması ve sömürgeci zihniyetle davranması, Osmanlı Devleti'nin elini kolunu bağlamıştır. Rusya aldığı kaleler, iskan ettiği halk, satın aldığı beyler, dağıttığı hediyelerle Kafkasya'da hakimiyet kurmuştur. Rusya'nın karşısında ciddi bir düşman görmemesi işini kolaylaştırmıştır. Osmanlı Devleti'nin geleneksel ihtiyatlılık politikası, Rusya'nın işine gelmiş, devamlı Bükreş Antlaşması'ndaki "kabilelerin Rus topraklarına saldırması durumunda Osmanlı Devleti tazminat ödeyecektir" maddesini gündemde tutarak, Osmanlı Devleti'ni pasifize etmeye çalışmıştır.

⁵⁵ Karagöz, a.g.e., s. 134.

⁵⁶ H.H., 44645.

B-KAFKASYA'DAKİ BAĞIMSIZLIK HAREKETLERİNE BAKIŞ

Rusya'nın Kafkasya'yı istila planlarının yavaş yavaş gerçekleşmesi ve karşısındaki halka acımasızca davranması, önemli direniş hareketlerinin başlamasına neden olmuştur. 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan sonra Rusya hareket alanını Kırım'dan Kafkasya'ya çevirmişti. Atadığı valilerle Kafkasya'nın fethinin gün geçmeden tamamlanmasını istemiştir. Bu valilerin buradaki halka acımasızca davranmaları, halk içinde bazı insanların Ruslara karşı direnişini örgütleyip silahlı mücadeleye geçmesine sebep olmuştur⁵⁷.

Kafkas tarihi içinde Ruslara karşı bağımsızlık hareketi olarak karşımıza çıkan "Gazavât" İmam Mansur'un önderliğinde başlamıştır. Daha sonra Gazi Muhammet, Hamzat ve Şamil'le tamamlanmıştır. Dağıstan'daki bağımsızlık mücadelesi olan Müridizm, Nakşibendi tarikatı'nın burada yayılması ve Ruslara karşı askerî olarak örgütlenmesidir. Mansur'un münzevî yaşayışı halka tesir etmiş ve şöhret bulmasına sebep olmuştur. Mansur, halkı Ruslar aleyhine tahrik etmiş ve onlara, Ruslarla katiyen dost olunamayacağını söylemiştir. Böylece halk arasında muteber hale gelen Mansur Ruslara karşı aleyhte vaazlara başlamıştır. Gayet katı ifadeleri Ruslar tarafından tepki görse de, Dağıstan halkı Mansur'a destek vermiş, etrafında toplanmıştır⁵⁸.

İmam Mansur'un Ruslarla mücadelesi, temelinde tarikat esasına dayanan din birliği kurmak şeklindeydi. Bu amaçla etrafına toplanan insanlara, Rus düşmanlığını telkin ediyordu. Tarikat, müridleri de bu doğrultuda yönlendiriliyordu. Bu müridizm hareketi, Nakşibendi tarikatının Bağdat'tan Dağıstan'a yayılmasının sonucuydu. İmam Şamil ve İmam Gazi Muhammet, Bağdat'a giderek büyük sufi şeyhi Mevlana Halit'ten ders almışlardı. Tarikatın prensipleri, tarikat hakkındaki gerekli bilgiyi verir: "Rus eseri olan her şey haramdır. Hasta olsanız bile Rus doktora gitmeyin. Belki onunla dost olabilirsiniz." Nitekim Ruslar, Şeyh Mansur'un bu tarzda

⁵⁷ Psimaho Kosok, *Kuzey Kafkasya'nın Hürriyet ve Bağımsızlık Mücadelesi*, s. 12.

⁵⁸ Akmaz, a.g.e., s. 54.

yaptığı propagandayı anlamış ve onun üzerine 1785 yılında Albay Piyer'i göndermişti. Ruslara karşı silahlanan İmam Mansur etrafına 10.000 asker toplamış ve üzerine gelen Rus kuvvetlerini dağıtarak ve askerlerine moral vermişti. Ruslar bu defa, General Tökeli komutasında Mezdegü üzerinden tekrar taarruza geçti. Bu taarruzla Mezdegü'yü elde edememişler ve hedefleri olan Çeçenistan' a sarkamamışlardı⁵⁹.

İmam Mansur bundan sonra askerî harekâtlara başladı. Aldı Savaşı, Kızlar Kalesi taarruzu, Tatartüp Savaşı, İmam Mansur'un şöhretini arttırmış, Osmanlı Devleti tarafından merak edilen ve hakkında bilgi istenilen kişi olmuştu. Ferah Ali Paşa, Osmanlı Devleti'ne gönderdiği mektuplarda İmam Mansur'u takip etmekte olduklarını, şu an için sadece Ruslarla mücadele eden bir insan olduğunu ifade etmiştir. Osmanlı Devleti, ilkin İmam Mansur'a endişe ile bakmış, daha sonra Ruslara karşı başarılı olunca bu kanaat olumlu yönde değiştirmiştir. 1787-1792 Osmanlı-Rus Savaşı'nda, Devlet-i Aliyye İmam Mansur'dan istifade etmeyi planlamıştı. Ama İmam Mansur'un, böyle bir savaşta Kafkasya'da elde etmeyi planladığı başka yerler vardı. Yani İmam Mansur, karşılıklı bir fayda temin etmeyi planlıyordu. Osmanlı Devleti İmam Mansur'a ittifak teklif ederek, Ruslarla mücadelesinde yardım edebileceğini ifade etse de Mansur, kendisinin Rusları Dağıstan'dan çıkarma dışında bir maksadının olmadığını beyan etmiştir⁶⁰.

İmam Mansur'un Kafkas kabileleri arasında Ruslara karşı neşrettiği beyannâmeler O'nun mücadelesinin hangi metotlarla olduğunu anlamak açısından önemlidir. 1785 Tarihli beyannamelerin birinde "Ey halk! Gaflet ve tembellikten, müskirat, tütün içmekten kaçarak tövbe edin.

Mücadeleden kaçınmayın, cihada koşun. Müslümanlar, kafiri vurup malını talan, evlâd-u iyalini esir etmelidir" demiştir⁶¹. İmam Mansur'un halkın dinî hislerine hitap ederek cihada teşvik etmesi ve iyiliği emretmesi,

⁵⁹ Berkok, a.g.e., s. 318.

⁶⁰ Ahmet Hazer, Hürriyet ve İstiklal Davası Kuzey Kafkasya, s. 67.

⁶¹ H.H., 1247, 1248.

gerekli tesiri uyandırmış, geleneksel ilişkilerin üstünde birleştirici din etkisi, daha sonra İmam Şamil'de de son noktasına ulaşmıştır.

İmam Mansur, Anapa Muhasarası sırasında 1791 yılında esir edildi. Petersburg'a götürülerek Çariçe Katerina'nın karşısına çıkarıldı. Rusya'ya gönderilen fevkalâde elçi Mustafa Rasih Paşa, İmam Mansur'u istedi ise de verilmedi. Mansur 1794 yılında işkence ile can verdi⁶².

İmam Mansur'dan sonra "Gazavât" bir gelenek halinde sürmüştür. Mansur'dan sonra Müridizm'in ikinci defa ortaya çıkışına kadar Dağlılar, ortak bir liderden mahrum kaldılar. Birleşme fikri de kaybolmuştu. 1830'a kadarki dönemde, Dağıstan'da Ruslarla mücadele birbirinden bağımsız, ayrı ayrı hanlıkların gayretleri ile oluyordu. Ancak Ruslar, bu dağınık hareketleri daha rahat bastırıyordu. Gimrili Muhammet, talebeliğinden beri Kafkasya'daki Rus tehlikesine karşı bağımsızlık düşüncesiyle büyümüştü. Yaptığı vaazlar, Ruslar aleyhine olmuş ve bağımsızlık düşüncesini Dağıstan'a, cami vaazlarıyla yaymıştır. İmam Gazi Muhammet Dağıstan'daki hocalardan ders almış ve verdiği vaazlarla halkı Ruslar aleyhine sürekli tahrik etmiştir. Ruslara karşı yapacağı cihadı anlattığı "İ met al Burh n 'ala 'İrtid d-i 'Uref -i D ist n" adlı kitabı neşrederek doğduğu köy olan Gimri'yi merkez karargâh yaptı⁶³.

İşte bundan sonra Dağıstanlılar, Ruslara karşı daha sistemli bir şekilde savaşılmaya başladılar. Osmanlı Devleti imzaladığı Edirne Antlaşması ile Kafkasya'daki bütün haklarından vazgeçmiş ve Kafkas halkları kendi mücadelelerini yalnız yürütmek zorunda kalmışlardı. Osmanlı Devleti'nin, 1829 Edirne Antlaşması ile Kafkas siyasetinden çekilmiş olması, İmam Gazi Muhammet'i "Gazavât"ında yalnız bırakmıştır. 1812 Bükreş Antlaşması ile Kafkas siyasetinde "teyakkuz" halinde hareket eden Osmanlı Devleti büyüyen Rus tehlikesi karşısında korunmacı politikaya dönmüştür. Böylelikle 1830'dan sonra Osmanlı Devleti, Kafkasya'da aktif siyasetten tamamen çekilmiştir⁶⁴.

⁶² Akmaz, a.g.e., s. 62.

⁶³ W. Barthold, a.g. md, s. 86.

⁶⁴ Cafer Barlas, Kafkasya Özgürlük Mücadelesi, s. 64.

Ne var ki Türk milleti, Dağıstan'ın kurtulması için ne kadar istekli de olsa, Osmanlı topraklarının tehdit altında olması karşısında mecburen Kafkasya'dan elini çekmiştir.

II.BÖLÜM

1829'DAN SONRA OSMANLI DEVLETİ'NİN DAĞISTAN'LA İLİŞKİLERİ

A- OSMANLI DEVLETİ'NİN 1829'DAN SONRA KAFKASYA SİYASETİNDE DEĞİŞİKLİKLER

1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı öncesinde, Osmanlı Devleti, Kafkasya'daki bütün kabilelerden devlete bağlı kalacakları konusunda ahitnâme almış ve aynı şekilde Ruslar da bütün kabilelere mektuplar yazarak Rusya'nın reâyâlığını kabul etmelerini istemişti. Fakat Dağıstan hanları, muhtemel bir savaşta Osmanlı Devleti'nin yanında yer alacaklarını bildirmişlerdi. 1828-1829 savaşı, Kafkaslardaki Osmanlı-Rus nüfuz mücadelesinde bir dönüm noktasıydı. Her şeyden önce I.Nikola'nın* "Türk düşmanı" kimliğiyle tahta çıkması, başlı başına Osmanlı-Rus ilişkilerini gerginleştirecek önemli bir unsurdu. Üstelik Rusya, 1826-1828 Savaşı'nda Kafkaslardaki diğer rakibi İran'ı tamamen saf dışı bırakmıştı. Ayrıca, Güney Kafkasya'daki güvenliği için Anadolu sınırının güvence altına alınması zorunluydu. Bu amaçla Ruslar, adı geçen savaşta, Kars ve Ahışa paşalıkları ile Poti ve Anapa Kaleleri'nin alınmasına yönelik bir strateji izlediler⁶⁵.

1826 yılında Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasıyla Osmanlı Devleti ordusuz kalmıştı.Yeni ordunun kurulması vakit alacaktı. Osmanlı'nın içine düştüğü durum, Rusya'da Osmanlı'ya karşı harp düşüncesini uyandırdı. Yunan meselesinde Fransa'nın taraftarlığını kazanan Rusya, İngiltere'yi de aynı mesele ile Osmanlı'dan uzaklaştırmak istiyordu. Osmanlı Devleti'ne savaş açan Rusya, bir çok cephede başarı kazandı. Kafkas cephesinde İran'la anlaşmış olan Rusya Kars, Ahışa ve Bayezid Paşalıkları ile aralarında Anapa, Poti ve Ahılkelek'in bulunduğu dokuz kale'yi ele geçirmişti. Böylece Rusya'nın güney Kafkasya'daki varlığı güvence altına

⁶⁵ Budak, a.g.m., s. 602.

* I. Nikola (1796-1855), Rus Çarı (1825-1855).

alınmış ve işgal edilen yerler, Anadolu içlerine yönelik bir askerî harekâtta “merkez” haline gelmişti. Bunun dışında Rusya, işgal ettiği topraklarda yaşayan Hristiyan halkları teşvik ederek, daha önce fethedilmiş olan Imeretya, Migrelya, Revan ve Nahçıvan gibi bölgelerin sömürgeleştirilmesi politikası çerçevesinde Doğu Anadolu’daki Ermenilerin bu yerlere göç ettirilmesine çalışmış, yaklaşık 100.000 kişi – aynen I.Petro dönemindeki gibi – Güney Kafkasya’da yeni işgal edilen yerlere göç etmişti⁶⁶.

Erzurum ve Kars’ı da alan Ruslar, Osmanlı’yı barışa mecbur ettiler. Edirne Antlaşması, Osmanlı Devleti’nin Kafkasya’daki haklarından tamamen vazgeçtiği, buradaki halkları artık Rusya’nın insiyatifine bıraktığı antlaşmadır.

1812 Bükreş Antlaşması’yla Kafkasya’daki dağlı halkların, Rus iskan sahaları üzerine yapacakları baskın ve talan hareketlerinden kendisini sorumlu tutan Osmanlı Devleti, artık bu garantiyi veremiyordu. Osmanlı Devleti, Ruslarla mücadelesinde Kafkasya’daki kabilelerden istediği sonucu alamamıştı. Esasında Kafkasya’daki milletler, hiçbir devletin idaresine giremeyecek kadar kontrolden uzaktı. Bunda coğrafya ile beraber aşırı gelenek ve kabile anlayışlarının da etkisi vardır.

Söz konusu antlaşma, sadece Osmanlı-Rus ilişkilerini değil, Kafkasya üzerinden Türkistan ve Hindistan’a giden ticaret yollarının güvenliğini de etkilemişti. Çünkü Rusya, bu antlaşmayla, İran’dan sonra Osmanlı Devleti’ni de Kafkaslardan hukuken çıkarmış ve Kafkasların – Dağıstan ve Çeçenistan hariç – tek hakimi olmuştu. Bu durumda Ruslar’ın Kafkaslar üzerinden güneye (Basra Körfezi) ve güneydoğuya (Horasan üzerinden Hindistan’a), özellikle Hazar Denizi yoluyla Türkistan’a inmelerinin önünde bir engel kalmamıştı. Bu ise Hindistan’ın güvenliği açısından İngiltere’yi endişelendirmişti⁶⁷.

Bu antlaşmadan sonra Rusya, bir politika değişikliğine giderek Osmanlı Devleti üzerinden Orta Doğu’da esaslı bir siyasî nüfuz

⁶⁶ Mustafa Devrim, *Türk-Rus İlişkileri Tarihi*, s. 45.

⁶⁷ Kosok, a.g.e., s. 26.

mücadelesine başlamıştı. Bunun ilk örneği, 1833'te imzalanan Hünkâr İskelesi Antlaşması ile Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa meselesinde Osmanlı Devleti'ne destek vermek şeklinde olmuştu. Rusya, Hünkâr İskelesi Antlaşmasıyla Osmanlı Devleti üzerinde baskı kurmuş ve bunun neticesinde boğazlar üzerinde söz sahibi haline gelmiştir. Bütün bu gelişmeler İngiltere'nin "Şark Meselesi"ndeki tavrını değiştirmesine yol açmıştı. Gelişmekte olan Rus tehlikesi karşısında İngiltere Fransa ile beraber ortak bir tutum takınmaya zorlanmıştı. Ancak İngiltere, doğuda Rusya'ya karşı açıktan muhalif bir politika izlememiş, fakat İstanbul'a gönderdiği büyükelçilere Ponsonby (1834-1841), Stratford Redcliffe Canning (1842-1865) aracılığıyla Kafkaslar ve Orta Doğu bölgelerinde Rusya'nın yayılmasını önlemeye çalışmıştı. Edirne Antlaşması'ndan sonra Rusya ve İngiltere Kafkaslar, Türkistan ve Ortadoğu bölgelerinde yeni politikalar belirleyerek kendi çıkarlarını kollamakla meşguldüler⁶⁸.

Osmanlı Devleti ise Rusya'ya yenilgisi, Yunanistan'ın bağımsızlığını kazanması ve Mehmet Ali Paşa'nın isyanı meselesi gibi gâilelerle uğraşmaktan dolayı, kendi toprak bütünlüğünü sağlama endişesi içindeydi.

Osmanlı Devleti'nin bu durumda yapacağı siyaset, İngiltere, Fransa ve Rusya arasında izleyeceği denge politikalarına bağlıydı. Ayrıca, Osmanlı Devleti'nin ülke içinde yaptığı çalışmalar, devlet ve toplum hayatıyla ilgili reformlar yapmak için barış ortamına ihtiyacı vardı. Böyle bir ortamda, Kafkaslardaki bağımsızlık mücadelelerini desteklemesi, maddi yardım göndermesi mümkün değildi. Çünkü 1830'lu yıllarda, Osmanlı Devleti'nin Mehmet Ali Paşa'ya karşı en büyük destekçisi Rusya idi⁶⁹.

B-İMAM ŞAMİL'İN KAFKAS HANLIKLARIYLA İLİŞKİLERİ

XIX. yüzyılın ikinci çeyreğinde, Dağıstan'daki bağımsızlık mücadelesi Müridizm adı altında sürerken diğer Kafkas halklarını da etkisi altına almıştı. Gazavâta, Gimri Köyü'nde başlayan İmam Şamil, karşılaştığı

⁶⁸ Ahmet Canberk, *Kuzey Kafkasya Trajedisi*, s. 63.

⁶⁹ Abdullah Saydam, *Kafkasya Bağımsızlık Mücadelesi ve Türkiye*, s. 33.

muhalefet yüzünden Çeçenistan'a geçmiş, burada kendisine daha istekle bağlanan Çeçen halkıyla mücadelesine devam etmiştir . Ruslara karşı mücadelenin daha sistemli hale gelmesi, İmam Şamil'in Çeçenistan'a geçmesiyle mümkün olmuştur. Çeçen Hanı Taşov Hacı, Şamil'i ülkesine davet ederek mücadelesinin teşkilât ve esaslarının şekillenmesi için ortam hazırladı⁷⁰. Bu dönemde İmam Şamil'in mücadelesi diğer Kafkas halklarını da yoğun bir şekilde etkisi altına aldı. Dördüncü imam olan Şamil döneminde, dağlılar Çar ordusuna karşı savaş harekâtı başlatınca bağımsızlık savaşı Kuzey Kafkasya'nın tamamını sardı.

Çar'a gönderilen askerî raporların birinde “ Şamil önderliğindeki harekât ve isyan, Dağıstan ve Kuban'ın sol kanadında olduğu gibi bütün dağlı halkları ayağa kaldırmış, Hazar'dan Karadeniz'e kadar bütün dağlıları Rusya'ya karşı yönlendirmiştir. Şöyle ki, Terek ve Kubanötesi'nde sakin yaşam sürdüren ve Rusya'ya sadık olan Çerkesler bile evlerini barklarını, her şeylerini, ata-baba mezarlarını bile terk edip, dağlara çekilmişlerdir.”

Kabartay halkı arasında, Dağıstan'daki mücadele büyük yankı uyandırmış, 1837, 1838 ve 1854 yıllarında meydana gelen isyanlar büyük tahribata neden olmuştu. Kabartay ve Balkarlar arasında, Çeçenistan ve Dağıstan'a kaçanların sayısı giderek artıyordu⁷¹.

1845-1846 yıllarında, Dağıstan taraflarına tam anlamıyla hakim olan Şamil, askerî yollarla ele geçiremediği Çerkezistan'ı siyasî bakımdan kendisine bağlamak için şu politik tedbirlere başvurdu: I-Kabartay taraflarındaki bazı kabile reislerinin kendi tarafında yer almasını sağladı. II-Rusların Orta Kafkaslardaki hakimiyeti sebebiyle Kuban mıntıkası Doğu Kafkasya'dan kopmuş vaziyetteydi. Bu açıdan idarî birlik kurulması güçtü ve Şamil'in devleti ikiye bölünüyordu. Buna rağmen İmam Şamil, Çerkezistan'a, güvendiği adamlarını, nâip sıfatıyla göndererek o bölge ile birlik kurma yolunu seçti. Kafkas kabileleri arasına gönderdiği diğer nâipleri aracılığı ile tüm kabileleri kendi etrafında toplamaya çalışıyordu.

⁷⁰ Barlas, a.g.e., s. 70.

⁷¹ Paul B. Henze, Kafkaslarda Ateş ve Kılıç, s. 7.

İmam Şamil'in Kafkas kabilelerine gönderdiği nâipleri (temsilci), kabileleri mücadeleye destek vermeleri için yardıma çağırıyordu. Çerkez kabilelerine gönderilen üçüncü nâip Muhammed Emin, burada Kuzey Kafkasya'daki savaşı daha batıya yaymaya çalışmıştır⁷².

Osmanlı Devleti'nin Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan sonra Kafkasya'ya ağırlık verip, Çerkeslerin İslam Dini'ne girmelerini sağlamakla, büyümekte olan Rus tehdidi karşısında bir tampon bölge oluşturma gayesi gütmüştür. Ferah Ali Paşa'nın burada çok önemli çalışmaları olmuş ve Çerkesler, İslam Dini'ne bu dönemde girmişlerdir.

Artık Müslüman olan Çerkes halkların Ruslara karşı mücadele etmesi, Muhammed Emin önderliğinde şekillenmiştir. İlk nâip Hacı Muhammed, 1842'de Kubanötesi'ne gelmiş ve burada Çerkesleri birleştirmede bir nebze başarılı olmuştur. İlk nâip Hacı Muhammed, Adıgeleri Rusya'ya karşı tek bir cephede birleştirmek ve dinî ideolojiyi kullanmak için şeriat ve müridizmi yaymaya başladı. Önce Şapsığ ve Natukhaylar arasında lider konumuna gelen Hacı Muhammed daha sonra diğer Adıgelerle temas kurdu. Halk O'nu rağbet ve hoşgörü ile karşıladı. Çar komutanlarının Rusya'ya gönderdiği raporlarda Adıgelerin, Hacı Muhammed'in propagandasıyla her an isyana hazır olduğu belirtilmişti⁷³.

Nâip Süleyman Efendi diğer Adıgelerle birleşerek Ruslara karşı mücadele etti. Ancak 1846'da Şamil'in Kabartay seferi başarısız olunca, Rusya, Süleyman Efendi'yi satın alarak mücadeleden vazgeçtiğini beyan ettirdi⁷⁴.

1848 sonlarında Şamil, Kubanötesi'ndeki dağlılar arasına, üçüncü nâibi Muhammed Emin'i gönderdi. Bu bölgede tam on yıl kalan Muhammed Emin, Şamil'i itibari olarak tanıyor, bir çok konuda ise bağımsız hareket ediyordu. Muhammed Emin, Kuban'da müridizmi yaymada pek başarılı olamadı. Dağlılar alıştıkları geleneksel anlayışları bırakıp şeriat düzenini benimsemeye pek hevesli değillerdi. Muhammed

⁷² Saydam, a.g.e., s. 34.

⁷³ Barlas, a.g.e., s. 68.

⁷⁴ Canberk, a.g.e., s. 78.

Emin Adıge bölgesini yüz haneden oluşan cemaatlere böldü. Her birinin başında bir reis olan bu cemaatler, mahkeme denilen yönetim organınca idare edilen eyâleti oluşturuyordu. Mahkeme bir nevi kaleydi. Her mahkemenin camisi, cezaevi, dükkânı, medresesi, karakolu vardı. Her eyâletin başında müftü ve üç kadı bulunuyordu. Çar ordusuyla savaşan daimi ordunun çekirdeğini oluşturan silahlı süvari birlikleri eyalet (mahkeme) yönetiminin emrindeydi. Adıgeler her haneden bir atlı asker vermekle yükümlü olup nâip'in ilk çağrısı üzerine, toplama merkezlerine varmaları gerekiyordu⁷⁵.

Bölgede sivil ve dinî idare tamamen Muhammed Emin'in elinde toplanmıştı. Muhammed Emin Abzek topraklarında, önce dört eyâlet oluşturdu. Daha sonra bu eyâlet sistemini arttırdı. Muhammed Emin, kendine bağlılık göstermeyen kabile reislerini memleketten çıkardı. O, Ruslarla savaş için acele etmiyordu. Önce örgütlü, sistemli bir devlet meydana getirip daha sonra savaşa başlamak istiyordu. Bunu fark eden Ruslar, 1851 yılında Batı Kafkasya'ya asker yığmaya ve tedbir almaya başladılar. Muhammed Emin'e muhalif olan beyleri ona karşı örgütlediler⁷⁶.

İngiltere Kraliçesi Victoria'ya mektup yazan Muhammed Emin Kuzey Kafkasya'ya yardım etmesinin önemini belirterek, Rusya'nın ileride İngiliz menfaatleri aleyhine genişleyebileceğinin altını çizmiştir. Ne var ki; Muhammed Emin'in bu mektubundan bir sonuç çıkmamıştır⁷⁷.

1846 yılı nisan ayında Şamil, Gürcistan yolunu kapatmak, Kubanötesi'ndeki Adıgelerle temas kurmak ve böylece bağımsızlık mücadelesini bütün Kuzey Kafkasya'ya yaymak amacıyla 20.000 kişilik bir orduyla Kabartay'a taarruz etti. Ruslar bu olayı, yeni bir isyanın başlangıcı olabilecek bir durum olarak değerlendirdi. Fakat Kafkas merkez komutanına herhangi bir talimat vermediler. İmam Şamil bu seferinde

⁷⁵ Saydam, a.g.e., s. 35.

⁷⁶ Budak, a.g.e., s. 602.

⁷⁷ Ali Kasumov, Hasan Kasumov, Çerkez Soykırımı, s. 88.

istediği kadar başarılı olamamış ama buradaki Kabartayların kendisine katılmasını sağlayarak, Rusların buradan çekilmesini temin etmiştir.

Rusya, Şamil'e katılan Kabartayların şiddetle cezalandırılmasına karar verdi. Ama Çar yönetimi bu kararını istediği gibi uygulayamadı. İmam Şamil, 1846 Kabartay seferinde, Kuzey-Batı Kafkasya'daki yerli halkı bir araya getirerek Ruslara karşı bir set oluşturmayı planladı. Fakat genel birlik ve koordinasyon sağlanamadı. 1852, 1854 ve 1855 yıllarında Şamil, birkaç kez bu planını gerçekleştirmek istemişse de, Ruslar kuvvetli bir cephe oluşturarak bunu engellemişlerdi⁷⁸.

Ayrıca Rusya, Şamil'le savaştığı için bir çok Kabartay prensine maaş bağlamıştı. Ne zaman ki Şamil esir oldu, o zaman Rusya'ya karşı çıkan Kabartay prensi kalmadı.

C- KIRIM SAVAŞI'NA KADAR İMAM ŞAMİL'İN OSMANLI DEVLETİ İLE DİPLOMATİK MÜNASEBETLERİ

İmam Şamil, 1834 yılında İmamete geçmesiyle beraber, Ruslarla mücadeleye başlamış ve bunun için çevresindeki halklara mektuplar yollayarak mücadelesine destek istemişti. Bu noktada müracaat ettiği devletlerden ilki elbette Osmanlı Devleti olmuştur. Ruslarla bir asırdır savaşmakta olan Osmanlı Devleti, Rus tehdidinin önünü almak için ne kadar uğraşmış ise de başarılı olamamıştı. Artık eskisi kadar güçlü olmadığını bilen Osmanlı Devleti, Avrupa Devletleriyle mücadelelerinde başarısızlıklarının nedenleri üzerinde durmak zorunda kalmıştı. Ve buradan hareketle eksikliklerini telafi gayretindeydi.

İslahatlar, bu dönemde Osmanlı Devleti'nin yapmaya çalıştığı en önemli çalışmalardı. Yapılan bu yenilik hareketlerinin önündeki en önemli engel olan Yeniçeri Ocağı 1826'da kaldırıldı. Ama bu hayırlı olay* Osmanlı Devleti'ni önemli bir gücünden yoksun bırakmıştı. Ve bu fırsatı iyi kullanan Rusya'ya, 1828-1829 Savaşı'nda yenilmişti. Osmanlı Devleti eksikliklerini

⁷⁸Saydam, a.g.e., s. 36.

*Tarihte 1826 Yeniçeri Ocağının kaldırılması 'Vakây-ı Hayriye' (Hayırlı Olay) diye isimlendirilmiştir.

telaflı gayretinde iken, devletlerarası politikalar onu kendi halinde bırakmıyordu. Avrupalı devletlerin ulaştığı seviyeyi her noktada yakalama gayreti, Osmanlı Devleti'ni devamlı ıslahat yapmaya itiyordu.

Evvela askerî sahalardaki ıslahatlar yeterli olmayınca daha sonra siyasî, idarî, sosyal ıslahatlar birbirini izledi. Avrupa'ya yetişme arzusu onu dış politikadan uzak tutsa da bulunduğu coğrafyanın genişliği buna müsaade etmiyordu⁷⁹.

Ayrıca; Fransız İhtilali'nin imparatorlukları etkileyen en önemli sonucu olan milliyetçilik akımından fazlasıyla etkilenen Osmanlı Devleti, artık kendi toprak bütünlüğünü koruma telâşesi içindeydi. O sıralar Avrupa imparatorluklarının en önemli ilkeleri, bu milliyetçilik akımının etkisinden kendi topraklarını korumaktı. Yunanistan'ın bağımsızlığına kavuşması, Metternich'in imparatorlukları koruma politikasının sonu idi. Durum onu gösteriyordu ki Avrupa devletleri, kendi çıkarları elverdiği müddetçe imparatorlukların toprak bütünlüğünden bahsediyorlardı. Kısaca Osmanlı Devleti, içte ve dışta birçok sorunla uğraşmak zorunda idi⁸⁰.

İşte bu şartlar altındaki Osmanlı Devleti, İmam Şamil'in yardım talep eden mektuplarına nasıl bir cevap vereceği Bâb-ı Âli'yi düşündürmüştür. Dağıstan'dan gelen mektup ve elçiler, Osmanlı Devlet adamlarınca gayet iyi karşılanmıştı. Gelenlere gayet iyi muamele edilmiş, ikram ve taltifte bulunulmuştu. Dağıstan'daki mücadelenin desteklendiği ifade edilerek, buna devam edilmesi istenmişti. Bu yönde gayreti arttırıcı fermanlar dahi yollanmıştı⁸¹.

Osmanlı Devleti, Dağıstan'daki mücadeleye ait bilgileri doğu sınırındaki valilerinin gönderdiği raporlarla takip ediyordu. Sınır valileri, Kafkasya'ya gönderdiği casuslar ve oradan gelen tüccarlar aracılığıyla Dağıstan'da ki vukuâtı haberdar oluyordu⁸².

⁷⁹ Berkok, a.g.e., s. 386.

⁸⁰ Fahir Armaoğlu, XIX. Yüzyıl Tarihi, s. 142.

⁸¹ B.O.A., Sadaret Evrakı, Mühime Kalemi Evrakı, (Bundan sonra A.) MKT. MHM. şeklinde kısaltılacaktır.), 58/75.

⁸² Gökçe, a.g.e., s. 112.

İmam Şamil'in Osmanlı Devletine gönderdiği mektuplar içerik olarak aynıydı: Rusya ile mücadelesinde kendisine yardım edilmesi. Osmanlı Devleti Rusya ile ilişkilere zarar vermemek için bu talebin zor olduğunu biliyordu. Yine de gelenler gayet iyi karşılanmış, İstanbul'da bir müddet misafir edilmişti. Geri dönerken Bâb-ı Âli tarafından yol masrafları karşılanmıştı. Elçiler ellerinde fermanlarla geri dönerken onlara sözlü olarak da söylenen mücadeleye devam etmeleri, Müslüman Türk halkının mücahedelerine duacı olduğundan ibaretti. Buna rağmen yine de yardımlar yapıldığını görmekteyiz. Osmanlı Devleti, İmam Şamil'in adamlarının, Osmanlı topraklarını lojistik destek için kullanmasına da ses çıkarmamıştır⁸³.

Gerek Şamil'in bizzat kendisi, gerekse Dağıstan ileri gelenleri, Osmanlı Devleti'nin yardımını temin etmek için muhtelif şahsiyetlere mektuplar yazarak, yardım konusunda Bâb-ı Âli'yi ikna etmelerini istiyorlardı. Mesela 1848 yılında Mekke Şerifi'ne böyle bir mektup gönderen Şamil, "Bu savaş nesillerden beridir devam ediyor. Biz hükümdarımız olan Ulu Sultanı (Osmanlı Padişahı) durumumuzdan haberdar etmek ve yardım istemek için elçi gönderemeyecek kadar tamamen kuşatılmış durumdayız. Senin Hicaz Valisi ve iki kutsal şehir olan Mekke ile Medine'nin muhafızı tayin edildiğini öğrendik. Sen sözü dinlenen bir insansın. Şöhretin bütün milletlere ve hatta Dağıstan topraklarına bile ulaşmıştır. İşte bunun içindir ki, bize yardım etmen ve Divan-ı Hümâyun'u bundan haberdar etmen için sana bu mesajı gönderiyorum. Durumu inceledikten sonra Ulu Sultan'ın ve diğer zevâtın nezdinde bütün aklınla girişimde bulunmaya teşebbüs et. Dağıstan'da, Allah yolunda, yıllardan beri çarpışan sünnî hizmetçileri için ne olur bunu yap" demekteydi⁸⁴.

Yine aynı amaçla, Osmanlı Şeyhülislamı'na bir mektup gönderen Dağıstan'daki mücadelenin manevî önderi Şeyh Cemaleddin*, yapılan mücadelenin dinî amaçlı olduğunu uzun uzun anlattıktan sonra, kendilerine

⁸³ A.} MKT. MHM., 13/27.

⁸⁴ Barlas, a.g.e., s. 125.

* Şeyh Cemalettin, İmam Şamil'in Kayınpederi, Dağıstan'daki Nakşibendi tarikatının lideri.

hiçbir yardım yapılmamış olmasından dolayı sitem ediyor ve şöyle soruyordu: “Sizin ve Padişahın yüce divanının âlimlerinin sessiz kalışınıza şaşıyorum. İçinde bulunduğumuz feci durumu bildiğiniz halde niçin Sultan’ı, yakınlarını, önemli kişileri ikna etmiyorsunuz? Susmaya hakkınız var mı? İlmîyle âmil değerli kardeşim, Dağıstan’da pek çok halk bulunmaktadır. Bunlar bağımsız yaşıyorlardı. Birbirlerinden ayrı, hatta başsız bulunuyorlardı. Kafir Rus bunları fark etti ve buraları almak için elinden gelen her türlü yolu denedi.

Dağıstan halkı uzun süre mücadele etti. Fakat bunlara karşı koymak için sayımız azdı. Bu Rus kafiri, buralara kaleler tesis etti. Halkı vergiye bağladı. Allah-u Zülcelâl, Ruslara karşı eriyip gitmemize müsaade etmedi. İmam Şamil Efendi’ye akıl ve güç verdi. Gece ve gündüz savaşıarak mücadele etti. Bu faaliyetler sizlere ulaşmıştır. Şamil Efendi Rus kafirini köylerden kovdu. Kötülükleri yok etti. Ülke, O’nun adaleti ile parlamaktadır.

Ey Âlim Kardeşim! Şimdi durum böyle iken sizin hakkınızda kötü düşündüğümü gizlemeyeceğim. Halife sizi dinliorsa ve savaşı tavsiye etmiyorsa, başka türlü bir şeyler yapmanız gerekmez mi? Osmanlı Bâb-ı Âli’sinden burada savaşan kimselere Sultan’ın vasıtasıyla Rus Çarı’nı, bize karşı sürdürdüğü askerî faaliyetlerine son vermeye mecbur etmeniz zaruridir. Yardım ve destek sağlamasını istemelisiniz. Benim âlimlerle yaptığım görüşmenin ardından size bildirmek istediğim mesaj bundan ibarettir. Nasihatımı kabul ederseniz, Allah sizi cennetine koysun, kabul etmezsen Allah bize yeter”⁸⁵.

Ayrıca mücadelenin en harâretli yıllarında (1839-1850), İstanbul’a doğru yola çıkan Şamil’in elçileri ya Ruslar tarafından engellendi ya da diğer sebeplerden İstanbul’a ulaşamadılar. Bu arada 1848 yılında İstanbul’a gönderilen ve Şamil’in faaliyetlerine dair bilgi ihtiva eden bir mektubu götürmek üzere görevlendirilen Çerkes elçi, rüşvet mukabilinde mektup muhtevasına dair Ruslara bilgi vermiştir. Gönderilen elçiler ve mektuplardan istediği sonucu alamasa da İmam Şamil, halkının

⁸⁵ Saydam, a.g.e., s. 37.

maneviyatını yüksek tutabilmek için İstanbul ile olan bağlantısını yitirmedi ve onlardan gelen iyi niyet mektupları ile moral tazeledi⁸⁶.

Osmanlı Devleti'nin ilgisizliğinin yanı sıra İngiltere'de, müridlerin beklediği yardımı yapmaya pek yanaşmadı. Gerçi İngilizler, bu hareketi Rus İmparatorluğu'na karşı girişilen millî ve siyasî bir mücadele olarak kabul ediyorlardı. Bu da Avrupa ile Yakındoğu'nun muhtelif bölgelerinde cereyan eden bağımsızlık hareketleri gibi, İngiliz liberallerince sempati ve heyecanla karşılandı. Bazı özel şahıslar, çeşitli yayın organlarının temsilcileri, ticaret maksadıyla bu taraflarda bulunanlar, kabile reisleri ile görüşerek Çerkeslerde, İngiliz hükümetinin kendilerine yardım edeceği kanaatinin uyanmasına yol açmışlardı. İngiltere'nin Kafkasya'daki plan ve faaliyetlerinin karargâhı İstanbul'daki büyükelçilikti. Adıge'li göçmenlerle sık sık temas kuran elçilik, Çerkesler arasında taraftarlar da bulmuştu. Aslında İngiliz Büyükelçiliği'nde Kafkasya'daki faaliyetlerle ilgilenen Davut Bey lakabı ile tanınan Urkhuart idi. Urkhuart, büyükelçi Ponsonby'ye Kafkasya'nın durumu ile ilgili bir rapor sunmuş ve bu rapor İngiliz Devleti'nin Kafkasya'ya dikkatini çekmeye vesile olmuştu⁸⁷.

Bu rapordan sonra İngiltere, ciddi bir şekilde Kafkaslara müdahale etmeye başlamıştı. İstanbul Büyükelçisi Ponsonby Londra'ya gönderdiği sefaretname ve raporlarda Kafkas topraklarını koruma altına almak için İngiliz filosunun Karadeniz'e sevk edilmesini öneriyordu. İngiliz ajanı Urkhuart İngiltere'de çıkarttığı Portfolio adlı dergi de "Kafkasya Bağımsızlık Beyannamesini" ortaya attı. Beyannâmede Kafkasya'daki halkların bağımsızlık mücadelesi verdiklerini ve İngiltere, Osmanlı Devleti ve Avrupa devletlerinden yardım istediklerini ifade ediyordu. Rusya'nın saldırıları karşısında bunun önemli olduğu belirtiliyordu. Bu beyannâmenin hazırlanmasında başlıca rolü hiç kuşkusuz Lord Palmerston* oynamıştır. Osmanlı Devleti'nde bulunan İngiliz diplomatlar da her fırsatta konuya duydukları derin ilgiyi gösteriyorlardı⁸⁸.

⁸⁶ Erel, a.g.e., s. 121.

⁸⁷ Osman Çelik, *İngiltere'nin Kafkasya Siyaseti*, s. 40.

⁸⁸ Mehmet Saray, *İngiliz Belgelerinde Türkiye ve Kafkasya*, s. 53.

1839 yılında İngiliz askerî yazarı Sir Henry Rawlinson, Bağdat'tan İngiltere'ye gönderdiği raporlarında, Kafkasya'nın vaziyetini şöyle tarif ediyordu: "Rusya, Kafkasya'daki kabileleri yok etmek için elinden gelen tüm güçleri seferber etmiştir. Şamil ise, Rus halkından iltica eden on beş bin askeri yönetmekte ve savaşta 200 parça ağır top ele geçirerek bunları kullanabilme imkanına sahiptir. Bunun Rusya için nasıl bir tehdit oluşturduğu ortadadır. Dağ köylülerinin hürriyet savaşı, güçler dengesini kurmadaki değeri henüz anlaşılmış değildir. Şamil'e, makul ölçüde yapılacak bir yardım, belki de, Tuna boyundaki prenslikleri kurtaracak ve Şamil'in bayrağı, Kafkasların zirvelerinde dalgalandıkça İran, Rus ordularının işgalinden korunacaktır⁸⁹.

D- İMAM ŞAMİL'İN OSMANLI DEVLETİ SINIRLARI İÇİNDE ASKER TOPLAMA FAALİYETİ

Osmanlı Devleti, 1830'lu yıllarda Mısır meselesi yüzünden Rusya ile müttefik olmak zorunda kaldığı için Kafkasya ile hemen hemen ilgisini kesmiş gibiydi. Rusların tedirginliğine yol açabilecek bütün hareketlerden kaçınılıyordu.

İmam Şamil ise Ruslarla mücadelesinin yoğun olduğu bu dönemde çevre kabileleri ve Osmanlı Devleti'ni yaptığı mücadeleden haberdar ederek bu mücadelesine destek olmasını istiyordu. Gönderilen elçiler Osmanlı Devleti tarafından gayet iyi karşılanıyor, Bâb-ı Âli'nin şu an Rusya aleyhine bir adım atamayacağı beyan edilerek, bir miktar atıyye ve ihsan ile geri gönderiliyordu⁹⁰.

Şamil, Osmanlı Devleti'nin desteğini arkasına alarak mücadele etmek istiyordu. Çevresindeki kabileleri kendine bağlarken daha fazla tesirli olmak için mücadelesinin İstanbul'daki Halife tarafından takdir

* Palmerston, Henry Temple (1784-1869), Rusya'ya karşı sert siyasetinden dolayı Kraliçe tarafından İngiltere başbakanı oldu, iki kez bu görevi ifa etti.

⁸⁹ Henze, a.g.e., s. 12.

⁹⁰ Saydam, a.g.e., s. 37.

edildiğine ve desteklendiğine dair fermanlar istiyordu. Böylelikle Müslüman Kafkas halklarının desteği daha rahat alınabilecek ve asker temininde kolaylıklar sağlanacaktı. Nitekim; Osmanlı Devleti, hem İmam Şamil'i teşvik edecek, hem de gazâyâ davetinde ona sahip çıkacak fermanları göndermiştir. İmam Şamil de kendisine tâbi olan kabilelerin Osmanlı Devleti'ne de tâbi olduğunu beyan etmiştir⁹¹. Osmanlı sınırları içindeki kasaba ve köylerde Şamil'in nâipleri, propaganda ile çevresine adam topluyordu. Acara havalisine gönderilen nâip Hasan Hasbi kaza ve köylerde propaganda yaparak asker topluyordu. Dağıstan da, Ruslara karşı mücadelenin yanında yer almanın öneminden bahsediyor ve Müslümanların Rusya'ya karşı cihat etmesi için yardımlarını talep ediyordu. Hasan Hasbi'nin bu telkinâtları halk içinde itibar görmüştü. 100 kadar adamı Civane köyünden toplamış ve Aliye kazasından topladığı 400 adam ile Ahışa Kalesi'ni muhasara etmişti. Daha sonra bu askerler ile doğruca Tiflis üzerine hücum edecekti. Ve Kabartay üzerine sefere çıkmış olan İmam Şamil'in askerine kavuşacaktı. Hasan Hasbi'nin Acara havalisinde asker toplaması bir kısım halk içinde hoşnutsuzluk yaratıyordu. Acara'nın Aliye kazasında Şerif Bey namında, havalice muteber bir zat, asker toplanmasına mani olmuş "Devlet-i Aliyye'ye karşı mesul oluruz" diyerek uyarmıştı. Nitekim; kaza ahalisinden bir kısmı toplanıp, Şerif Bey'e "bu işlere niçin mâni oluyorsunuz" diye serzenişte bulunmaları üzerine, Şerif Bey sükut edip karşılık vermemişti. Bunun üzerine o havaliden asker gönderenler O'na "bir daha senin bu işlere mani olduğunu duyarsak seni öldürürüz ve yakarız" demişlerdi⁹².

Acara havalisinde, bir kısım insanlar bu askere celp işini Osmanlı Devleti'nin Çıldır eyaleti kaymakamı'na arzuhal etmişler ve ne yapacaklarını sual etmişlerdi. Nâip Hasan Hasbi ve adamları, asker vermeyen ailelere "her kim bizimle gitmez ise hanesini ihrak edip malını

⁹¹ Kazım Berzeg, *Edirne Muahesinden sonra Çerkez Politikası*, s. 47.

⁹² A.} MKT. MHM., 22/15

yağma ederiz.” diye açıkça söylemişti. Buradaki halk da çok korkmuş, kaymakam’dan asker ve cephane gönderilmesini talep etmişlerdi⁹³.

Osmanlı Devletine ulaşan bir mektup Hasan Hasbi’nin Acara havalisinde nasıl propaganda yaptığını ve nasıl bir üslup kullanarak asker topladığı ile ilgili bilgiler verir: “Ey âlimler, emirler ve onların kardeş ve oğulları, söz sahipleri! Devletlû ve ümmetlû Şamil Efendinin birliği için kafir Rusyalu üzerine kıyam ve hareket buyurulur ise bu mübarek sefere niyet edenler devlet-i ebediyye ve saâdet-i sermediyye nail olurlar, katılmayanlar ise belâra dûçar olacaklar. Peygamberimizin ruhaniyeti bizimle beraberdir. Bu sefere katılanlar Şamil Efendinin hûsn-ü teveccühüne mazhar olacaklar.”⁹⁴.

Osmanlı Devleti’nin Çıldır eyaletinde de Şamil’e asker toplamak ve yardım temin etmek için faaliyet gösteren Hasan Hasbi’nin çalışmaları, Rusya’nın Trabzon konsolosluğu tarafından resmî makamlara şikayet edilmişti. Bölgeye gönderilen özel bir memur vasıtasıyla halka bu yoldaki tahrik ve teşviklere kapılmamaları uyarısında bulunulmuştur⁹⁵.

Aynı konuda Rusya büyükelçiliği de İstanbul’da teşebbüse geçmişti. Bundan dolayı merkezden Erzurum valiliğine gönderilen 8 Kasım 1845 tarihli yazıda özetle, “Şeyh Şamil’in özel memuru gibi görünen Hasan adlı kişinin halkın zihnini karıştırdığı, asker tedârikine çalıştığı, halbuki Osmanlı Devleti ile Rusya arasında mevcut olan dostluk ve yardımlaşma anlayışına aykırı ve sınır ihlallerine yönelik bu tür hareketlerin uygunsuz olduğu, böyle zararlı kişilerin faaliyetlerine meydan verilmemesi gerektiği ve bu konuda en küçük ihmali görüleceklerin şiddetle cezalandırılacakları” hatırlatılıyordu⁹⁶.

Bir süre sonra adı geçen Hasan Hasbi ile sekiz arkadaşı Çıldır’da yakalanmış ve tevkif olunarak Erzurum’a getirilmişti. Yapılan aramada, Hasan Hasbi’nin üzerinde sahte buyuruldular, nişanlar ve mühürler çıkmıştı. Bunları kullanarak yaptığı faaliyetin Osmanlı Devleti tarafından

⁹³ A.} MKT. MHM., 122/54.

⁹⁴ B.O.A., Mektubi Mühime Kalemi (Bundan sonra A.} MKT. şeklinde kısaltılacaktır), 13/45.

⁹⁵ A.} MKT., 1/60.

⁹⁶ A.} MKT., 1/86.

onaylandığı görüntüsü vermişti. Daha sonra Hasan Hasbî'nin vapurla İstanbul'a gönderildiğini, Trabzon Valisi Mehmet Halil Paşa'nın Bâb-ı Âlî'ye yazdığı tahrirattan anlıyoruz⁹⁷.

Nâib Hasan Hasbî'nin İstanbul'a getirildikten sonra, Meclis-i Valâ-yı Ahkâm-ı Adliye azâsından bazı üyelerin oluşturduğu bir komisyon mârifetiyle sorguya çekilmesine karar verilmişti. Hasan Hasbî'nin âlim bir zât olması sebebiyle bu komisyonda ulemâdan birinin de bulunması uygun bulunmuştu. Hatta Rusya büyükelçiliği, bu sorgulama sırasında, Şeyh Şamil'in teşkilâtı ve kuvvetleri hakkında bilgi edinmek istemiş ve bu arzuyla bir temsilcisinin komisyonda hazır bulunmasını talep etmişti. Fakat teklifi anlamazlıktan gelen Bâb-ı Âlî, sorgulama neticesinde öğrenilecek bilgilerin kendilerine iletileceğini belirtmekle iktifa etmiş ve Rusya'nın bu teklifini savuşturmuştu⁹⁸.

Hasan Hasbi daha sonra cezaevi'nden kaçmayı başarmış ve ortadan kaybolmuştu. Bu konuda yazılan resmî bir yazıda yakalanması amacıyla gerekli teşebbüslerin gösterilmesi için Serasker Mehmet Hüsrev Paşa'nın talimat yayınladığını tespit etmekteyiz⁹⁹.

Yine bu amaçla Kapudan Paşa, zaptiye müşiri ve ihtisab nâzırına buyrulduklar gönderildi¹⁰⁰.

Diğer bir belgeye göre de Hasan Hasbî'nin yakalanması için daha geniş çaplı bir araştırma yapılmak istenmiş ve bu amaçla bazı valilik ve kaymakamlıklara emir gönderilmişti¹⁰¹.

E- OSMANLI DEVLETİ'NİN DAĞISTAN'DAKİ BAĞIMSIZLIK MÜCADELESİNE KATKILARI

Osmanlı Devleti, Rusya faktöründen dolayı özellikle 1834'ten beri Kuzey Kafkasya'da, Şeyh Şamil önderliğinde Ruslara karşı sürdürülen

⁹⁷ A.} MKT., 37/4.

⁹⁸ A.} MKT., 1/60.

⁹⁹ A.} MKT., 39/32.

¹⁰⁰ A.} MKT., 39/25.

¹⁰¹ A.} MKT., 37/32.

bağımsızlık mücadelesi sırasında gönderilen yardım talebini içeren mektuplara karşı maddî destekte bulunamamıştı. Ama buna rağmen Şeyh Şamil'in maddî ve manevî destek taleplerini ifade eden mektuplarını İstanbul'a göndermekten çekinmemiştir.

Kaynaklara göre İmam Şamil, ilk olarak 1839 yılında Osmanlı Devleti'ne yardım için başvurdu¹⁰². Bu başvuru, İmam Şamil'in ilk beş yıllık mücadele döneminden sonraya rastlamaktadır. O zamana kadar bölgesel mücadelenin yeterli olduğunu savunan İmam Şamil, Rusların Kafkasya'yı ele geçirmede genel bir strateji izlediğini anladı. Dağıstan'da Ruslarla mücadele etmenin diğer Kafkas kabilelerini de harekete geçireceğini düşünüyordu. Her kabilenin itaat altına alınarak, mücadelede ortak bir strateji izlemenin zorluğunu yaşayan Şamil, bu kabileleri itaate almada, Osmanlı Devleti'nden meşruiyet ve onay bekliyordu.

Padişahın emriyle hareket ettiğini, mücadelesinin Osmanlı Devleti'nin izniyle olduğuna dair fermanlar istiyordu. Çünkü kabilelerin daha önce Osmanlı Devleti'ne karşı bağlılıkları vardı. Padişahın halifelik sıfatı, Kafkas halklarında Osmanlı Devletine karşı dini bir bağlılık hissi uyandırıyor.

Özellikle Çerkes ve Abazaların Dağıstan mücadelesine katılmaları bu şekilde padişah fermanlarının verdiği cesaretle sağlanmıştı. Böylelikle bölgesel mücadeleden, genel mücadeleye geçildiği görülmektedir. Diğer Kafkas kabilelerine gönderilen nâipler, Şamil'in bu yardım talepleri ve cevabî fermanlar döneminden sonraya rastlar¹⁰³.

İmam Şamil'in Ruslara karşı genel bir mücadeleye karar verdiği dönemde, Osmanlı Devleti Rusya ile ilişkilere zarar vermeden bu talepleri karşılamak istemiştir. Ancak görünür bir yardım olamayacağı için genelde gizlice yapılmıştır. Fakat bu, Rusya ile mücadelede ihtiyaca cevap vermekten uzaktı. Buna rağmen Osmanlı padişahından maddî ve manevî yardım istemekten çekinilmemişti. Osmanlı devlet adamları Dağıstan'dan gelen yardım taleplerine istediği karşılığı veremese de, Dağıstan'a yapılan

¹⁰² B.O.A., Dahiliye Nezareti Evrakı, *Mektubî Kalemi*, 117/53.

¹⁰³ Kadircan Kafli, "İmam Şamil ve Dağıstan", *Kuzey Kafkasya Dergisi*, c. III, sayı IV, s. 4.

kaçak silah sevkiyatına da pek ses çıkarmıyordu. Dağıstan silah ihtiyacını Anadolu'dan ve İran'dan sağlamaktaydı. Gerçi kendi imâlathaneleri olsa da yeterli gelmiyordu. Karadeniz'de kaçakçılık yapan tüccarlar, Dağıstan'daki savaştan dolayı buralara silah satma işinden epeyce para kazanıyorlardı. Bundan haberdar olan İngilizler dahi tüccarlarını buraya yöneltmişlerdir. Özellikle Trabzon ve civarında üretilen silahlar gemilerle Kafkas kabilelerine sevk ediliyordu¹⁰⁴.

İmam Şamil, sürekli savaş halinde olmanın getirdiği mecburiyetler yüzünden, her an savaşıma hazır bir kuvvet bulundurmanın gerekli olduğunu dikkate alarak düzenli bir ordu kurmaya çalışmıştı. Hatta eskiden beri buralarda bulunan silah imalathanelerinde top döktürmeye, cephane üretmeye başlamıştı. Bu konudaki en büyük sıkıntısı ise mühendis ve kalifiye eleman bulamamasıydı.

Nitekim 1850'lerde Şamil, ihtiyacı olan madencilerin temini için Bâb-ı Âli'ye başvurmuştu. Ancak buna verilen cevapta Hükümetin memur gönderemeyeceği, Şamil'in temsilcisinin istediği madencileri, Osmanlı ülkesi içerisinde kendisinin bulması ve gitmeye razı etmesi halinde ise buna ses çıkarılamayacağı yolundaydı¹⁰⁵.

Bu gelişme, önceki yıllara nazaran Bâb-ı Âli'nin İmam Şamil'e bakışını biraz daha yakınlık duyma şekline döndürmüştü. Aslında Osmanlı hükümeti içten içe müridlerin başarılı olmasını istiyordu. Fakat bunu açıkça söylemekten çekiniyordu. Bu yıllarda "Macar ve Leh mültecileri meselesi" dolayısıyla Osmanlı Devleti ile Rusya'nın arası açılmış, savaş söylentileri yayılmıştı. Hatta Rusya'nın İstanbul büyükelçiliği, işi resmi haberleşmeyi askıya almaya kadar varırmıştı. Dolayısıyla belki de hükümet muhtemel bir savaş tehlikesini dikkate alarak, madenci göndermemiş ama Şamil'in temsilcisinin bu işi halletmesine de ses çıkarmamayı tercih etmiştir¹⁰⁶.

¹⁰⁴ Budak, a.g.m., s. 603.

¹⁰⁵ A.Ş. MKT., 19/1.

¹⁰⁶ B.O.A., İrade-i Hariciye, 75-1/18.

Ayrıca bu dönemde meydana gelen bir diğer gelişme de Şamil'in naibi Danyal Sultan'la arasının açılması ve çıkan savaştan sonra Danyal Sultan'ın Osmanlı Devleti'ne iltica etmeye çalışmasıydı. Bu amaçla İmam Şamil'in askerî sergerdesi Danyal Sultan'ın 29 Temmuz 1848 tarihinde, Erzurum Valisi Mehmet Hamdi Paşa'ya hususi elçisini göndererek Osmanlı Devleti'ne celp olunma isteğinde bulunmuştu. Bu talebinde İmam Şamil ile arasının bozulduğunu ve İmam Şamil'in çevresinde onu sevmeyenlerin aleyhte propagandası sonucu meydana gelen savaştan sonra korunma ve sığınma isteğini ifade ediyordu. Mehmet Hamdi Paşa, Danyal Sultan'a mücadelesine orada devam etmesini, mücahidînin ümitsizliğe düşmemesi için ve onun hizmetinden mahrum kalmaması için bu talebini kabul etmemişti¹⁰⁷.

¹⁰⁷ A.} MKT., 216/20.

III.BÖLÜM

KIRIM SAVAŞI'NDA OSMANLI DEVLETİ'NİN DAĞISTAN'LA İLİŞKİLERİ

A- KIRIM SAVAŞI ÖNCESİ GELİŞMELER VE SAVAŞIN ORTAYA ÇIKIŞI

İlk modern dünya savaşı kabul edilen 1853-1856 Kırım Savaşı Kafkasya'nın bağımsızlığı ile ilgili ümitleri yeniden yeşertmişti. Bu savaş Rusların gittikçe artan, şarklı veya şark ile alakadar bütün devletlerin vaziyet ve menfaatlerini tehdit eden kuvvetinin kırılması amacına yönelikti. Bu sebeple Rusya'ya karşı meydana gelen ittifak, Avrupa devletlerinin doğudaki menfaatlerinin meselesi haline dönüştü¹⁰⁸.

Rusya'yı Kırım Savaşı'na iten, 1848'de ihtilal öncesi Doğu Avrupa'ya karışmasıydı. Çar I. Nikola 1848-1849'da "Avrupa'nın Jandarması" rolünü üslenmiş ve bunun imparatorluğunun meşruluğunu pekiştirdiğini sanıyordu. Ancak Rus müdahalesinin tek sonucu, Tuna Vadisini karıştırmak olmuştu. Balkanlar'daki Hristiyanların çoğu Osmanlı Devleti'ne karşı Rusya'dan yardım umuyordu. Rusların Tuna Vadisi'ni Osmanlı Devleti'ne rağmen ele geçirmek arzusu dinmek bilmiyordu. Rusya'ya göre "Avrupa'nın Hasta Adamı"nın toprakları, bir an önce paylaşılmalı ve eski Bizans ele geçirilmeliydi. Ruslar bu kararlılığı kabullenmişlerdi. Fakat bu durum Hünkar İskelesi Antlaşması (1833) ile bir derece telafi edilmiş ve 1850'lerin başlarında ise Ruslar İstanbul'a doğru ilerlemede temkinli olmayı tercih etmişti. I.Nikola bu konuda İngiltere ile anlaşmaya çalışıyordu¹⁰⁹. Ruslar, Balkanlar ve Küçük Asya'da daha çok hareket serbestisi karşılığında, İngiltere'ye Mısır'da daha rahat hareket olanağı verecekti. Ancak İngiltere bu tekliflere sıcak bakmıyor ve Osmanlı Devleti'ni korumaya yönelik bir siyaset güdüyordu

¹⁰⁸ Mustafa Budak, "Kırım Savaşında Osmanlı Devleti ve Şeyh Şamil ilişkileri", *Balkanlardan Kafkaslara Türk Dünyası Semineri*, s. 1.

¹⁰⁹ Kazım Berzeg, a.g.e., s. 67.

* I. Nikola (1796-1855), Rus Çarı (1825-1855).

Yalnız kaldığını anlayan Rusya artık kendi başına hareket etmeye karar verdi. Rusya'nın İngiltere ve Fransa ile çözümlenmemiş bir çok sorunu vardı. Bu sorunlar: Karmaşık kilise siyaseti, Rum ve İtalyan meseleleri, ticaret ve Kudüs'teki haklar gibi daha birçok meselelerdi. Fakat Kırım Savaşı'na yol açan neden Moldovya ve Wallasya'daki prensliklerin, Rusya tarafından işgal edilmesiydi. Bu sebeple İngiliz ve Fransız donanmaları doğuya doğru harekete geçmişti. Avrupa'da I.Nikola ile Fransız İmparatoru III.Napolyon, eylül ayında Olmütz'de bir toplantı yaptı. Bu toplantıda çok hareketli bir diplomatik faaliyet olsa da bir sonuç alınamamıştı¹¹⁰.

I.Nikola, harbe başvurmadan önce Osmanlı Devleti'ni tamamen kendi nüfuzuna almak politikasını takibe başladı. Osmanlı Devleti'nin Kudüs'teki Hristiyanlarla ilgili uygulamaları, Rusya'ya bu fırsatı verdi. Katolik Fransızlar hacı seferleri sonucu Kudüs'teki Ortodokslara nazaran üstün duruma geçmişler, fakat buradan Müslümanlar tarafından çıkarılmalarını müteakip Ortodokslar tekrar eski imtiyazlarını elde etmişlerdi. Osmanlı Devleti Kudüs'ü alınca, Ortodoksların imtiyazlarını onaylamıştı. Katolikler ise buna karşı yıllardır itirazcı kesilmişlerdi. Nihayet Fransa 1740 Kapitülasyonu çerçevesinde Osmanlı Devleti'ne Katoliklerin imtiyazlı hale geçmesini bir fermanla kabul ettirmişti.

1789 Fransız İhtilali'nin dine alerjili ortamı sebebiyle bu imtiyazlar kullanılamamıştı. İşte III.Napolyon bu fermanı ortaya attı ve korkutmak ister bir çalımla Bâb-ı Âli'den bu fermanın uygulanmasını istedi (28 Mayıs 1850). III.Napolyon Hristiyan dünyada ünlenmek için bu meseleyi kullanmak istiyordu¹¹¹.

Sultan Abdülmecit 9 Şubat 1852'de Fransa'nın isteklerini kabul etti. Sultan Çar'dan korkusu sebebiyle Fransa'ya meyli daha uygun bulmuştu. Rus Sefiri buna hiddetlendi.Bâb-ı Âli'deki Osmanlı vükelâsına karşı "ben görüyorum ki Bâb-ı Âli Fransa'nın himayesini kabul ediyor" dedi. Bu

¹¹⁰ Henze, a.g.e., s. 14.

¹¹¹ Mim Kemal Öke, Ermeni Sorunu, s. 43.

durum üzerine doğabilecek nahoş olayların mesuliyetinin Bâb-ı Âli'ye ait olacağını söyleyip gitti.

Rusya Mukaddes Yerler konusunda Osmanlı-Fransız oldu bittisini kabul etmek istemiyordu. Ortodokslar nazarında itibarını kaybedeceği endişesine kapılan I.Nikola Bâb-ı Âli'ye bir ültimatom vererek, Ortodoksların imtiyazının geri verilmesini istedi. Karadağ ve Yunanistan'ı Osmanlı Devleti'ne karşı tahrike başlandı. Ayrıca İngiltere'nin desteğini almak için Osmanlı Devleti'nin paylaşımı teklifini yeniden gündeme getirdi. Fakat bu hususta da başarılı olamadı¹¹².

Prens Mençikof'u, İstanbul'a olağanüstü elçi olarak gönderdi. Gayet saygısız üslubuyla Osmanlı devlet adamlarıyla muhatap olan Mençikof, Fransa'nın lehine yayınlanan fermanın değiştirilmesini istedi. Mençikof'un misyonundan korkan İngiltere ve Fransa alarma geçti. İngiliz ve Fransız filosu Çanakkale Boğazı'na demirlediler.

Barış ortamının bozulmaması için Bâb-ı Âli ve Fransa Rusya'nın isteklerini kabul etti. 25 Nisan 1853 tarihinde Mençikof'un isteklerinin kabul edildiğini içeren ferman ilan edildi.

5 Mayıs'ta Mençikof, Bâb-ı Âli'ye verdiği bir ültimatomla, Osmanlı Devleti üzerinde Rusya'nın üstün bir nüfuza sahip olmak arzusunu ortaya koydu: " Rumların, Çar'ın himayesine girmesini, Osmanlı Devleti ile Rusya arasında daimi bir savunma ittifakı antlaşması yapılmasını" istedi¹¹³. Bâb-ı Âli bunları kabul ederse, her iç olaya Rusya müdahale edecekti.

İngiltere ve Fransa'nın desteği alınarak 17 Mayıs 1853'te Rusya'ya red cevabı verildi. 5 Mayıs tarihli Rus ültimatomu reddedilince Mençikof, 21 Mayıs'ta İstanbul'dan ayrıldı. 27 Mayıs'ta da iki ülke arasındaki diplomatik münasebetler kesildi. Rusya Hariciye Nazırı Kont Nesselrode*, 31 Mayıs'ta Bâb-ı Âli'ye sekiz gün müddetli bir ültimatom

¹¹² Armaoğlu, a.g.e., s. 197.

¹¹³ Budak, a.g.m., s. 3.

*Mençikof, Aleksandır Sergeyeviç(1797-1869), Rus Amiral,1831 Finlandiya yöneticisi oldu, İran Büyükelçiliği yaptı, Kırım Savaşı'nda Osmanlı ordusuna üç kez yenildi.

* Nesselrode, Karl Robertoviç (1780-1862), Alman asıllı Rus diplomat, Çar I.Nikola'nın Dışişleri Bakanlığını yaptı. Metternich'le aynı görüşlerine sahipti, Çarın üzerinde etkin biriydi.

göndererek, 5 Mayıs ültimatomunu kabul etmesini istedi. 4 Haziran 1853'te reddedilen bu ültimatomdan sonra Rus birlikleri Eflak ve Boğdan'a girdi. Osmanlı

Devleti olayı protesto ile yetindi. Rusya'nın Osmanlı Devleti'ni yutmak istediğini gören İngiltere, Rusya'ya cephe aldı. İngiliz ve Fransız filoları 2 Haziran 1853'te Çanakkale'ye demirledi. İngiltere, meselenin diplomatik yollardan hallini istiyordu. Bunun için toplanan konferans dahi sonuçsuz kaldı¹¹⁴.

Osmanlı Devleti 8 Ekim'de Rusya'ya harp ilan etti. Rumeli Cephesi Başkomutanı Ömer Paşa*, 23 Ekim'de Tuna'yı geçerek Ruslarla vuruşmaya başladı. 30 Kasım'da Osmanlı filosunun, Sinop'ta ani bir Rus baskını sonucu yakılması, başlayan Osmanlı-Rus harbini "Müttefikler Savaşı"na dönüştürdü. Avrupa kamuoyunda Osmanlı Devleti lehine bir ortam doğmuştu. Bu olayda Macar mültecilerinin teslim edilmemesinin de etkisi büyüktür¹¹⁵.

Müttefikler Rusya'ya barış teklifinde bulundularsa da Rusya kabul etmedi. Bunun üzerine savaş; Baltık Denizi, Rumeli Cephesi, Kafkas Cephesi ve Kırım Cephesi olmak üzere dört cephede başlamış oldu¹¹⁶.

B- KIRIM SAVAŞI'NIN BAŞINDA İMAM ŞAMİL İLE OSMANLI DEVLETİ'NİN GÖRÜŞMELERİ

Kırım Savaşı öncesinde (1834-1853) Şeyh Şamil'le Osmanlı Devleti arasındaki ilişkiler çeşitli siyasi etkenlerin tesiri altında gelişme göstermişti.

İmam Şamil, Kafkasya'da Ruslara karşı çetin bir mücadele verirken tabi olarak Osmanlı Devleti'ne yardım için birden fazla başvuruda bulunmuş ve ne yazık ki, beklediği yardımı alamamıştı. Çünkü, Osmanlı

¹¹⁴ Berzeg, a.g.e., s. 86.

¹¹⁵ Devrim, a.g.e., s. 167.

¹¹⁶ Armaoğlu, a.g.e., s. 220.

*Ömer Lütfi Paşa (1806-1871), Mihayla Latoş'da denir, Macar asıllı Türk Komutan, Kırım Savaşı'nda Tuna cephesi komutanlığı yaptı, Prens Mençikof'un başında bulunduğu Rus ordusunu üç kez yenmesi üzerine 'Serdâr-ı Ekrem' yapıldı, Girit İsyanını bastırdı.

Devleti'nin içinde bulunduğu iç ve dış gelişmeler (Mehmet Ali Paşa krizi, Boğazlar meselesi ve Tanzimat reformları) buna elverişli değildi.

Her şeyden önce; Osmanlı Devleti, 1829 Edirne Barışı ile Kafkasya işlerinden hukuken uzaklaşmıştı. 1830-1840 arası dönemde, Mehmet Ali Paşa krizi esnasında Rusya, Osmanlı Devleti'nin en büyük destekçisi idi. Ayrıca, ülkede bir taraftan Tanzimat reformları uygulanırken, diğer taraftan ülkenin toprak bütünlüğünü koruma endişesi mevcuttu¹¹⁷.

Tabiatıyla bu da İngiltere, Fransa ve Rusya karşısında bir denge politikası izlemekle mümkündü. Böyle bir ortamda Osmanlı Devleti'nin maddi olarak Kafkasya'da Şeyh Şamil'e yardım göndermesi ise imkan dışındaydı. Yine de Şeyh Şamil ilk kez 1839'da olmak üzere 1850'lerin başına kadar Osmanlı başkentine yardım için elçiler göndermekten vazgeçmedi. Sonuçsuz kalmasına rağmen Şeyh Şamil, halkının maneviyatını yüksek tutabilmek uğruna İstanbul ile olan bağlantısını yitirmedi.

Ne var ki 1850'lerin başlarından itibaren durum değişmeye başlamış ve Osmanlı-Rus ilişkileri "Kutsal Yerler Meselesi"nden dolayı bir hayli gerginleşmişti. İmam Şamil ise yaklaşık yirmi yıldan beri sürdürdüğü Rusya'ya karşı başarılı mücadelesinde zor bir döneme girmişti. Yani her iki taraf da karşılıklı iş birliğine hazır görünüyordu¹¹⁸.

Kırım Savaşı'nın resmen başlaması, Osmanlı Devleti'nin Kafkasya'ya olan ilgisini daha da arttırdı. Nitekim daha önce de belirtildiği gibi Osmanlı Padişahı Abdülmecit, 9 Ekim 1853 tarihli bir fermanı İmam Şamil'e göndererek O'nu Ruslara karşı cihada davet etmiş ve İmam Şamil de bu pragmatik nitelikli davete 13 Aralık 1853 tarihli mektubuyla karşılık vermişti.

Hiç şüphesiz, Osmanlı Devleti ile İmam Şamil arasındaki en önemli gelişme, Kırım Savaşı'nın resmen ilanından sonra Sultan Abdülmecit tarafından, İmam Şamil'e 9 Ekim 1853 (6 Muharrem 1270) tarihinde bir fermanın gönderilmiş olmasıydı. Her şeyden önce bu ferman, Ruslara

¹¹⁷ Kazım Berzeg, *Çerkezlerin Sürgünü*, s. 38.

¹¹⁸ Berkok, a.g.e., s. 403.

karşı Kafkaslarda yapılacak bir savaşa (cihada) çağrı niteliği taşımaktaydı. Bu fermanla, Rusların Prut nehrini aşarak Eflak ve Boğdan'ı zaptettikleri, devlet tarafından Tuna boyuna ve Erzurum ile Trabzon taraflarına asker sevk olunduğu belirtildikten sonra İmam Şamil'e hitaben şöyle denilmişti: " Sen dahi ol taraftan muharebeye kıyam ile Şamahı, Kuba, Karabağ, Derbent, Karakaytak, Kumuk, Şamhal, Andari, Licay ve İlisu han ve ümerasıyla ve halkınla birlikte Rusyaluya hücum edip yüz aklıkları ibraz edesin"¹¹⁹.

Aslında bu ferman, İmam Şamil açısından değil, Osmanlı Devleti için çok önemliydi. Çünkü, her savaş döneminde yapıldığı gibi düşmanlara karşı cihat ilan edilmesi gerekiyordu ve dahası, bu cihadın savaş durumunda tabii müttefik olabilecek güç sahibi kişilere duyurulması zorunluydu. Bu tarz bir fermanın İmam Şamil yönünden pratik bir faydası bulunmuyordu. Zaten, Ruslarla 20 yıldan beri savaş halindeydi. Olsa olsa söz konusu ferman, İmam Şamil'in kendi halkı nazarındaki itibarını arttırmış olacaktı. Yine de böyle bir fermanın Osmanlı Padişahı'ndan sâdır olması, 1853 yazında İmam Şamil'in kazandığı başarıların bir sonucuydu.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla İmam Şamil, bu fermana Aralık 1853'te cevap verebildi.¹³ Aralık 1853 (12 R.evvel 1270) tarihli mektubunu, Anadolu Ordusu Komutanı Müşir Abdülkerim Nadir Paşa'ya gönderdi. İmam Şamil'in bu mektubu, Kırım Savaşı başladığı sıralarda Rusların Anadolu-Kafkas sınırındaki eylemlerine temas etmesi bakımından önem taşımaktaydı. Buna göre Ruslar, savaşın ilanı ile beraber Arpaçay yakınındaki Gümrü, Erivan ve Üçkilise adındaki kaleleri kuşatmış; Gürcistan üzerine bir harekate girişmişti.

Hemen belirtelim ki, İmam Şamil'in bu mektubu içerdiği stratejik bilgi ve teklifler bakımından Osmanlı Devleti'ne yardıma hazır olduğunu ifade etmektedir. İlk önce İmam Şamil söz konusu mektubunda, Rusya'ya

¹¹⁹ B.O.A., *İrade-i Dahiliye*, 17605.

*Abdülkerim Nadir Paşa (1807-1883), Çırpanlı, Osmanlı Serdâr-ı Erkemi, Meclis-i Âli üyesi oldu, Seraskerlik yaptı, 93 harbinde Divan-ı Harbe verildi, suçsuz bulundu ancak Rodos'ta beş yıl esir kaldı ve burada öldü.

karşı Kafkaslarda girişilecek askerî harekât tarzı hakkında kendi görüşlerini açıklamış ve Rus idaresindeki Müslüman halkın varlığına dikkat çekerek her iki taraftan karşılıklı bir hücumla Rusların Kafkaslardan çıkarılabileceğini bildirmişti. Üstelik, Osmanlı Sultanı arzu ederse, Dağıstan askerinin Karabağ ve Şamhal üzerinden Demirkapı' ya hiçbir engelle karşılaşmadan ulaşabileceğini de belirtmişti¹²⁰.

İmam Şamil, Kırım Savaşı başlarında, Ruslara karşı Osmanlı Devleti'ne, bir kısaç harekâtı önermişti. Ne yazık ki, böylesine stratejik önemdeki bir kısaç harekâtı, o günlerde yankı bulmamış ve ancak Haziran 1855'te, Kars'ın, Ruslarca kuşatılmaya başlanmasıyla birlikte gündeme gelmişti.

Özellikle Ömer Lütfü Paşa, Gürcistan üzerine bir askerî harekâtın önce savunucusu ve daha sonra komutanı olmuşsa da müttefik devletlerin oyalamaları sonucundaki gecikmeden dolayı istenen sonuç alınamamıştı¹²¹. Ayrıca, Cevdet Paşa* da "Kafkasya raporu"nda, Tiflis üzerine bir kısaç harekâtının zamanında yapılmış olması gerektiğine işaret etmişti. Cevdet Paşa harekâtın seyri ile ilgili "...bu halde 60.000 kişilik ordu ile Arpaçayı güzergâhı ve yalnız Gümrü Kalesi'nin muhâsarası için 10.000 kadar asker terk ile doğru Tiflis üzerine hareket olunmuş olaydı, ileride bir hal olmadıktan başka bu arada mevcut olan göçebe-nişin Kazakların tamamı ehli İslam ve silahşor olmakla bunlar bi't-tabi Devlet-i Aliyye ordusuna katılmış olarak bir nevi hafif süvari peyda olmuş olurdu ve bidayet-i emirde İmam Şamil dahi Tiflis üzerine harekete teheyhi göstermiş olduğundan Rusyalu bir fırka-i askeriyesini dahi o tarafa ifraz etmeye mecbur olurdu. Bu suretle Rusyalular, yalnız bir defa meydan muharebesini edebilip ve ikinciye meydan kalmayıp asâkir-i Devlet-i Aliyye Tiflis'e dahil olabilirdi..." demiştir¹²².

¹²⁰ Budak, a.g.e., s. 4.

¹²¹ Aytek Kunduk, *Şimali Kafkasya'nın İstilas*, s. 143.

¹²² Ahmet Cevdet Paşa, *Tezâkir-i Cevdet*, s. 61.

*Ahmet Cevdet Paşa (1822-1895), Tarihçi, Hukukçu, Divân-ı Ahkâm-ı Adliye üyeliği yaptı, Mecelle'yi hazırladı, beş kez Adliye Nâzırı oldu, Suriye valiliği yaptı (1877).

C - KIRIM SAVAŞI'NDA İMAM ŞAMİL'İN OSMANLI DEVLETİ LEHİNE ÇALIŞMALARI

Osmanlı Devleti, kuzey cephesinde Ruslarla mücadele etmek için Kafkasya'daki Müslüman halkların yardımına ihtiyaç duyuyordu. Yirmi senedir Ruslarla mücadele eden İmam Şamil, Osmanlı Devleti için bulunmaz bir fırsattı. Rusların Kafkasya'da tutulması açısından önemli bir kuvvet olan İmam Şamil Osmanlı Devleti tarafından iyi değerlendirilmeliydi¹²³.

Öncelikle belirtmek gerekir ki Kırım Savaşı Rumeli, Kırım, Baltık Denizi ve Kafkasya gibi dört cephede sürüyordu. Osmanlı Devleti için Rumeli ve Kafkas cepheleri önemli iken müttefik devletler açısından Sivastopol'daki Rus donanmasından dolayı Kırım cephesi daha hayatiydi¹²⁴.

Kırım Savaşı'nda Osmanlı Devleti ile Şeyh Şamil arasındaki ilişkiler kaynaklarda iki farklı şekilde izah edilmektedir. Bunlardan biri Cevdet Paşa'nın tezâkirinde geçen söz konusu ifadedir. Bu iddiasını şu sözlerle ifade etmektedir: "...Ne çare ki, Dağıstan'da Şeyh Şamil Efendi bunca senelerden beri Rusyalu ile pençe pençeye cenk ederken Kırım Muharebesi esnasında kendisinden me'mul olan hareket görülmedi. Sanki Rusyalu ile mütareke etmiş gibi çekilip seyirci oldu..." Cevdet Paşa bu düşüncesini 1856 tarihinde Paris Barış Görüşmeleri öncesinde Reşit Paşa için hazırladığı Kafkasya raporuna yazmıştır¹²⁵.

Aynı konuda Mahmut Celâleddin Paşa* da Mir'at-ı Hakikatı'nda Şeyh Şamil'in Ruslarla barış yaptığını yazmıştı: " Dağıstan kabilelerinin çoğu Şeyh Şamil'in kumandası altında Ruslarla hayli zaman

¹²³ Barlas, a.g.e., s. 189.

¹²⁴ Armaoğlu, a.g.e., s. 235.

¹²⁵ Ahmet Cevdet Paşa, a.g.e., s. 90.

* Mahmut Celaleddin Paşa (1853-1903), Şurây-ı Devlet Üyesi, Adliye Nâzırlığı yaptı, Prens Sabahattin Beyin babası, II.'Abdülhamit'e muhalifi, idama mahkum edildi, sürgünde öldü.

çarpışmışlarken Kırım Muharebesi çıktığında düşmanla barış imzalayıp tarafsız kalmış olduklarından..."¹²⁶. Bu şekildeki görüşler Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi kimi tarihçilerince tekrarlanan, bu savaşta Şeyh Şamil'in Rusya ile mütareke yapmış gibi hareketsiz kalarak Osmanlı Devleti'ne yardım etmediği iddiasıdır. İkincisi ise, tam aksine bu kez Osmanlı Devleti ile müttefik devletlerin Kırım Savaşı'nda, Rusların tamamen bertaraf edilmesinde Kafkasya'daki Şeyh Şamil faktörünü yeterince kavrayamadıkları yönündedir. Bu ikinci yaklaşım daha fazla Kafkasya kökenli tarihçiler tarafından dile getirilmiştir.

Bu iki görüş de, gerçeği tam olarak yansıtmamaktadır. Bu tezimizin amacı da söz konusu iddiaların ne oranda doğru olup olmadığını arşiv belgeleri ışığında ortaya koymaktır.

Nitekim, 1853 Martında İmam Şamil, içinde yaşadığı olumsuz şartları, ümitsiz bir dille anlattığı bir mektubu Sultan Abdülmecit'e gönderdi. Osmanlı padişahının bu mektuba ne cevap verdiği bilinmiyordu. Ama söz konusu mektubun muhtemel bir Osmanlı-Rus savaşının ufukta görüldüğü bir zamana rastlaması ilgi çekiciydi¹²⁷.

Bu mektup en azından Rus sınırına yakın Osmanlı idarecilerinin İmam Şamil faktörünün şuuruna varmalarını sağladı. Mesela; Erzurum Valisi Mustafa Paşa, 11 Haziran 1853'te Bâb-ı Âli'ye gönderdiği tahrirâtında, girişilecek bir harekâtta İmam Şamil'in Osmanlı ordusu ile birlikte hareketinin sağlanması gereğine işaret etmişti. Fakat Osmanlı hükümeti, şimdilik buna gerek olmadığını ileri sürdü¹²⁸.

Diğer taraftan, Şeyh Şamil ise savaşa yönelik Osmanlı hazırlıklarını beklemeden 1853 Haziran-Ekim döneminde Kafkasya'da, özellikle Dağıstan ve yakınındaki bölgelerde, Rus askeri yığınağını sekteye uğratabilecek hareketlere girişmişti. 12 Haziran 1853'te Özüret'i'den alınan istihbarata göre Şamil, Dağıstan'da asker toplamaya başlamıştı. Aynı tarihlerde, Şeyh Şamil'in Çerkezistan'daki nâibi Muhammet Emin Efendi,

¹²⁶ Mahmut Celalettin Paşa, *Mir'at-ı Hakikat*, s. 312.

¹²⁷ Budak, a.g.e., s. 5.

¹²⁸ Saydam, a.g.e., s. 39.

bir miktar Çerkes askeriyle Suca bölgesinde Rusların inşa ettikleri iki karakol-kaleyi fethetmişti. Çok geçmeden Dağıstan'da Ruslara karşı bir huruç hareketine başlayan İmam Şamil ve kuvvetleri, Derindere'de 600, İlisu'da 200'den fazla Rus askerini öldürmüştü. İleri harekâta ise Çar Kalesi sadece kuşatılmıştı. Ayrıca, 16 Temmuz 1853'te Gence yolunda Rus postasına el konulmuş ve bu postadan 36.000 manat, 14.000 imperyal ve yine 7.000 manatlık kağıt akçe ele geçirilmişti¹²⁹.

Dağıstan ve Çerkezistan'da bu hareketlerin artması, bölgedeki güvenliği ortadan kaldırmıştı. Tiflis Şehbenderi Emin Bey'in ifadesiyle Kafkasya'da mevcut durum "pusulasını kaybetmiş, dümeni kopmuş gemi"ye benzer bir hale gelmişti. Öyle ki, Şamil'in Ruslara karşı saldırıları, Rusya'dan Güney Kafkasya'ya yapılacak asker ve mühimmat sevkini engellemişti. Bunun üzerine Ruslar, pek uzun olmakla beraber Dağıstan'ı dolaşarak gemiyle Tiflis'e ulaşmanın yollarını aramıştı.

Bu sıralarda İmam Şamil, askeri ile Rus ordusuna karşı büyük çaplı bir hareket düzenlemiş ve yapılan savaşta 7-8.000'den fazla Rus askerini öldürmüştü. Sonuçta, İmam Şamil, Tiflis'e 5-10 saat kadar yaklaşmıştı. Hatta İmam Şamil, Ruslar için stratejik bakımdan önemli bir yer olan Temirhanşura Kalesi'ni 30.000 kişilik Rus takviye gücüne rağmen ele geçirmeyi başarmıştı¹³⁰.

Eylül 1853 yılına geldiğimizde, İmam Şamil'in Ruslara karşı mücadelesine devam ettiğini görüyoruz. Nitekim, 5 Eylül 1853'te İmam Şamil, 10.000'den fazla askeri ve 4 topuyla birlikte Zakartala Tepesi'nde Ruslara saldırmış fakat başarılı olamayarak 64 ölü ve 113 yaralı vererek dağlara çekilmişti. Bundan iki hafta sonra, 17 Eylül 1853'te Şeyh Şamil, yeni yapılmakta olan Mesel-değer Kalesi'ne yönelmiş ise de bir önceki harekâta olduğu gibi ertesi gün geri çekilmek zorunda kalmıştı. Anlaşılan o ki, Şamil'in bir acelesi vardı; o da, bir an önce Osmanlı Sultanı'nı karşılayacağını umduğu Tiflis'e ulaşmaktı¹³¹.

¹²⁹ Nuran Kızılörenli, *Şeyh Şamil*, s.146.

¹³⁰ Henze, a.g.e., s. 19.

¹³¹ Samih Nafiz Tansu, *Şeyh Şamil*, s. 134.

Şeyh Şamil, Haziran-Ekim 1853 döneminde, Kafkaslarda giriştiği askerî eylemlerle Rusların muhtemel bir Osmanlı savaşına karşı Güney Kafkasya'da sürdürdüğü askerî hazırlıklarını rahatça yapmalarına izin vermemiş ve bu bakımdan Osmanlılara büyük faydalar sağlamıştır¹³².

Ağustos 1853'ten sonra Osmanlı Genelkurmayı, ihtiyat kuralına büyük ölçüde dikkat gösterilmesi şartıyla muhtemel Rus savaşında gerekli yardımda bulunması için İmam Şamil ile bağlantı kurmasını Anadolu Ordusu Müşiri Abdülkerim Nadir Paşa'dan istemiş ve güvenilir bir kimsenin İmam Şamil'e gönderilmesini ya da başka bir çarenin bulunmasını emretmişti¹³³.

1854 yılına gelindiğinde, İmam Şamil'in Gürcistan üzerine bir harekâta bulunulması yönünde Osmanlı Devleti'ne ısrar ediyordu. Tabiatıyla bunda, kendisinin Güney Kafkasya'da giriştiği başarılı eylemlerin, buradaki Rus askerî varlığını zayıflatmasının ve bunun sonucunda 1853 Kasım-Aralık aylarında, Rusların Kars-Gümrü istikametinde Osmanlılarla yaptığı muharebelerde çoğunlukla, savunmada kalmasının da rolü vardı. Gerçekten de Ruslar, Osmanlı sahillerini denizden tazyik etmelerine rağmen Batı ve Güney Kafkasya'da o kadar güçlü değillerdi¹³⁴.

En önemlisi, 1854 Martı'nda İngiltere ve Fransa, Osmanlı Devleti yanında Rusya'ya karşı savaşa girmişlerdi. Oysa, müttefikler, sadece Sivastopol'deki Rus donanması ile ilgileniyorlardı. Buna rağmen Ruslar, müttefik donanmalarının Karadeniz'e çıkarak Batı Kafkasya'ya bir deniz harekatı düzenleyeceklerine dair endişelere sahiptiler. İşte bütün bu gelişmeler İmam Şamil'in söz konusu harekâtın gerçekleşmesi yönündeki cesaretini arttırıyordu¹³⁵.

Bu şartlarda İmam Şamil, yanına özel bir görevle gelmiş olan Şeyh Mahmut Efendi aracılığıyla Kafkasya'nın o günkü durumunu Anadolu

¹³² Budak, a.g.e., s. 6.

¹³³ Berkok, a.g.e., s. 433.

¹³⁴ Henze, a.g.e., s. 20.

¹³⁵ Ercüment Kuran, "Rusların Kafkasları İstilasına Karşı Osmanlı Siyaseti (1856 – 1878)" *Kafkaslara Türk Dünyası Semineri*, s. 149

Ordusu Komutanlığına bildirdi. 20 Şubat 1854 (22 C.evvel 1270) tarihini taşıyan bu mektubundan anlaşıldığına göre İmam Şamil, Güney Kafkasya ile Çerkezistan'daki emir ve hanları Osmanlı Padişahı'nın emri gereğince itaati altına almış ve Osmanlı Sultanı'na bağlamıştı. Fakat İmam Şamil, bu bağlılığın Osmanlı ordusu Gümrü'ye doğru harekete geçmedikçe, hanların güvenlikleri açısından şimdilik gizli kalması taraftarı idi¹³⁶. Bundan yaklaşık üç ay sonra Osmanlı hükümeti, 1854 Mayıs'ında Dağıstanlı Halil Bey'in teklifi ile İmam Şamil'in de tavsiyesine uyarak O'na vezirlik rütbesiyle birlikte "Dağıstan Serdâr-ı Ekrem'i" ünvanını verdi. Diğer hanları da unutmayan Bâb-ı Âli, İmam Şamil'in oğlu Gazi Muhammet başta olmak üzere daha önce Ruslar tarafından general yapılmış olan Cumuy Han, Hasay Han, Danyal Sultan ve İsmail Paşa'yı mirlivâlık, Şamhal Hanı Ebu Müslim'i de feriklik rütbesiyle ödüllendirdi¹³⁷.

Erzurum valiliğine gönderilen bir emirnâmede de bu rütbe ve nişanların, şimdilik alenî olarak tevcihi icap etmeyip yalnız kendilerine hemşerileri vasıtasıyla haberdar edilmesi istenir¹³⁸.

O sıralarda Çerkezistan'da bulunan İmam Şamil'in nâibi Muhammet Emin Efendi de Abaza kabilesine mensup askerlerle Gürcistan üzerine yürüyerek mümkün olduğunca, İmam Şamil ile birleşmek istiyordu. Muhammet Emin Efendi, bu düşüncesini 19 Haziran 1854 (23 Ramazan 1270) tarihli arapça arızasında dile getirmiş, üstelik Osmanlı Devleti'nin bu konudaki idâre-i maslahatçı tavrını "...ancak taltif ve ibrâz-ı muhabbetten başka bir gûne emir-nâmeleri zuhur etmemiştî..." diyerek eleştirmişti.

Muhammet Emin Efendi'ye göre de Osmanlı Devleti Gürcistan'a az çok asker göndermiş olsaydı, Kafkasya'da zafer mümkün olacak ve en azından Tiflis'e doğru bir askerî harekât, Ruslar için caydırıcı nitelik

¹³⁶ Budak, a.g.e., s. 7.

¹³⁷ B.O.A., İrade-i Dahiliye, 18481, 18882, 19040.

¹³⁸ A.} MKT. MHM., 58/75.

taşıyacaktı. Böylece Rusya da, Osmanlı Devleti'nin ileri süreceği teklifleri kabul etmek zorunda kalacaktı¹³⁹.

Kafkasya'da, Kırım savaşına dönük bu gelişmeler olurken ilginç bir olay yaşanır. İmam Şamil, 1839'daki Ahulgoh Savaşı'nda oğlu Cemaleddin'i Ruslara rehin olarak vermişti. 1850'li yıllara kadar Rusların elinde rehin kalan Cemaleddin, babasının en sevdiği oğlu idi. Şamil, oğlunu Rusların elinden kurtarmak istiyordu. Bu amaçla, Kırım Savaşı esnasında, Tiflis'in batısındaki Zinondal Şatosu'nda bulunan iki Gürcü Prensesi'ni (Annette Çavçavadze ve Prenses Orbeliani) adamları vasıtası ile kaçırmıştı. Şamil, oğluna mukabil bu iki prensesi takas etmeyi planlıyordu. Prenseslerin kaçırılması üzerine, Gürcü Prensi, Rus Çarı'na müracaat ederek, çocuklarının kurtarılmasını talep etti. Şamil, Rusya'dan gelen elçilere oğlu Cemaleddin'e karşılık bu iki prensesi verebileceğini bildirdi. Bu arada Şamil'in adamları iki prenses ile birlikte mürebbiyelerini de kaçırmıştı. Bu mürebbiye Fransa'nın İstanbul Postahanesi müstahdemlerinden Mösyö Lömir'in kızı Madam Verensa idi. Olayın İstanbul'da duyulması üzerine Mösyö Lömir kızının durumunu Bâb-ı Âli'ye ileterek yardım ister¹⁴⁰. Bâb-ı Âli bu istihâmı olumlu karşılamış ve Batum Ordu-yu Hümâyûn'u müşirine bir tahrirât yazarak Mösyö Lömir'in kızının iâdesi için Şamil ile görüşülmesini istedi. Eğer serbest bırakılır ise Batum'daki Fransız Konsolosu Mösyö İstiriti'ye teslim edilmesini talep eder. Netice itibariyle Cemaleddin ve prensesler takas edildikten sonra

¹³⁹ Saydam, a.g.e., s. 40.

¹⁴⁰ B.O.A., Hariciye Nezareti Evrakı, Mektubi Kalemi, 91-A/14.

mürebbiye Madam Verenza da Batum'daki konsolosa teslim edilir¹⁴¹.

D-İMAM ŞAMİL'İN KUZEYDOĞU PLANI

İmam Şamil, Muhammet Emin Efendi ve daha önce söz ettiğimiz Cevdet Paşa, Gürcistan'a özellikle Tiflis'e bir askerî harekât yapılması yönünde fikir birliği içindeydiler. Çünkü, Gürcistan, Vladikafkas-Tiflis askerî yolu üzerinde olup, Rusya'nın Güney Kafkasya ile irtibatı sağlayan stratejik bir konumdaydı. Üstelik, Rusya'nın Kafkas Orduları Başkomutanlığının merkezî karargâhı Tiflis idi. Buraya yapılacak bir askerî harekât, Rusların Kafkasya'daki askerî varlığına büyük bir darbe indirmiş ve belki de son vermiş olacaktı¹⁴².

Kırım Savaşı başında, Tiflis'in fethini öngören Gürcistan harekâtı fikri, 1855 yazı ile birlikte Kars'ı kuşatan Rus ordusunu, Redutkale-Kutayis yoluyla bir çevirme harekâtına dönmüştü. Bu harekâta da Ömer Lütfü Paşa öncülük ediyordu. Bundan dolayı, gerek Kırım Savaşı başlarında ve gerekse 1855 yazından itibaren Gürcistan üzerine bir askerî harekât fikri canlılığını koruyacaktı. Dikkat çekicidir ki, 1854 yazında bile İmam Şamil, Gürcistan'a sefer düzenlenmesi düşüncesinde ısrarlıydı. Bu düşünce ile İmam Şamil, 1854 yazında, Gürcistan'ın Kaheti bölgesine girdi. O sıralarda Muhammet Emin Efendi, henüz Çerkezistan'da idi. Diğer taraftan da Osmanlı-Batum Ordusu ise, Özürgeti bölgesinde ileri bir harekâta girişmişti. Her halde İmam Şamil, bütün bu gelişmelerden haberdar olmalı ki, Kaheti Seferi'ne çıktı. Üstelik, Kaheti'ye girişeceği harekâtı Kars'taki Müşir Zarf Mustafa Paşa'ya bildirmişti. Eğer birliklerine güveniyorsa kendisinin de harekete

¹⁴¹ B.O.A., Hariciye Nezareti Evrakı, Mektubî Kalemî, 91-B/14.

¹⁴² Ömer Faruk Numanzade, *Kafkasya'nın İstilasına Karşı Hareketler*, s. 92

geçmesini, aksi halde, Kaheti harekâtının sonuçlarını beklemesini istemişti¹⁴³.

Sonunda Şamil, 14 temmuz 1854'te Dağıstan'dan 15.000 askerle Gürcistan'ın Kaheti eyaletine girerek Pehalu kalesini zaptetmiş ve 15 Temmuzda Şaldi (Şildi)'yi ele geçirmişti. Şaldi'den kaçan Ruslar, Alazan vadisine sığınarak Tiflis'ten yardım istemişlerdi. Buna rağmen Şamil, 31 Temmuz 1854'e kadar Kaheti'yi tamamen itaat altına almaya çalışmıştı. Bunda amaç, Tiflis yolunu kesmek ve yardıma gelecek Rus askerlerine fırsat vermemektir¹⁴⁴.

Ne var ki, İmam Şamil, bütün çabalarına rağmen Tiflis'e doğru Osmanlı ordusunun ileri harekâtını göremedi ve yavaş yavaş geriye çekilerek 1854 Ağustos ortalarında Yeni Dargınye'ye döndü. Bu sefer eylül sonlarına doğru, Muhammed Emin Efendi ile bağlantı kurmak için Çeçenistan'da kuvvetlerini topladıysa da nâibinden gerekli karşılığı bulamadı ve sonunda Şamil, bu planı terk etmek zorunda kaldı. Böylece, İmam Şamil, Kırım savaşı sonuna kadar sessiz kaldı¹⁴⁵.

Osmanlı Devleti, Kafkasya'da olup bitenlere karşı hiç de duyarsız değildi. Sadece müttefik politikalarına uygun hareket etme zorunluluğundan dolayı Kafkasya'ya istenen ölçüde yardım gönderememişti. Çünkü kontrolsüz bir Kafkasya ile karşılaşmak istemeyen İngiltere ticaret hattına zarar gelsin istemiyordu. Bu duruma Osmanlı Devleti'nin fazla ihtiyatlılığı da eklenince Kafkasya, siyaseten ihmal edilmiş oldu¹⁴⁶.

Gerçekten savaşa dönük askerî hazırlıkların yapıldığı Haziran-Ekim 1853 döneminde Rus sınırına yakın Osmanlı yöneticileri İmam Şamil faktörünün farkındayken ve Erzurum Valisi Mustafa Paşa, İmam Şamil'e bir evâmir-i âliye gönderilerek O'nun kazanılmasını isterken, Osmanlı hükümeti işi ağırdan almış ve idâre-i maslahatçı bir tutumla, şimdilik

¹⁴³ Henze, a.g.e., s. 21.

¹⁴⁴ John F. Baddaley, *Rusların Kafkasya'yı İstilas ve Şeyh Şamil*, s. 212.

¹⁴⁵ Kadırcan Kafılı, "Kafkasya Bağımsızlık Mücadelesi", *Kuzey Kafkasya Birlik Mecmuası*, c. II, sayı 8, s. 5.

¹⁴⁶ Mustafa Budak, "Osmanlı-Rus İlişkiler ve Kafkasya", *Avrasya Etüdları*, c. I, sayı IV, s. 22

bunun gereksiz olduğunu belirtmişti. Hatta aynı gerekçe ile, Osmanlı Devleti adına Dağıstan'da faaliyette bulunmak isteyen Dağıstanlı ulemâ ve hanzâdelerinden Hasan Efendi'nin talebi bile kabul olunmamıştı¹⁴⁷.

Bu gelişmeler Osmanlı Devleti'nin, İmam Şamil'in kadrini kavrayamadığı yönündeki iddiaları haklı çıkaracak cinsten gelişmelerdir. Unutmamak gerekir ki, bunda Osmanlı Devleti'nin geleneksel ihtiyatlılığının da büyük payı vardır. Nitekim, İmam Şamil'in Ağustos 1853'teki başarılarından sonra, Osmanlı Genelkurmayı (Seraskerlik) harekete geçmiş ve İmam Şamil ile bağlantı kurulmasını, Anadolu Ordusu Komutanı Müşir Abdülkerim Nadir Paşa'dan isteyerek güvenilir bir adamın gizlice İmam Şamil'e gönderilmesini emretmişti. Eldeki belgelere göre, bunda amaç, yine ihtiyatı hiçbir zaman elden bırakmadan muhtemel bir Rus savaşında İmam Şamil'in hareket tarzını öğrenmekti¹⁴⁸.

Osmanlı Devleti Kafkasya'da başka etkinlik kazanmanın yollarını aramakta idi. 1853 Eylül başında, yaklaşık 20 yıldan beri Edirne'de ikâmete mecbur tutulmuş Çerkez emirlerinden Sefer Bey, beraberinde kendi adamlarından Abdullah Ağa olduğu halde İstanbul'a geri çağırıldı. Ayrıca İstanbul'da bulunan bazı Dağıstan beyleri gerek Batum ve gerekse Erzurum yoluyla Dağıstan'a giderek bölge halkını, Ruslara karşı ayaklandırmakla görevlendirildi. Bu konuda Batum Ordusu Muhâfızı Hassâ Müşiri Selim Paşa'ya 29 Eylül 1853'te bir mektup gönderilerek bu beylere sınırdan kolaylıkla geçişinin sağlanması istendi¹⁴⁹.

Her ne kadar Osmanlı Devleti, Kafkasya'da İmam Şamil'in ümitlerini boşa çıkarmış ve Tiflis üzerine bir askerî harekâttan kaçınmış ise de bu bölgeye olan ilgisini tamamen yitirmemişti. Ancak bütün dikkatler, Sinop baskını (30 Kasım 1853) ile Rusya'nın Karadeniz'de deniz kontrolünü ele geçirmesinin ardından Batı Kafkasya'ya çevrilmiş ve 1854 Mart-Nisan aylarında, Çerkezistan'a bir Osmanlı donanması gönderilmesi düşüncesi

¹⁴⁷ Saydam, a.g.e., s. 41.

¹⁴⁸ Kunduk, a.g.e., s. 157.

¹⁴⁹ Berkok, a.g.e., s. 445.

İstanbul'da tartışılmaya başlanmıştı. İşte bu tartışmalarda, İmam Şamil'in adı yeniden anılmış ve O'nunla nasıl bir işbirliği yapılabileceği üzerinde durulmuştu¹⁵⁰.

Fransa Devleti de Kırım Savaşı'ndan sonra Kafkasların bağımsız ve müstakil bir yer olmasını istiyordu. Fransa İmparatoru III.Napolyon Kafkasya'daki kabilelerin isyanı temin edilip, Kafkasya Rusların elinden çıkarsa savaşın daha çabuk bitebileceği kanaatindeydi. Bu amaçla buradaki kabilelere dağıtılmak üzere 12 bin adet tüfek ve 100 bin adet çakmak temin edilmişti. Bu silahlar Osmanlı Devletine gönderilmişti. Fransa'nın İstanbul konsolosu Bâb-ı Âli'ye bu silahların nasıl, kiminle sevk edileceğini ve kimlere dağıtılacağını sordu.

Bâb-ı Âli bu silahları götürebilecek adam arayışına girdi. İşte tam bu sırada İstanbul'a Şamil'in elçisi Mahmut Efendi geldi. Şamil'in yardım talebini Bâb-ı Âli'ye iletti. Bâb-ı Âli, Mahmut Efendi'ye bu sevkîyatı yapmasını teklif etti. Mahmut Efendi, bu sevkîyatı üstlenebileceğini arz ederek Karadeniz üzerinden gemilerle bu işin mümkün olduğunu beyan eder. Bâb-ı Âli Mahmut Efendi'nin bu fikrini uygun buldu¹⁵¹.

Ancak müttefik devletlerin bu işe onay vermesi gerekiyordu. Her şeyden önce Çerkezistan'a bir Osmanlı donanması gönderilmesinde Osmanlı bahriyesinde görev yapan İngiliz Amiralı Adolphus Slade'nin büyük rolü bulunmaktaydı. Çünkü, Amiral Slade bu işin hararetli bir savunucusuydu. Hatta, Kaptan Paşa'ya sunulmak üzere bir muhtıra bile hazırladı. Adı geçen İngiliz amiraline göre, Rusya'yı barışa zorlamak için Kafkasya fethedilmeliydi. Bu amaçla, Çerkesler ile Dağıstan'daki İmam Şamil işbirliği yapmalı ve Osmanlı donanması da bunlara lojistik destek sağlamalıydı. Aynı şekilde Adolphus Slade, bu görüşlerini görevli olarak yanlarına gittiği müttefik amirallerine verilmek üzere yazdığı, 10 Mayıs 1854 tarihli raporunda da tekrarlamış ve özellikle Kafkasya'daki bütün

¹⁵⁰ Budak, a.g.e., s. 9.

¹⁵¹ B.O.A., Hariciye Nezareti Evrakı, Mektubi Kalemî, 80/52.

kabilelerin İmam Şamil önderliğinde Ruslara karşı birleşmelerini savunmuştu¹⁵².

Ne var ki o sıralarda müttefiklerin tek hedefi Sivastopol'daki Rus donanması olmasından dolayı Çerkezistan'a bir Osmanlı donanması gönderilmesi, yaklaşık iki ay kadar gecikmeye uğramış ve sonuçta Çerkezistan'a gidilmiş ise de İmam Şamil'le istenilen bağlantı kurulamamıştı¹⁵³.

Çerkezistan'a gönderilen Osmanlı donanmasının komutanı Bahriye Feriki Ahmet Paşa idi. Bu donanma, 6 Mayıs 1854'te Çerkezistan'a doğru İstanbul'dan yola çıkmış ise de, müttefiklerin tutumundan dolayı Varna'ya gitmek zorunda kalmıştı. Ancak, söz konusu donanma, Amiral Lyons komutasındaki müttefik filosu Varna'ya gidip geldikten sonra Çerkezistan yolculuğuna başlayabildi (25 Haziran 1854). Sonunda Sefer ve Behçet paşalar ile birlikte silah ve mühimmat yüklü bu donanma, 8 Temmuz 1854'te Sohumkale'ye ulaştı. Ancak buradaki silahlar kapışıldığı için istenen sonuç alınamadı¹⁵⁴.

Sonuç olarak diyebiliriz ki; Kırım Savaşı'nda Osmanlı Devleti ile İmam Şamil arasında mektup ve elçi teatileri tarzında devam etmiş olan siyasi ilişkiler hakkında iki farklı iddia bulunmaktadır. Gerek Cevdet Paşa'dan kaynaklanan ve bugüne kadar doğru imişçesine tekrarlanan İmam Şamil'in Kırım Savaşı'nda Osmanlı Devleti'ne yardım etmeyip sessiz kaldığı iddiası ve gerekse Osmanlı Devleti ve müttefik devletlerin "İmam Şamil faktörünü yeterince kavrayamadıkları" görüşü gerçekleri yansıtmamaktadır. İlk iddianın aksine, İmam Şamil Gürcistan'a yönelik stratejik nitelikli bir askerî harekât üzerinde ısrar etmiş ve ona göre davranmış ise de müttefik politikalarına bağlılıktan dolayı Osmanlı Devleti harekete geçememiştir. 1854 Ağustosundan sonra ise Şamil, tabiat şartları gereği Dağıstan'a çekilmek zorunda kalmıştır.

¹⁵² Çelik, a.g.e., s. 56.

¹⁵³ Henze, a.g.e., s. 24.

¹⁵⁴ Saydam, a.g.e., s. 42.

Ancak, ikinci iddia doğru değildir. Çünkü Osmanlı Devleti, baştan beri İmam Şamil'in Kafkasya için taşıdığı önemin farkında olmuş ve fakat geleneksel ihtiyatlılığı ile müttefik politikalarına uygun hareket etmek zorunluluğundan dolayı kendisinden beklenen siyasî ve askerî faaliyetlerden uzak kalmıştır.

E- KIRIM SAVAŞI'NDA KUZEYDOĞU CEPHESİNDE GELİŞMELER

Kafkasya hakkında İngiltere ve Fransa'nın niyet ve arzuları savaştan sonra burasının Rusya'dan arındırılıp, müstakil bir vaziyette kalmasını sağlamaktı. İngiltere kendi Uzakdoğu ticaretinin güvenliği için Kafkasların Rusların elinde olmasını istemiyordu. Osmanlı Devleti müttefik devletlerin bu niyetlerini olumlu karşılıyordu.

Savaş sonrası Kafkasya'nın müttefik devletlerce tayin edilen memurlar vasıtasıyla yönetilmesi arzu edilen bir durumdu. Bâb- Âliye göre burasının bir hükümet-i İslamiye halinde bulunması gerçi daha hayırlıydı. Müttefik devletlerin memurları içinde Devlet-i Âliye'nin bir memurunun da olması gayet lüzumlu idi. Bu memuriyete uygun kişi Bâb-i Âli tercüme odası muharrirlerinden Enis Efendi düşünülmüştü. Enis Efendi hem Dağıstanlı hem de temsil kabiliyetini haiz bir zâttı. Bâb-ı Âli, Kafkasya'da müstakil bir devlet ihtimaline kendini hazırlarken, orada görevlendirilecek memurlar ile Serdâr-ı Ekrem Şamil Efendi arasında bir ahenk olmasını da düşünmüştü. Bu memurların Şamil'in yaptıklarına karşı gelmeyip o havalide yaptığı askerî harekâta serbest olması lazım geldiğini de belirtmişti¹⁵⁵.

Kafkasya'nın durumunu bu merkezde gören Bâb-ı Âli Enis Efendi'yi bu vazife ile görevlendirmişti. Ona çeşitli emirnâmeler vererek bunları Kafkasya'daki ümerâyâ ulaştırmasını istedi. İmam Şamil'e gönderilen emirnâmede Kafkasya'daki ümerâdan "işe yarayacakları" celp edip, muharebede yardımlarının sağlanması isteniyordu. Bu ümerâyâ unvan

¹⁵⁵ A.} MKT., 68/63.

verirken dikkat edilmesini çünkü Kafkasya'daki beylere verilen taltif, nişan, vezâret gibi hediye ve unvanların ümerâca, Osmanlı Devleti'nin Kafkasya'yı eyâleti haline getireceği izlenimi uyandırıyor. Buna dikkat edilmesi isteniyordu¹⁵⁶.

Bâb-ı Âli'den Şamil'e gönderilen diğer bir emirnâmede mâiyetinde bulunan bazı başıbozukların, Gürcistan'da gelişigüzel hareket ettiği, bazı yerlerde masum insanları idam ettiği bildiriliyordu. Bu hususta İngiltere sefâreti Baş tercümanı Mösyö Yizani'nin Bâb-ı Âli'ye şikayeti olmuştu. Bu zalimce davranışları yapanların cezalarının verilmesini ve bundan sonra ele geçen yerlerdeki halkın refahının sağlanması gerektiği bildirilmişti. Rus esirlere iyi muamele edilmesini, onların barınak, yiyecek ve giyeceklerinin temin edilmesinin devletlerarası hukukun gereği olarak yapılması zorunlu olduğu beyan edilmişti¹⁵⁷.

1853 yazında Osmanlı Devleti, Kafkas cephesine önemli ölçüde asker yığınağı yapmıştı. Ruslar, Tuna cephesinde asker bulundurma zorunluluğu nedeniyle Kafkaslardaki birliklerini azaltmak zorundaydılar. Kafkaslardaki Kazaklar ve piyade birlikleri Çerkezistan, Çeçenistan ve Dağıstan'daki dağ köylülerine karşı mevzilenmişti.

Prens Vorontsov* emrindeki iki tümen ve on Kazak alayından oluşan birliklerin yanı sıra düzensiz Gürcü ve Müslüman çeteleri yardımıyla (toplam 23.000 asker) cepheyi savunmaya çalışıyordu. İmam Şamil'in ağustos ayında Doğu Gürcistan'a düzenlediği saldırı büyük bir tehlike oluşturmuştu. Fakat Rus karşı saldırısıyla bertaraf edilmişti. Bu saldırı Osmanlı Devleti'nin Şamil hakkında boş ümitlere kapılmasına neden oldu¹⁵⁸.

1853 Kasımı'nda Marx şöyle yazıyordu: Türkler Asya'da Avrupa'ya oranla daha büyük şansa sahip bulunmaktadır. Türklerin Asya'da savunmak zorunda oldukları tek bir önemli yer vardır: Batum; gerek

¹⁵⁶ A.} MKT., 68/63.

¹⁵⁷ A.} MKT., 64/44.

¹⁵⁸ Moritz Nogrör, *Kafkas-Rus Savaşında Çerkezler ve Dağıstanlılar*, s. 131.

Batum gerekse Erzurum'dan Kafkaslara başlatılacak bir hareketin başarılı olması durumunda, Türklere müttefikleri ve dağlılar ile daha yakın bir iletişim olanağı sağlayacaktır. Böylece Kafkasların güneyindeki Rus ordusunun Rusya ile kara yolu bağlantısı kesilecek ve bu durum Rus ordusunun tamamen imhası sonucunu yaratacaktır. Ruslara karşı gerek orta tabaka, gerekse köylüler arasında önemli bir tepki olmaması nedeniyle Rusların bu saldırısı, dağlılar arasında korku yaratmıştı. Cephenin Rus tarafında savunma oldukça zayıftı. Bu bölgedeki eski Osmanlı kalesi olan Ahılkelek ve diğerleri 1829'daki koşullardaydı ve önemli tamir gerektiriyordu¹⁵⁹.

Gümrü'de yeni kale inşaatları planlanmış fakat bitirilememişti. Batum'daki Osmanlı komutanı sahil boyundaki St.Nikola'yı ele geçirmişti. Sonraki çarpışmalarda Redutkale'deki Rus garnizonu geri çekilmiş ve Kırım ile Poti arasındaki bağlantı kesilmişti. Tüm bunlar Osmanlı donanmasının Sinop'ta imha edilmesinden birkaç hafta önce cereyan etmişti. Osmanlı Devleti sonraki kış mevsimi boyunca Ahılkelek Kalesi'ni ateş altında tutmakla birlikte bu gelişmeleri kendi menfaati doğrultusuna sokamamışlardı. Sonradan Ruslar karşı saldırıya geçmiş ve Kars'a doğru ilerlemişlerdi. Ve Aralık ayında Osmanlı Devleti Başgedikler'de büyük bir bozguna uğratılmıştı. Bu yenilgide 6.000 şehit verdiler. Rus generallerinin üstün komuta yeteneği ve Rusların saldırgan ruhu, eksik hazırlık ve insan gücü noksanlığını telafi etmişti¹⁶⁰.

Sinop başarısı ve mahalli zaferler dışında Vorontsov, Karadeniz'deki İngiliz ve Fransız donanmalarının baskısı altındaydı. Vorontsov, Çerkezistan, Dağıstan ve Azerbaycan'daki pasifize edilmiş Müslüman halk karşısında karşılaşıcağı güçlüklerden kaygı duyuyordu. Osmanlı Devleti'nin işgal tehdidi karşısında Gürcü ve Ermenilerin Rusları desteklemelerine rağmen Vorontsov birliklerini takviye etme ihtiyacı

¹⁵⁹ Henze, a.g.e., s. 23.

* Vorontsov, Mihail Semyonoviç (1782-1855), Aachen Kongresi'nde Rusya'yı temsil etti (1818), Varna kuşatmasını yönetti (1828), Kafkas valiliği yaptı (1844-1854), Sivastopol istihkâmlarını başlattı.

¹⁶⁰ Aleksandır Bennigsen, Sofi ve Komiser, s. 45.

duyuyordu. Ancak çok az takviye sağlanabilmişti. Mart 1854'te İngiliz ve Fransızların daha savaşa resmen girmelerinden önce Vorontsov hastalık mazeretiyle Tiflis'ten ayrılıp bir daha dönmek üzere Moskova'ya gitti¹⁶¹.

Vorontsov'un yerine geçen General Read durumun çok kötümser değerlendirmesini yapmış ve Çar I.Nikola'ya doğudaki tüm Müslüman bölgelerin boşaltılmasını ve Osmanlı Devleti'nin daha fazla baskısı karşısında Ruslar'ın taviz vererek Gürcistan'ı feda etmelerini ve Kafkas sıradağlarının kuzeyine çekilmeyi önerdi. Bu öneri karşısında dehşete düşen Çar, General Read'ı görevden alarak yerine 5 yıl sonra Şamil'i teslim alacak olan Prens Baryatinsky'i atadı. Çar I.Nikola'nın Kafkaslardan toprak vermeme konusundaki inadı sonunda doğruluğunu kanıtladı. Fakat ömrü bunun zevkini tatmaya yetmedi¹⁶².

Gürcüler Kafkaslardaki Rus mevzilerinin temel taşıydı. Eğer Gürcüler kararlı bir biçimde Ruslar'a karşı olsalardı, Vorontsov ve Read'ın kötümserlikleri haklı olacaktı; çünkü Gürcüler, Kafkaslardaki nüfus yönünden en büyük toplumdur. Kırım Savaşı, Gürcülerin Ruslarla ilişkilerinin eskiye oranla daha iyi olduğu bir dönemde başlamıştı. Gürcülerle düşman olmalarına rağmen, Ermenilerin Ruslara karşı tutumu da Gürcüler gibiydi. Ancak Ermeniler, daha zayıftı ve Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan Ermenilerin sayısı, Rus İmparatorluğu'nda yaşayanlardan daha fazla olmasına rağmen, Ruslara daha bağımlıydılar. Osmanlı Ermenileri arasında bile Rusya'ya doğru artan bir eğilim vardı. Kuzey Kafkasyalılar Osmanlı ile doğrudan bir toprak bağlantısı kurabilmiş olsalardı, kaderleri farklı olacaktı. İran'ın yine de, Azerbaycan'da, az da olsa bir etkisi vardı ve Ruslar bundan kaygı duyuyorlardı¹⁶³.

1854 yılı Osmanlı Devleti için kötü bir yıl olmuştu. Rus saldırıları karşısında Batum'a kadar çekilmek zorunda kaldılar. Müttefiklerin

¹⁶¹ Allen W.E.D. Paul Murateff, 1821-1921 Türk Kafkas Sınırındaki Harblerin Tarihi, s. 142.

¹⁶² Fikret Işıltan, "Şeyh Şamil", M.E.B.İ.A., c.XI, s. 472.

¹⁶³ Nogrör, a.g.e., s. 156.

Çerkezistan sahiline çıkartma yapmalarını ümit ediyorlardı. Fakat bu ümitler de boş çıkmıştı. Osmanlı-Rus cephesinin doğu kanadında Erivan yönünde ilerleyen Rus birlikleri Temmuz sonunda Beyazıt'ı ele geçirdiler. Ağustos başında General Bebutov, Aleksadropol ve Kars arasındaki Kurudere'de Osmanlı ordusunu bozguna uğrattı. Bu çarpışmada Rusların 3.000 asker kaybetmelerine karşın Osmanlı ordusu şehit ve esirler dahil olmak üzere 10.000 kayıp verdiler¹⁶⁴.

Rusların bu zaferi İran'ı etkilemiş ve Rusya ile anlaşıp tarafsız kalarak Kafkaslarda daha önce kaybettikleri toprakları geri alabilme ümidi vermişti. Rusların bu zaferi, diğer taraftan İngiliz ve Fransızların Haziran sonunda Ruslara Kırım'da direkt bir saldırı düzenleyerek Rus donanmasını imha etmek için verdikleri kararı kesinleştirmişti.

Böylece, 14 Eylül 1854'te Müttefik Orduları'nın (İngiliz-Fransız-Osmanlı), Eupatoria yakınlarına çıkartma yapmaya başlamasıyla Kırım Savaşı'na dönüşmüştü. Bu çıkartmayla Kuzey Kafkaslardaki özgürlük mücadelesinin, müttefiklerden yardım alma olasılığı daha da azalmış, Vorontsov'un korkuları ve General Read'ın teslimiyetçi görüşleri gerçekleşmişti¹⁶⁵.

Londra ile Paris arasında Kırım'a saldırma kararının verildiği tam bu günlerde Şamil, İngiliz ve Fransız komutanlarıyla görüşmeler yapmak üzere Varna'ya bir heyet gönderdi. İngiliz ve Fransızlar, Şamil'in müridlerinin Çeçenistan ve Dağıstan'da kontrol altında tuttıkları bölgelerden çok, Şamil'in kontrolünün daha zayıf olduğu Çerkezistan'a ilgi gösteriyorlardı. Varna'daki görüşmeler sonuç vermeden sona ermişti.

Çerkezistan'ı ziyaret eden müttefik ülkelerin casusları, Osmanlı Devleti'nin, bu bölgenin durumuyla ilgili duyduğu iyimserliği paylaşmıyorlardı. Kafkas cephesinde Osmanlı ordusuyla aynı birlikte görev yapan müttefik subayları, dağlıların potansiyeli ve süregelen kayıpların ışığında, Osmanlı Devleti'nin Kafkasya'daki hücum güçleri

¹⁶⁴ Henze, a.g.e., s. 25.

¹⁶⁵ Allen, a.g.e., s. 148.

hakkında kuşku duyuyorlardı. Şamil temkinle davranarak Ruslara karşı çarpışan kuvvetlerini azalttı¹⁶⁶.

Şamil, çarlığın kendinden emin ve tahrik edici politikası karşısında müttefiklerin Rusya ile kararlı bir biçimde savaşma istek ve cesaretinden yoksun olmasına kaygı ile bakıyordu. 1854-1855 kışında Ruslar Viyana'da yapılacak müzakere ve konferansa razı olmak zorunda kaldılar. Bu arada Çar I.Nikola ölmüştü. I.Nikola'nın başardığını zannettiği her şey bir anda çökme noktasına gelmişti. Bu nedenle intihar ettiği öne sürülmüştü¹⁶⁷.

Viyana konferansı yaklaşık üç ay sürdü. Müttefikler Rus donanmasının Karadeniz'i tamamen boşaltmasını istiyorlardı. Bu Sivastopol elden gitmedikçe, Rusların kabullenemeyeceği bir talepti. Bu yüzden konferans hiçbir sonuç alamadan dağıldı¹⁶⁸.

İlkbaharda, müttefikler donanması İstanbul'lu bir Çerkes lideri olan Sefer Bey'e yardım ederek Novorossisk şehri ele geçirilmiş ve Taman Yarımadasının bir kısmı kontrol altına alınmıştı. Fakat bu girişim Kafkasya ile ilgili olmaktan çok, Kırım Savaşı'nın bir parçasıydı. Kırım'daki kanlı ve çetin savaş tüm yaz boyunca devam etti. Nihayet Sivastopol düştü. Bu zafer müttefiklere 11.000 askere mal olmuştu. Ruslar ise 13,000 asker kaybetmişti. Bu arada, Rusları Kafkaslarda bir başka yenilgi tehdit ediyordu. Kırım'da bir grup Osmanlı askerine komuta eden Ömer Paşa Batı Kafkaslarda bir saldırı harekâtı planlıyordu. Ömer Paşa Kutayis'i ve sonra da Tiflis'e doğru ilerleyerek Kaheti'ye (Doğu Gürcistan da) inen İmam Şamil ile birleşmeyi ve Osmanlı–Rus cephesindeki tüm Rus birliklerini kuşatmayı planlıyordu. Başlangıçta İngilizlerin bu plandan haberi olmayacaktı. Fakat Osmanlı Devleti doğu da bu planı uygulamakta çok istekliydi ve Kafkas cephesine gönderecek yeni kuvvetler temin etmişti. Ömer Paşa planını uygulamaya başlamak

¹⁶⁶ Tahir El Mevlevi, *Şeyh Şamil'in Gazavâtı*, s. 46.

¹⁶⁷ Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi*, s. 247.

¹⁶⁸ Armaoğlu, a.g.e., s. 217.

üzere Temmuz ortasında İstanbul'a çağrıldı. İngilizler, Ağustos'ta bu plana karşı itirazlarından vazgeçtiler¹⁶⁹.

Genel strateji açısından, Kafkaslardaki girişimler, diğer yerlerdeki savaşın seyrini –en azından İngiltere ve Fransa için- etkilemek amacıyla planlanmıştı. İngilizler ve Fransızlar, Ömer Paşa'nın 1855'te Kafkasya sahillerinde giriştiği saldırılara karşı çıkmışlardı. Osmanlı'nın tutumu farklıydı. Fakat hiçbir şekilde tutarlı formüle edilememişti ve Avrupalı iki müttefike zorla kabul ettirilmeye çalışılmamıştı. Sonuçta, Rus donanmasının tahrip edilmesi Osmanlı için diğer amaçlar kadar önemliydi¹⁷⁰.

Kafkas cephesi komutanı Muravyev* yaz boyunca sınır bölgesinde başarılı hareketler gerçekleştirmişti. Muravyev Kars'ı kuşatmış, Erzurum'u da tehdit etmeye başlamıştı. Fakat Osmanlı Devleti'nin müttefik donanması desteğinde Trabzon yönünden karşı saldırıya geçmesinden korkuyordu. Eylül sonunda Muravyev, Ömer Paşa'nın 8.000 askerden oluşan takviye bir kuvvetle Trabzon'a değil, Batum'a geldiğini ve Sohum ve Redutkale'ye doğru ilerlediğini öğrendi. Osmanlı devleti'nin planı Muravyev için açığa kavuşmuştu. Sivastopol'un düştüğü haberi Kars'a ulaşmış ve şehri savunanlara cesaret vermişti. Muravyev Kars'a saldırmaya karar verdi, ancak saldırı başarısızlıkla sonuçlandı. Bu saldırıda Osmanlı Devleti'nin 1.500 asker kaybına karşılık Ruslar 8.000 asker kaybettiler. Fakat Ruslar, Kars kuşatmasını sürdürebilecek durumdaydılar. Osmanlı Devleti, Kafkasya sahiline Eylül sonuna kadar 35.000 asker yığdılar fakat bu Ömer Paşa'nın planını gerçekleştirmek için yeterli değildi. Ömer Paşa'nın planı aynı zamanda sahil bölgesindeki Abaza ve Çerkeslerin de yardımını gerektiriyordu. Kış mevsiminin yaklaşması nedeniyle Abaza ve Çerkesler beklemeyi tercih ettiler. Kendisiyle güçlükle koordinasyon sağlanabilen Şamil de beklemeyi tercih etti¹⁷¹.

¹⁶⁹ Henze, a.g.e., s. 26.

¹⁷⁰ Mustafa Budak, 1853 Kırım Savaşı'nda Kafkasya Cephesi, s. 89

¹⁷¹ Fikret Işıltan, a.g.md., s. 470.

Her şeye rağmen Rusların Kars'ta geri püskürtüldüğü haberini alan Ömer Paşa, Ekim başında İngur Vadisi boyunca ilerlemeye karar verdi. Fakat Vorontsov'un 1854'te Çeçenistan'da karşılaştığı zorluklar Onu da bekliyordu. Ömer Paşa da sık ormanlar içinde yol olmaması nedeniyle ve birçok ırmağı geçmek zorunda kalması yüzünden ilerlemekte güçlük çekiyordu. Çok az Rus direnişi ile karşılaşmasına rağmen 20 günde sadece 80 kilometre ilerleyebildi.

Gerçekte Rusların savunması örgütsüzdü ve Osmanlı Devleti Zugdidi' deki ilk gerçek çarpışmada kolay bir zafer kazandı. Rusların kumandanı Bagration'un kaçmasına rağmen Ömer Paşa, bu mevsimde Karadeniz'e özgü şiddetli yağmur nedeniyle, takip edemeyerek bu fırsatı değerlendirmede yeterince hızlı davranmadı. Osmanlı askerinin çamurda mahsur kalmasına rağmen Bagration paniğe kapılıp daha fazla geri çekilmeye karar vermiş ve ardında birçok yeri yakmıştı¹⁷².

Muravyev'in kararlılık ve azmi, Kars'ın 6 Kasım 1855'te teslim olmasını sağlamış ve sonra da Bagration'u görevden azletmişti. Bu safhaya kadar, saldırıları başarıyla sürdüren Osmanlı Devleti, dağlıların pasif kalmasına öfkelenmişti. Ömer Paşa Zugdidi'de karargâh kurmuş ve kış gelince İstanbul'a dönmüştü. Ömer Paşa'nın askerleri bahara kadar Zugdidi'de kalıp sonra Batum'a nakledilmişti. Teorik olarak, Kafkasya saldırısı başlatılabilirdi ve Osmanlı Devleti, Erzurum'a doğru ilerlemeyi planlayan Muravyev'in kuvvetlerine saldırılabilirdi. Hatta, 1856 yazında gerek Çerkezistan'daki dağlılarla, gerek Şamil ile etkin bağlar kurulabilir ve bunlar birleştirilebilirdi¹⁷³.

Osmanlı Devleti, Sivastopol'ün ele geçirilmesinden sonra Kırım'dan 30.000 askeri bölgeye getirmişlerdi. Fakat bir İngiliz destek birliği de gerekliydi. Bu, Sivastopol'ün düşmesiyle kazanılan savaşla ilgili olarak,

*Muravyev, Nikoloy Nikoloyeviç (1794-1866), 1832 yılında M.Ali Paşa'yı Osmanlı Devleti'ne karşı savaşa zorlamakla görevlendirildi. M. Ali Paşa isyanı'nda İstanbul'a çıkarma yapan Rus Ordusunun başına getirilmişti, 1855'te Kafkas Genel Valisi oldu, Kırım Savaşı'nda Kars'ı aldığı için adına "Karsskiy" sıfatı eklendi.

¹⁷² Barlas, a.g.e., s. 202.

¹⁷³ Baddaley, a.g.e., s. 324.

İngiliz kamuoyunda son derece eleştirilecek bir hareket olacaktı. Barış görüşmelerinin başlaması bu kararı engelledi. Yeni Çar II.Aleksandır için Balkanlar'daki düzenlemeler hakkında Avusturyalılarla yapılan görüşmelerden sonra müttefiklerle barış görüşmelerine oturmak en iyi yoldu. Muravyev'in, Kars'ta, aralarında İngiliz subaylarının da bulunduğu 24.000 savaş esiri ele geçirilmesiyle elde ettiği zafer, Rusların onurunu kurtarmıştı. Bunun pratik yararları da vardı. Bu, Kafkaslardaki Osmanlı cephesinde ilerlemeyi arzu etmeyen Batılı müttefikleri, Ruslara saygı duymaya zorluyordu. Böylece, Rusya'nın pazarlık gücü artmıştı¹⁷⁴.

Kafkasya'da ki mücadeleler, Kırım Savaşı'nın seyri üzerinde derin tesirler yapmıştı. Osmanlı-Kafkas kuvvetleri arasındaki irtibatsızlığa rağmen, en azından Rusların büyük bir gücü bölgede bulundurması, bunların savaşa aktif olarak katılamamasını sağlamıştı. Nitekim Rus General Fadeyev*, bu hususta "Mısır'dan Japonya'ya kadar bütün kıtayı bozguna uğratabilecek bir durumda olan bu savaşı, tecrübeli, her şeye hazır 280 bin kişilik ordu, Kafkasyalıların düşmanca bağımsızlık hareketiyle Avrupa siyasetinin terazisinde sıfıra indi." demiştir¹⁷⁵.

F- PARİS ANTLAŞMASI'NDA KAFKASYA MESELESİ

Kırım Savaşı bittiği zaman ortada ne bir galibiyet, ne de bir mağlubiyet vardı. Sivastopol'ün alınması, müttefik devletlerce zafer olarak kabul edilirken, Ruslar Kars'ı ele geçirmelerini bir başarı olarak görüyorlardı. Bu durum Rusların ağır şartları kabul etmeyeceğini gösteriyordu¹⁷⁶.

İngiltere'nin bu antlaşma ile ümit ettiği, Rusya ile Osmanlı Devleti arasında Kafkasya'nın tampon bir bölge olmasıydı. Onun için Kafkasya'nın bağımsız olmasını arzu ediyordu. İngiltere'deki hükümet kabinesi, Lordlar ve Avam Kamarası da bu hususta ciddi görünüyordu.

¹⁷⁴ Berkok, a.g.e., s. 486.

¹⁷⁵ Saydam, a.g.e., s. 42.

¹⁷⁶ M.Zihni Hızaloğlu, Kuzey Kafkasya'da Rus Vahşeti, s. 116.

Kafkasya meselesini yakından takip eden Sir Strakford*, Kafkasya'nın bir konfederasyon halinde teşkiline taraftardı¹⁷⁷.

Bariş görüşmelerinde Ruslar ilkin İngiltere'nin isteklerine olumlu bakıyordu. Halbuki Fransa, Kafkasya'nın bağımsızlığının İngiltere'nin doğudaki nüfuzunu kuvvetlendireceğinden endişeleniyordu. Bu durum Fransa'nın doğudaki menfaatlerini sarsabilirdi. Rusya, İngiltere-Fransa rekabetinden çok iyi istifade etti ve İngiltere'nin Kafkasya ile ilgili isteklerini kabul etmedi. Rusya Kafkasya meselesinin gündeme gelmesini engelledi. Paris antlaşması'nda devletler ikili gruplara ayrılmışlardı: İngiltere-Osmanlı Devleti, Fransa-Rusya ve Avusturya-Prusya devletleri. Bu devletler ortak menfaatleri doğrultusunda böyle bir tavır aldılar. Bu durum da Rusya'nın işine gelmişti. Fransa'yı da yanına alan Rusya direnme cesareti buldu¹⁷⁸.

Nihayet Paris Bariş Antlaşması, Kafkasya bahis mevzu edilmeden 30 Mart 1856 tarihinde imzalandı. Paris Antlaşması, 1856 Şubatı sonlarından Nisan ortalarına kadar süren bir konferans sonucu imzalanmıştı. Rusya, bu antlaşmada 1853'te Romanya'daki prensliklere ve Kafkaslardaki Osmanlı'ya karşı giriştiği harekâtın amaçlarını ciddi bir şekilde zedeleyen koşulları kabul etti. Ancak yenilgi için ağır bir maliyet ödemedi. Her iki tarafın çetin savaşlar verdiği Kırım, Ruslara iade edildi. Karadeniz'in silahlardan temizlenmesine karar verildi. Bu, Edirne Antlaşması'ndan beri mevcut olan Kafkas sınırının yeniden teyit edilmesi nedeniyle, Osmanlı Devleti için önemli bir kazançtı¹⁷⁹.

Batılı müttefiklerin hiçbir kazancı olmadığını ileri sürenler olmuştur. Ancak, Kırım Savaşı'nın senaryosu ve başarısızlığının genel bir açıklaması yıllar boyu tutarlı kalmakla birlikte hayati bir gerçek gözden

¹⁷⁷ Berkok, a.g.e., s. 493.

*Fadayev, Rostilav Andreyeviç (1824-1883), Rus general ve yazarı, Kafkasya, Kırım, Balkan seferlerine katıldı, Panislavizm taraftarı.

*Strakford, de Redcliffe Canning (1786-1880), İngiliz Diplomat, 1812 Bükreş Antlaşması'nın

imzalanmasında önemli rol oynadı, Kırım Savaşı'nda Osmanlı Devleti'ni destekledi.

¹⁷⁸ Baddaley, a.g.e., s. 331.

¹⁷⁹ Armaoğlu, a.g.e., s. 243.

kaçırılmaktadır. Rus gemileri yüz yıl boyunca Akdeniz'de görünmediler. Eğer Kırım Savaşı olmasaydı ve müttefikler galip gelmeseydi, Rus gemileri Akdeniz'e elli yıl erken çıkacaklardı. Rusya'yı Akdeniz dışında tutmak bir kazançtı. Fakat bu gözlem, Avrupa açısından doğrudu ve Kırım Savaşı'nın sınırlı bir savaş olmasının uzantılarını vurgulamaktadır. İngiltere ve Fransa'nın güçlü oldukları dönemde Rusya'ya karşı savaşta Osmanlı'ya ilk katıldıklarında Ruslara Baltık Denizi'nde, Kuzeyde ve Katçamka Yarımadasında saldırmışlardı. Bu genel bir savaştı. Bu olayların Osmanlı-Rus ilişkileriyle bir bağlantısı yoktu. Çatışmanın ilk safhası fazla uzun sürmedi. Kırım'a saldırma kararı verildiğinde, çatışma dünya çapında bir savaştan Osmanlı-Rus savaşından daha dar kapsamlı –en azından müttefiklerin temel stratejisine göre- bir çatışmaya dönüştürülmüştü. İngiliz ve Fransızların temel amacı Karadeniz'deki Rus donanmasını yok etmektir¹⁸⁰.

Bu antlaşmanın Balkanlar'daki amacı, Rusların Balkan halklarının özgürlük mücadelesine, müdahale etmesini sınırlamaktan başka bir şey değildi. Savaşı sona erdiren antlaşmanın Kafkas cephesindeki durumu savaş öncesi koşullara geri döndürmesi, savaş boyunca bu hususta fikir birliği edilmiş bir amacın olmadığını gösterir¹⁸¹.

Paris Antlaşması, Ruslara Kafkasya'da istediği muameleyi yapmak serbestiyeti kazandırıyor. Çünkü Edirne Antlaşması'na göre Kafkasyalılar bağımsızlık için mücadele eden bir millet değil, devletine isyan eden bir teb'a hükmündeydi. Paris Antlaşması Kafkasya için bir sükût-u hayaldi. Paris Antlaşması'nın Kafkasya'nın vaziyetine temas eden yönü iki maddesiydi: I. Her iki taraf işgal ettikleri yerleri terk edecekler II. Karadeniz tarafsız bir vaziyete sokulacaktı. Bu şartlara göre Kafkas sahillерinden Osmanlı valileri çekilecek ve Kafkasya sahilleri Ruslar tarafından top ateşine maruz kalmayacaktı. Bu netice, İngiliz kamuoyunda büyük üzüntü uyandırmıştı¹⁸².

¹⁸⁰ Henze, a.g.e., s. 28.

¹⁸¹ Kunduk, a.g.e., s. 212.

¹⁸² Berzeg, a.g.e., s. 131.

25 Mayıs 1856'da yapılan Lordlar Kamarasında bu durum üzüntüyle karşılanmıştı. Kafkasya meselesini arzu ettiği gibi halledemeyen İngiltere Başbakanı Palmerston, bu mücadelesini basın yoluyla müdâfaa etmeye çalışmış ve hiç olmazsa Rusların Kafkasya'da zalimce hareket etmesini engellemek istemiştir. İngiliz Avam Kamarasında Dışişleri Bakanı Clarendon'a "neden Kafkasya'nın bağımsızlığını Rusya'nın eline bıraktınız?" şeklindeki eleştirilere Dışişleri Bakanı "Bu meselede Türk'lerden daha fazla Türk olamam." diye cevap vermiştir¹⁸³.

Kırım Savaşı'nın sonuçları ile 1856 Paris Antlaşması, Rus toplumunda birer rezalet olarak karşılanmıştı. Bu hisleri taşıyanlar topraksal anlamda vazgeçme olayına değil, daha çok Karadeniz'in tarafsız sayılma hükmüne takılmışlar ve buna daha çok dikkat vermişlerdi. Halbuki, Karadeniz'in tarafsızlığı Rusya'nın ticaret ve posta iletişimlerindeki başarısını engellemiyor, aksine bu durum daha çok işine yarıyordu. Paris Antlaşması'nın diskriminasyon* şartlarına rağmen Rus ihracatının coğrafik merkezi Kırım Savaşı'ndan sonra Baltık Denizi'nden, Karadeniz ve Akdeniz bölgelerine kaymıştı. Karadeniz Bölgesi'nin iktisadî gelişimi devam ediyordu. Fakat Paris Antlaşması'nın diskriminasyon şartlarına yönelik yapılan mücadele Rusya'nın dış politikası için tayin edici bir noktaya dönüşmüştü. En önemli mesele Rusya'nın güneyinin emniyeti idi. İkinci olarak ise bu bölgedeki Rus yatırımlarının ekonomi sorunları ve çıkarları geliyordu. Bu nedenle Rus resmi çevreleri, Osmanlı'ya, her şeyden önce askerî-siyasî düşman olarak bakmaya başlamışlardı¹⁸⁴.

Özetle söylenecek olursa, Kafkas halklarının ulusal ideallerini gerçekleştirmede, Balkan halkları kadar övgüye değer olduğu öne sürülebilir. Fakat Avrupalıların gözünde Kafkaslar, Ortadoğu'nun son derece yabancı, uygarlıkta geri, egzotik ve ilginç bir parçasıydı ve Avrupa

¹⁸³ Çelik, a.g.e., s. 65.

* Clarendon, George Villiers (1800-1870), İngiliz Dışişleri Bakanı, 1853-1858, 1865-1866 ve 1868-1878 yılları arasında üç kez Dışişleri Bakanlığı yaptı, Paris Barış Kongresi'nde İngiltere'yi temsil etti.

¹⁸⁴ Henze, a.g.e., s. 29.

* Devletlerin karşılıklı olarak silahsızlandırılması.

ile doğrudan bir ilişkisi yoktu. Birçok Avrupalı, Balkanlar için de aynı duyguları paylaşıyordu. Fakat Balkanlar ihmal edilemeyecek kadar yakındı. Bir çok Avrupa ülkesinin doğrudan çıkarı söz konusuydu ve Rusya'nın burada istediği gibi hareket etmesine izin verilemezdi. Avrupa buna göz yumamazdı. Kafkaslarda Avusturya gibi eşit bir karşı-denge gücü yoktu.

Osmanlı İmparatorluğu daha güçlü bir iç dinamiğe ve ileri görüşlü devlet adamlarına sahip olsaydı, gerek doğrudan toprak talebi, gerekse Kafkas halklarının statüsü ile ilgili amaçlarına ulaşmada İngilizlere baskı yapılabilirdi. Ancak Osmanlı kamuoyu, İngiltere ve diğer Avrupa ülkelerine olduğu gibi baskı oluşturmaktan da uzaktı. Diğer içsel sorunlar da vardı.

Osmanlı Devleti, Paris Barış Konferansında, Kafkasya meselesini gündeme getirmemiştir. İngiltere'nin bu mesele üzerine Osmanlı Devleti'ne baskı yapmasına rağmen, Osmanlı Devleti tam bir tavır koymamıştır. Konferansın gündemi, Rusya'yı Karadeniz'e sokmamayı amaçlıyordu. Netice olarak, bu sonucun elde edilmesine kanaat edilmiştir.

IV.BÖLÜM

KIRIM SAVAŞI'NDAN SONRA KAFKASYA'DAKİ GELİŞMELER

A-KIRIM SAVAŞI'NDAN SONRA İMAM ŞAMİL'İN OSMANLI DEVLETİ İLE GÖRÜŞMELERİ

Kırım Savaşında istediği yardım alamayan Şamil, yaklaşan kış üzerine karargâhı olan Gimri köyüne yerleşti. Savaşın 1856 Şubatında bitmesi ve barış görüşmelerinin başlaması üzerine Şamil barış sonrası Rusların Kafkaslarla ilgili planlarını daha hızlı ve kati olacağını tahmin ediyordu. Bu amaçla yaptığı hazırlıklarda çevresindeki insanlara Rusya'nın ilk işinin Kafkaslardaki isyanları bastırmak olduğunu söylüyordu¹⁸⁵.

1856 Mayısında Osmanlı Devleti'ne bir tahrirât yazan İmam Şamil vaziyetlerinin ne merkezde olduğunu beyan eder. Rusya'nın her an hareket ihtimalinden dolayı yardımlarına ihtiyaçları olduğunu yazdı. Özellikle sıkıntısı çekilen silah ve cephane hususunda yardım edilmesini istedi. 18 Temmuz 1856'da bu mektuba verilen cevapta ise İmam Şamil'in bu taleplerinin şimdilik karşılanamayacağı çünkü Devlet-i Aliyye'nin Kırım Savaşında çok zor duruma düştüğü beyan edilir. Müttefik devletlerine sağlanan lojistik destek ve cephanenin, Osmanlı Devleti'ni çok zor duruma soktuğu belirtilir. Osmanlı Devleti'nin bu yardım talebine pek yanaşmamasında etkili olan bir diğer sebep, Rusya'nın nazar-ı dikkatini üzerine çekmek istememesiydi. Çünkü Rusya, Kırım Savaşı'na sebebiyet verdiği için Osmanlı devleti'ne karşı fırsat kollayabilirdi. Bu sebepleri düşünen Bâb-ı Âli, İmam Şamil'in yardım talebini geri çevirmek zorunda kaldı. Ama onun mücadelesine olan desteğini, gelen elçilerden Hacı Baba

¹⁸⁵ Tansu, a.g.e., s. 167.

ve Şamil'in yaverlerinden Abdüllatif Efendi'ye tekrarladı. Beş bin guruş atıyye vererek elçileri teşvik cümleleriyle geri yolladı¹⁸⁶.

Osmanlı Devleti'nden bu cevabı alan İmam Şamil, cephane eksiğini tamamlamak için İran ve Türkistan üzerine yoğunlaştı. En önemli ihtiyaç top ve barut idi. Top dökümhaneleri Dağıstan'ın dağlarında mahdut yerler ile sınırlıydı.

Şimdi savunma durumuna geçmeyi düşünen Şamil, kendine tâbi olan kabileleri arttırma gayreti içine girmişti. Ancak İmam Şamil'in müridizm hareketi, artık kabilelere ağır gelmeye başlamıştı. Çünkü yerleşmiş âdet ve geleneklere rağmen sürdürülen mücadele halkta yorgunluk ve yılgınlık oluşturmıştı. Azim ve sebatı tükenen halkın, Şamil'e verecek askeri de kalmamıştı. Uygulamada kabilelerdeki her aile gazâ için bir asker çıkarmak zorundaydı. Bu askerler nâiplerin tek bir emriyle ailesinden ayrılıp naibin emrinde sefere çıkardı. Bitmek bilmeyen savaşlar, erkek nüfusun büyük bir bölümünü tükenme noktasına getirmişti. Dinî emirleri uygulamada tavizsiz olan Şamil, asker vermeyenleri idam edeceğini ilan etmişti. Kabileler, asker veremeyecek durumda olduklarını, Şamil'e söylemeye cesaret edemez ve Şamil'in annesi aracılığı ile durumu izah etmeyi denerler. Ancak Şamil, kendi aile çevresine de taviz vermemiş halk huzurunda yapılan mahkeme ile annesini ölüm cezasına çarptırmıştı. Annesinin yaşlılığı dolayısıyla cezayı, yüz kırbaça çevirmiş, evladı olmak sebebiyle de bu cezayı kendine tatbik ettirmişti. Bu olay, O'nun mücadelesindeki sabır ve gayreti gösteren tesirli bir örnektir¹⁸⁷.

Kırım Savaşı'ndan hemen sonra meydana gelen bir diğer gelişme 7 Nisan 1856 tarihinde İmam Şamil'in ordusunda görev yapmış Dağıstan ahalisinden bir miktar askerin Ordu-yu hümâyûnda görev yapma talepleri idi. Bâb-ı Âli bu istek üzerine askerleri orduya kabul etmiş, bu askerlere maaş tahsis edilerek ordu-yu hümâyûnun değişik kıtalarında görevler verilmişti¹⁸⁸.

¹⁸⁶ B.O.A., İrade-i Dahiliye, 26886

¹⁸⁷ Barlas, a.g.e., s. 217.

¹⁸⁸ B.O.A., İrade-i Dahiliye, 22628.

B- OSMANLI DEVLETİ İLE RUSYA ARASINDA CEPHANE KRİZİ

Dağıstan'daki mücadeleyi tamamen bastırmak isteyen Rusya, Dağıstan ve Çeçenistan'ı geniş çaplı bir kuşatma altına aldı. Müridleri bertaraf etmek ancak bütün bölgeyi abluka altına alarak Osmanlı Devleti ve İran'dan gelebilecek silah ve mühimmat ile gönüllülerin girişine engel olmakla mümkün olabilirdi. Gerçekten de o sırada böyle bir silah kaçakçılığı vardı. Rusya bunu engellemek için bölgeyi abluka altına alırken, diplomatik yollarla da Osmanlı Devleti ve İran üzerinde baskı kurmak suretiyle Kafkasya'ya silah sevkiyatında rolü olanların cezalandırılmasını sağlamıştı¹⁸⁹.

Nitekim bu hususta 18 Cemaziyelahir 1273 (13 Şubat 1857) tarihli bir arz tezkeresinde şu bilgiler yer almaktadır: Rus Sefiri Sadrazam ile görüşmesi sırasında Haliç'te ve Boğaz'da bulunan bir kısım gemilerde Çerkezistan'a götürülmek üzere silah bulunduğunu şikayet etti. Bâb-ı Âli ise böyle bir sevkiyatın mevcut olmadığını söyledi. Rus Sefiri ise ısrarla sevk edilen cephaneden bahisle Bâb-ı Âli'nin böyle bir işe girmeyeceğini düşündüğünü söylemiştir. Ancak bazı Çerkes ümerasının bu sevkiyatla uğraştığını ifade ederek bunun engellenmesini istemişti. Sadrazam da, hükümetin bu konuda bilgisi olmadığını, hemen tahkikat yaptıracağını söylemiştir. Silah ve cephane bulunması halinde gemilerin tevkif edileceğini ve sorumluların cezalandırılacağını ifade etmiştir. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin Rusya ile dostluğa önem vermesi sebebiyle sadece bu gemilerin aranmasıyla yetinilmeyerek tüm Karadeniz sahillerinde tedbir alınacağını bildirmiştir. Karadeniz sahillerindeki bütün memurlara Çerkezistan'a silah ve mühimmat sevkini yasak olduğuna dair ferman birkaç gün sonra vilayetlere gönderilmiştir¹⁹⁰.

Zaten Osmanlı Devleti 20 Temmuz 1856 tarihli bir dilekçe ile kendilerine yardım edilmesi için müracaat eden 76 Çerkes ümerasına

¹⁸⁹ Saydam, a.g.e., s. 43.

¹⁹⁰ B.O.A., İrade-i Hariciye, 7327.

verdiği cevapta Devlet-i Âliyye'nin oraların ahvâline müdahale niyetinde olmadığını ve musâlaha-yı umumiyenin buna mâni olduğunu belirterek gelenleri bir miktar ihsan ile geri göndermişti¹⁹¹. Rus büyükelçiliğinin böyle bir sevkîyâta adı karışan İsmail ve Ferhat Paşaları, Bâb-ı Âli'ye müracaat ederek muhâkeme edilmelerini sağlamış ve İsmail Paşa'nın Bolu'ya, Ferhat Paşa'nın da Kütahya'ya sürülmesi kararlaştırılmıştı. Aslında hükümet tarafından ilk verilen kararda İsmail Paşa'nın Bursa'ya, Ferhat Paşa'nın İzmit'e sürgün edilmesi kararlaştırılmıştı. Ancak Rus Büyükelçisi Tutnif'in cezaların hafif olduğunu, hükümetin bu olayı hoş karşıladığı anlamına geleceğini ifade etmişti. Buradan hareketle bunun bir düşmanlık eseri gibi yorumlanabileceği yolundaki itirazları üzerine merkezden biraz daha uzağa gönderilmeleri için söz konusu kararlar alınmıştı¹⁹².

İbret alınması için bu konudaki haber Ceride-yi Havâdis Gazetesi'nde 3 Haziran 1857 tarihinde yayımlanmıştı¹⁹³.

C-RUSYA'NIN YENİ KAFKASYA PLANI

Kırım Savaşı sırasında ölen I.Nikola'nın yerine geçen II.Aleksandır*, bu savaştaki yenilginin açtığı yarayı Kafkasya'da kazanacağı bir büyük zaferle kapatmak istedi. Bu maksatla Kafkasya Orduları Başkumandanlığına, daha gençliği sırasında Rus-Kafkas ordusundaki hizmetleriyle temayüz etmiş olan Prens Baryatinsky'i atadı. Ve O'nun Erkân-ı Harbiye Reisliği'ne de, yine bu havalıyı gayet iyi bilen ve bir müddet önce Grabbe'nin maiyetinde mülazım olarak Ahulgo kuşatmasına katılmış bulunan General Miliutin getirildi. Bu yeni tayinler Kafkasya

¹⁹¹ B.O.A., İrade-i Dahiliye, 23222.

¹⁹² B.O.A., İrade-i Meclis-i Mahsus, 384.

¹⁹³ Ceride-i Havadis, sayı 838 (9 Şevval 1273).

* II.Aleksandır (1818-1881), Rus Çarı (1855-1881), Rus köylüsüne yaptığı toprak reformunu işgal ettiği Kafkasya ve Türkistanda uygulamadı, Kafkaslar'daki isyanı tamamen bastırdı (1864). Kafkas halkını göçe zorladı.

ordusunda çok müspet bir intibâ bıraktı. Ve artık çok zayiâtlı kısmî seferler döneminin kapandığı ve Kafkasya meselesinin nihâi safhaya ulaştığı kanaatini uyandırdı¹⁹⁴. Baryatinski, Dağıstan ve Çeçenistan'ın muazzam bir müstahkem mevki olduğunu düşünüyordu. Böyle bir coğrafi yapının ancak tam manasıyla tatbik olunacak bir kuşatmayla dize getirilebileceğini planlıyordu.

Uzun yıllar boyunca tatbik edilen, ormanları tahrip ederek tabiatı mağlup etmek gayretlerinin yetersiz kaldığını görmüştü. Aslında Baryatinsky de ikmal ve irtibat yolları tesis etmek üzere ormandaki ağaçları bazı noktalarda kestirmişse de, bu tahribat belli bir noktada kalmıştı. O'nun görüşüne göre önemli olan yol, Şamil'in çok tesirli silahı olan Müridizm (Şeriatçılık) hareketini yıkmak idi. Bu hedefe ulaşmak için İmam Şamil'in ve O'na tabi olan müridlerinin hakim olduğu bütün bölgeyi, güneyden kesintisiz bir ablukaya aldı. Bu suretle çok eskiden beri buraya akmakta olan kaçak silah ve cephane sevkiyâtını felce uğratmaya muvaffak oldu¹⁹⁵.

Kafkas halkalarının özgürlük mücadelesinin Osmanlı ve İngiliz casuslarının kışkırtmaları, silah ve para temin etmeleri sonucu ortaya çıktığını öne süren Rus komünist iddiasının gerçek olmadığı Paris Antlaşması'ndan sonra ortaya çıkan olaylarla kanıtlanmıştır. Ne Şamil'in müridleri, ne de Çerkes ve Abazalar silahlarını bırakmadılar. Dağlılar arasında bir gerilim vardı. Müridlerle Çerkesler, faaliyetlerini hiçbir zaman tam koordine edememişlerdi. Amaçları çelişik olmamakla birlikte başarısızlık ve düş kırıklıkları gerilim yaratmıştı. Şamil dini emirlerinin katılığı nedeniyle, Dağıstan ve Çeçenistan halkları arasındaki popülarlığını yitirmişti. Ve halk 25 yıldan fazla süren savaşlardan yorgun düşmüştü.

Ticaret ve el sanatları önemli ölçüde zarar görmüştü. Belki de birçok bölgede nüfus azalmıştı. Şamil savaşı tek başına sürdüremezdi. Şamil'i yenebilmek için Rusların getirmek zorunda kaldıkları kuvvetlerin büyüklüğü, O'nun hala sahip olduğu desteğin en iyi ölçüsüdür. Ayrıca,

¹⁹⁴ Işıltan, a.g.md., s. 472.

¹⁹⁵ Henze, a.g.e., s. 30.

Şamil'in teslim olmasından sonra Çerkesleri bastırabilmek için Rusların beş yıl uğraşmak zorunda kalmaları, Rus tahakkümüne karşı duyulan nefretin ne denli derin olduğunu gösterir¹⁹⁶.

Vorontsov 1856'da ölmüştü. Eğer hâla yaşasaydı, Baryatinsky'nin Şamil'i bastırmak için geliştirdiği planı büyük olasılıkla onaylayacaktı. Kırım Savaşı devam ederken, Kafkaslardaki Rus silahlı kuvvetlerinin yarısı iç güvenliği sağlamakla –dağlılarla savaşıma- görevliydi. Savaşın bitmesiyle, eldeki mevcut tüm kuvvetler dağlılara karşı seferber edilmiş, ülkenin diğer bölgelerinden destek sağlanmıştı. Kafkaslarda üç ordu görevlendirildi. Bu ordular müridlerin mevzilerini kuşatmak için yavaşça hareket ettiler¹⁹⁷.

İmam Şamil Rusya'nın askerî ve lojistik kuşatma planlarına karşı mukabil tedbirlerle cevap verdi. Neşrettiği bir beyannâme ile bu en büyük tehlike saatinde her Müslüman'ın inancı uğruna, kanının son damlasına kadar mücadele etmesi lazım geldiğini beyan etmiştir. Bütün gayretlerinin, Rusların sayı ve teknik bakımından üstünlükleri karşısında ümitsizce bir davranıştan başka bir şey olmadığını takdir etmesine rağmen, büyük inanç sahiplerine ve büyük kumandanlara has bir sükûnet ve cesaretle mukâvemetle hazırlandı. Kuzeybatı Dağıstan'ı kuvvetli tahkim etti. Böylelikle Avaristan'a karşı emniyete aldı¹⁹⁸.

İmam Şamil, Andi Dağları'nın ortasında bulunan Ezan Gölü'ne topladığı halka gayet ibretli bir vaaz verdi. Bu vaazında Rusların para karşılığında satın aldığı insanların, milletine karşı ne kadar haysiyetsiz olduğunu ifade etmiş ve Rusların dağıttığı altın ve hazinelerin bağımsızlık mücadelesi yanında ne kadar değersiz olduğunu göstermek için sandıklar dolusu altını bir kayığın içine koyarak Ezan Gölü'nde batırmıştı. İmam Şamil'in bu vaazı O'na karşı bağlılığı daha da arttırmıştır¹⁹⁹.

General Miliutin, Rus kuvvetlerini beş grup halinde mevzilendirdi. Batıda bulunan iki grup, Çerkezistan'a karşı harekete geçti. Diğer üç grup

¹⁹⁶ Berkok, a.g.e., s. 493.

¹⁹⁷ Işıtan, a.g.md., s. 473.

¹⁹⁸ Barlas, a.g.e., s. 228.

¹⁹⁹ Said Şamil, Çara Baş Eğmeyen Dağlı, s. 91.

ise Kafkasya'nın doğusunda idi. Bu üç grup Şamil'e karşı harekatta bulunacaklardı. Bütün yük şarktaki gruplar üzerinde idi. Kuzeyden başlayan ilk taarruz, istiklallerini şimdiye kadar en büyük bir asabiyetle korumaya çalışmış olan Dağıstanlılar kadar bağlı olmayan Çeçenler üzerine yöneldi. Buna rağmen Rus ordusunun sol kanadını kumanda eden General Yevdokimov muazzam sayı üstünlüğü ile yürüttüğü bu mücadelede Çeçen mukavemetini ancak iki yılı aşan bir sürede kırabildi (Teşrin-i sani 1856'dan 1859 başına kadar)²⁰⁰.

Savaşlar esnasında Şamil bizzat, Salatav bölgesinin kuzeybatısında savaşmış, Burtunay Kalesi'ni devamlı saldırılarıyla taciz etmişti. Fakat ezici Rus üstünlüğü karşısında batıya doğru çekilerek Vedeno Kalesi'ne kapanmıştı²⁰¹.

Çeçenistan'ın düşmesi Şamil'in müridizm hareketi için büyük bir yıkım oldu. Bir çok küçük cemaat ayaklanarak İmam Şamil'in nâîplerini bölgelerinden çıkardı. Bu suretle Şamil, hareketinin sınırları çökmüş oluyordu. Dağıstan artık her tarafından sarılmış bir savaş meydanı haline gelmişti. Sonun yaklaştığı belli idi. Nitekim 14 naibi ile birlikte 7.000 kişilik seçme birliği, Vedeno'yu müdafaa etmek üzere, oğlu Gazi Muhammed'in kumandasına bırakan Şamil, Gunib'e çekildi. Şamil, Vedeno Kalesi'nin 1859 Martı'nda başlayan Rus taarruzlarına, ancak 13 Nisan'a kadar dayanabildiğini ve bu tarihte Rus topçu ateşine mukavemet edemeyerek düştüğünü görmek bahtsızlığına duçar oldu. Müdafiler çarpışarak dağlara çekildiler. Ancak Vedeno'nun düşüşü muhitin sadakat hislerini de derinden sarsmış oldu²⁰².

General Evdokimov, Çeçenistan'ı dize getirebilmek için iki yıl uğraşmıştı. 1856-1859 kışında Dağıstan'ın, Lenkeria adıyla bilinen, sınır bölgesine doğru ilerledi. Fakat mürid gerillaların saldırısıyla karşılaştı. Ruslar, 1859 baharında Şamil'in memleketi olan ve Çeçenistan'ı Andıköysu'ya bağlayan vadiyi kontrol eden Veden'i işgal ettiler. İşgal

²⁰⁰ Kosok, a.g.e., s. 86.

²⁰¹ Henze, a.g.e., s. 31.

²⁰² Işıltan, a.g.md., s. 474.

üzerine Şamil, Karaköysu geçidinin üzerinde, Dağıstan'ın iç bölgesindeki Gunib Köyü'ne sığındı. Gunib'in Kafkasların diğer bölgeleriyle bağlantısını kesmek amacıyla, Baryatinsky 40.000 asker ve 48 ağır topu seferber etmişti. Baryatinsky'nin Çeçenistan içinden Şamil'in Dağıstan'daki son barınağı olan Gunib'e yürüyüşü çok farklı bir durum arz ediyordu. Artık bu bir seferden ziyade, dört taraftan itaat arzına koşup gelen kabile temsilcilerinin renklendirdiği bir gösteriyi andırıyordu. Bu arada Şamil büyük güçlüklerle bir zamanlar kendisine körü körüne itaat eden dağ kabilelerinin yaptıkları baskınlarla tükenmiş olarak, Gunib Kalesi'ne varmıştı. Bu kabilelerin efendisinin elinde kalan son kırıntıları da yağmalamak için yaptıkları sinsi ve insafsızca baskınlardan dolayı adeta yalnız kalmıştı. Ailesi ve çocukları Gazi Muhammed ve Muhammed Şefi, birkaç gün sonra kendisine katıldı²⁰³.

30 Ağustos 1859'da Ruslar bizzat Baryatinsky'nin kumandasında Gunib Kalesi'nin önüne geldiler. Yapılan teslim teklifini reddeden İmam Şamil, 4 Eylül'de başlayan Rus taarruzuna ümitsizce mukavemet etmeye çalıştı. Fakat tam teşkilatlı 14 Rus taburuna karşı, topçu ateşi ile sayıları yüze düşmüş savaşıncının dayanması mümkün değildi. Teslim olmamanın intihar olduğu, intiharın caiz olmadığı görüşünü savunan âlimler İmam Şamil'i ikna ettiler ve 6 Eylül tarihinde iki oğlu ile birlikte Ruslar'a teslim oldu²⁰⁴.

İmam Şamil'in katibi M.Tahir El Karakhi, Rusların İmam Şamil'e, kendisini İstanbul'a halife-i müslimîne göndereceklerine dair söz vermeleri üzerine teslim olmaya razı olduğunu kaydeder²⁰⁵.

Mukavemetini kırmak için otuz yıl uğraştıkları bu kahramana Ruslar iyi muamele ettiler. Petersburg'a götürülen Şamil, Çar II.Aleksandır tarafından kabul olundu. Çar'ın O'nu kucakladığı ve öptüğü de rivayet edilmiştir. Çarın gösterdiği bu nezaket, Kafkasya'da çok olumlu bir tesir meydana getirdi. Şamil ve ailesine, Moskova yakınındaki Kaluga şehri

²⁰³ Badaley, a.g.e., s. 342.

²⁰⁴ Berkok, a.g.e., s. 503.

²⁰⁵ M.Tahir El Karakhi, İmam Şamil'in Gazavâtı, Yay. Haz. : Ahmet Özdemir, s. 120.

ikamet yeri olarak gösterildi. İmam Şamil bu şehirde 10 sene kaldıktan sonra 1869 yılında hacca gitmek için Rus Çarı'ndan izin alarak İstanbul'a doğru hareket etti. Moskova'dan yola çıkan İmam Şamil, 1869 yılında İstanbul'a geldi. Sultan Abdülaziz tarafından büyük bir törenle karşılanan Şamil, fevkalade hürmet ve ihtiram gördü²⁰⁶.

İmam Şamil, kendisine karşı pek hürmetkâr davranan Sultan Abdülaziz'e Bâb-ı Âli'nin Kafkasya siyasetinde ihmalinden bahsederek şöyle bir serzenişte bulunmuştur: " Kafkasya üç kıtanın birleştiği mıntıkada bir kör düğümdür. Bu düğümü çözen, üç kıtaya hükmeder. Eğer Osmanlı Devleti bu noktadan hareketle Kafkasya'daki mücadelelere yardım etseydi şimdi vaziyetimiz böyle olmazdı." demiştir. Bu ifadenin cevabında Sultan Abdülaziz ise; " Hakkınız var İmam Hazretleri. Bu sebeple ceddin Kânuni Sultan Süleyman, Kafkasya'yı himayelerine almış ve diğer padişahlar da buna gayret göstermişlerdir. Ne çare ki; İran ve Rus harpleri, Kafkasya'nın himayesini nasip etmedi. Devlet-i Âliyye'nin zaafa uğraması sebebiyle Rusya'nın iştahalı nazarları üzerimize çevrilmiştir. Komşuluğun icab ettirdiği endişeler sizlere yardım etmekten bizleri men etmiştir" şeklinde cevap vermişti²⁰⁷.

D- İMAM ŞAMİL'İN TESLİM OLMASINDAN SONRA KAFKASYA'DAKİ GELİŞMELER

6 Eylül 1859'da Şeyh Şamil'in Prens Baryatinsky'ye teslim olmasından sonra, Ruslar Dağıstan Beylerinin otoritesine bir müddet daha müsaade ettiler. Prens Baryatinsky'ye göre, Şamil'e bağlı olan Dağıstanlı hocaların nüfuzunu kırmak için, beylerin ve zâdegânın otoritelerini sağlamlaştırmak lazımdı. Fakat Rus Hükümeti bu siyaseti terk etmede gecikmedi. Avar Hânedanı 1862 yılında lağvedilerek hânedan toprakları Rus hakimiyetine alındı. Daha sonra diğer beylerde ismen muhafaza

²⁰⁶ Işıltan, a.g.md., s. 474.

²⁰⁷ Tansu, a.g.e., s. 185.

ettikleri hükümlerlikten feragat etmek zorunda kaldılar. Gazi Kumuk Şamhali 1865 yılında tahtından indirildi.

Rus idaresinde Dağıstan, beyliklerin ilgasından sonra askerî bir idareye tabi tutuldu. Başında, iki muavini ile beraber, askerî bir vali bulunan Dağıstan, her biri 3-7 olmak üzere, bir takım nâipliklere taksim edilmiş olan 9 sancağa ayrıldı. Sancakların başında askerî memurlar ve nâipliklerin başında ise, ahalinin itimadını kazanmış kişiler içinden askerî vâli tarafından seçilmiş olan “aksakallar” duruyordu. Bu Sancaklar: Timurhan Şura, Darga, Kaytak, Tabasaran, Küre, Samur, Gunip, Andi ve Avar’dan ibaretti. Her sancakta nâipliklerin adedince âzadan oluşan ve kaymakamın idare ettiği bir mahallî sancak mahkemesi vardı. Merkezde ise, vâli muâvini ve iki kadıdan oluşan “Millî mahkeme” teşkil edilmişti. Bu mahkemeler şeriat ve âdete göre karar veriyor ancak bu hükümlerden Rus kanunlarına uymayanlar vâli tarafından çözümlenirdi. Merkezdeki “Millî Mahkeme” ise temyiz mahkemesi statüsündeydi²⁰⁸.

Bütün bu teşkilât, Dağıstanlılar nazarında nefretle karşılanıyordu. Şeyh Şamil’in telkin ettiği dinî devlet sistemi, bütün kuvveti ile bâki idi. Bu dinî telakkiye göre, bir Müslüman’ın gayr-ı müslim bir âmire itaati caiz olmadığından, Dağıstanlılar, Rus esaretinden kurtulmak için, fırsat bekleyip duruyorlardı. Bunun üzerine Rusya’nın getirmiş olduğu ortaçağ derebeylik idare tarzını da ilave etmek lazımdı. Şeyh Şamil derebeylerin nüfuzunu kırmış ve İslamî esaslar üzerine demokratik bir idare tesis etmişti. Halbuki Rusya, Şeyh Şamil’in esaretinden 2 yıl sonra, Rus köylüsünün tabi tutulduğu kölelik rejimini resmen kaldırdığı halde Dağıstan’da hiçbir ıslahat yapmamıştı. Bilakis Rus Çarlığı, Azerbaycan’da olduğu gibi, burada da ihdas ettiği yeni toprak derebeylerine dayanmayı tercih ediyordu. Bunlara sürgün, idam ve müsâdere tedbirleri de ilave edilecek olursa, Dağıstan halkı Rus hakimiyetine karşı, gittikçe artan bir isyan hissini besliyordu. Ancak Dağıstan’da teşkil olunan mevcut

²⁰⁸ W.Barthold,a.g.e., s.457

idareye karşı birkaç isyan hareketi olmuşsa da bunlar derhal bastırılmıştır²⁰⁹.

İmam Şamil'in esir düşmesiyle birlikte, Batı Kafkasya tam bir çember içinde kaldı. Bu durum diğer liderlerin ve halkın moralini bozdu. Dağıstan'ın teslim olmasından sonra, nâip Muhammed Emin Çerkezistan'da bir süre daha mücadeleyi devam ettirdi. Ayrıca Kırım Savaşı sırasında Osmanlı Devleti, Çerkezistan'daki beyleri örgütlemek için buraya gönderdiği Sefer Bey'de savaştan sonra burada kalarak mücadelesine devam etti. Böylece Çerkeslerin bir kısmı nâip Muhammed Emin'in yanında, bir kısmı da Sefer Bey'in yanındaydı. Osmanlı Devleti Sefer Bey'e her vakit yardımcı olmuş, Çerkes beylerin onun etrafında birleşmesini arzu etmişti. Ancak Sefer Bey ve nâip Muhammed Emin bir türlü anlaşamadılar. Sefer Bey Osmanlı devlet ricâli içerisinde kendisine yardımda bulunabilen bir çevre edinmişti. Ne var ki Sefer Bey 1860 yılında vefat edince bu çalışmalar, sonuçsuz kaldı²¹⁰.

Muhammed Emin, Doğu Kafkasya'nın âkıbetine, Batı Kafkasya'nın da uğrayacağı kanaatindeydi. Vaziyeti kurtarmak için müsait şartlarda bir anlaşma taraftarıydı. Bunu temin etmek için Çerkes milletine müracaat etmeye karar verdi. Bu amaçla bir kongre kuruldu. Kongre, nâip'in anlaşma fikrini şiddetle reddetti. Muhammed Emin liderlikten çekilmesine rağmen, İngiltere'ye son bir defa daha yardım etmesi için ricada bulunmaya karar verdiler. Kırım savaşı esnasında, İngiltere'ye bir heyet gönderilmişti. Bu heyet bol vaatler ve geleceğe dönük ümitlerle geri dönmüştü. Bu defa 1862 yılında Hacı Hayden Hasan ve Kustaruko İsmail başkanlığında bir heyet gönderildi. Heyetin, diğer devletlerden de yardım talebinde bulunmaya niyeti vardı. Çerkes heyeti, İstanbul'daki İngiliz elçiliğinin yardımıyla Londra'da gayet iyi karşılandı. Heyetin hazırladığı Kafkasya'ya yardım bildirisi hükümete ve Kraliçe'ye sunuldu. Kraliçe Rusya ile Kafkasya

²⁰⁹ Berkok, a.g.e., s.516

²¹⁰ Çelik, a.g.e., s.16

arasındaki ihtilaf ve sürüp giden savaşa müdahale niyetinde olmadıklarını ifade ederek gelen heyeti geri yolladı²¹¹.

Batı Kafkasya'da hüküm süren sükûnet 1860 senesinden itibaren bozuldu. Bu bozulma Rusların bir taraftan sahili işgal etmeleri, bir taraftan da içeriye doğru ilerlemesinin sonucuydu. Bu ilerleme harekâtında birçok savaş olmuş ve bunların hepsini Ruslar kazanarak daha içlere doğru sokulmuşlardır. 1860 sonbaharında Batı Kafkasya'da ilerleyen Rus ordusunun kumandanı, Çerkes halka ya ovada iskan olunmayı yahut Osmanlı memleketine göçü teklif etti. Kabartaylar ve Kemirgeveyleler orada iskâna razı oldular. Abazalar, Şapsığlar, Bjeduğlar ve diğer kabileler ise teklifi redderek savaşmayı kararlaştırdılar. Başlangıçta Çerkesler, Ruslara başarıyla direndiler. Rusların 1862'de patlak veren Lehistan ayaklanmasını bastırmak maksadıyla Kafkasya'dan kuvvet çekmesi de onların üzerindeki baskıyı hafifletti. Ancak Lehlilerin itaat altına alınmasından sonra Rus birliklerinin geri dönmesi ile savaş daha da şiddetlendi. Muhammed Emin, 1861 yılında Ruslarla yapılan savaşı kaybetti. 1861-1862 Yılında Laba-Bela suları arasındaki saha Rus kontrolüne geçti ve mücadele Pşeh Havzasına intikal etti. Daha sonra Abazalar, Ubıh ve Şapsığlar mağlup oldular. Kafkasya'daki son direnme noktası olan Ahçipsu, Hakuçey, Çiket ve Abzek gibi küçük kabilelerin 21 Mayıs 1864 tarihinde Kbaada yaylasında yenilmelerinden sonra Kafkas milletlerinin bağımsızlık savaşlarının bir bölümü sona ermiş oldu.

Kafkasya'daki Çar naibi Grandük Mihail* Ağustos 1864 yılında yayımladığı fermanla : " Bir ay zarfında Kafkasya terk edilmediği takdirde, bütün ahali, harb esiri olarak Rusya'nın muhtelif mıntıklarına sürülecektir." kararını açıkladı. Ruslar, Kafkasya'nın verimli topraklarının servetine malik olmak istiyorlardı. Bu nedenle yüz binlerce insanın Osmanlı Devleti'ne göçmesine mâni olmadı. Böylece Kafkas halkları, aileleriyle birlikte, kitleler

²¹¹ Tasvir-i Efkâr , sayı 32/2, 22 Rebiyyülevvel 1279 (17, X, 1862)

* Grandük Mihail Nikolayeviç (1832-1909), I.Nikola'nın oğlu, 1863 yılında Kafkas valisi oldu, 1876 Plevne savaşı'nda Osman Paşa'yı teslim aldı, Rus ordusunu başında Yeşilköy'e kadar geldi. Baskı siyasetinin en önemli taraftarı idi.

halinde vatanlarından ayrıldı. 1907 yılına kadar Kafkaslardan Osmanlı Devleti'ne göç edenlerin sayısı 600.000' i aşmıştır. Onların boşalttığı topraklara Kazaklar ve 1861'de Rusya'da köleliğin kaldırılmasından sonra hürriyetine kavuşan köylüler yerleştirildi²¹².

Çar Hükümeti, çeyrek asırlık bir mücadeleden sonra elde ettiği Kafkasya'da sömürgeleştirme politikalarını bütün şiddetiyle uygulama imkanına buldu. Zira Ruslara karşı durabilecek bütün güçler ya imha edilerek ya da Osmanlı Devleti'ne göç etmeye zorlanarak etkisiz hale getirilmişti. Yaklaşık on yıl sonra meydana gelen Osmanlı-Rus savaşı ise, tüm Kafkasya'nın bağımsızlığına ulaşabilmesi için bir kere daha ümitlenmesine vesile olmuştu.

²¹² Kuran, a.g.m., s.149

SONUÇ

Osmanlı İmparatorluğu'nun 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması'yla başlayan yoğun Kafkasya siyaseti Kırım Savaşı'ndan sonra sona ermiştir. Bu dönem içerisinde izlenen siyasetin ana teması, Rus yayılmacılığı karşısında Kafkasya'yı tampon bir bölge yaparak bunu engellemektir. Osmanlı Devlet adamları, Kafkasya'nın fethini müteakip buraların idarî bakımdan teşkilatlandırılmasına önem vermeyip sadece askerî mülahâzalarla bu bölgeye değer vermiştir. Bu husus arşiv vesikalarının incelenmesiyle de anlaşılmıştır. Bundan dolayı da adı geçen yerde mevcut teşkilatların, yerli halk üzerinde devletin nüfuzu ilk zamanlarda istenilen şekilde olmamıştır.

Kırım'ın elden çıkmasıyla birlikte Osmanlı Devleti Kafkasya'da idarî olarak nüfuzunu tesis etmek için çeşitli çalışmalarda bulunmuştur. Özellikle Ferah Ali Paşa'nın gayretleriyle Çerkesler, Abazalar, hatta Dağıstanlılar ve Çeçenlerin Devlet-i Âliyye'ye bağlılıkları sağlanmıştır. Kafkasya'da Osmanlı Devleti'nin bu çalışmaları sonucu Çerkesler ve Abazalar Müslüman olmuş, Rusya ile olan savaşlarda Osmanlı ordusu saflarında yer almaları sağlanmıştı.

Osmanlı İmparatorluğu'nun Dağıstan ve Çeçenistan üzerindeki siyasî nüfuzu başka bir mahiyet arz eder. Osmanlı Devleti buradaki halkı yerli beylerin idaresine bırakmıştır. Bu beyler Osmanlı Devleti'ne sâdık kalmışlar, Osmanlı Devleti'nin düşmanı olan Rusları düşman kabul etmişlerdir. Ruslardan memnun olmayan Dağıstan halkı hür yaşama arzusunun tesiri ile Rusların Kafkaslardaki yayılma hareketine tepki göstermişlerdir. Dağıstanlıların Osmanlı Devleti ile hiç savaşmayı düşünmemiş olması ve Osmanlı idaresine karşı bağlılık göstermeleri kayda değer bir husustur. Bunun sebebi Dağıstanlıların Müslüman olması ve Osmanlı Devlet adamlarının bu bölge insanının geleneklerine ve istiklal içinde yaşamalarına saygı göstermesidir.

Osmanlı Devleti'nin Kafkasya'daki siyasetinin XIX. yüzyılda başarısızlığa uğramasının sebebi buraya gönderdiği valilerin halkı organize etmekte başarısız olmasıdır. Ayrıca zayıf, kabiliyetsiz hatta dirayetsiz valilerin bu bölgeye tayin edilmiş olmasıdır. Şunu da belirtmek gerekir ki; Osmanlı Devleti'nin bu bölgeye tayin ettiği valiler, devşirme kökenli olduğundan, buradaki insanlar tarafından kabul görmüyordu. Çünkü kendi sattıkları kölelerin Osmanlı sarayında yetişip, vali olarak gönderilmesini olumsuz karşılıyorlardı. Osmanlı Devleti'nin başarısızlığa uğramasının ikinci sebebi; devletin bir taraftan Dağıstan halkına gönderdiği fermanlarda, onları Rusya, İran ve Gürcistan'a karşı giriştikleri savaşlarda hem teşvik etmesi, hem de bu bölge sakinlerinin defalarca başvurularına rağmen, fiili bir yardım yapamamış olmasıdır. Bundan dolayı bölge halkı zamanla devlete olan inançlarını kaybetmişlerdir. Ne yazık ki Rusya, Osmanlı Devleti'nin yardımından yoksun kalan Kafkas kavimlerine karşı giriştiği harekâtlarda başarıya ulaşmıştır. Böylece adım adım ilerleyerek, Dağıstan ve Azerbaycan'ın önemli yerlerini zapt etmiştir. Burada şunu da ifade etmekte fayda vardır; gittikçe büyüyen Rus tehdidi karşısında Osmanlı Devleti savaşlarda hep başarısız olmuştur. Bunun sonucu olarak, genel bir ihtiyatlılık siyasetiyle Rusya'dan korunmaya çalışmıştır. Ancak Rusya'nın ideali olan sıcak sulara inmek, boğazlara hakim olmak, İstanbul'u alarak Ortodoks Hristiyan dünyanın merkezi olmak istiyordu. Hal böyle olunca da Rusya her şeyi savaş için, bahane eder konumdaydı. Zaten Rusya'nın genişlemesi ancak Osmanlı Devleti aleyhine olabilirdi.

Osmanlı Devleti'nin Rusya tarafından devamlı tazyik edilmesi Avrupa devletleri arasında "Şark Meselesi"ni ortaya çıkardı. Eğer Osmanlı Devleti yıkılırsa bu coğrafyaya kimin hakim olacağı endişesi, Osmanlı Devleti'ni içten içe Avrupa diplomasisinin içine sokmuştur. Böylece Osmanlı Devleti, eskisi gibi münferit hareket edemez oldu. Özellikle İngiltere ve Fransa, 1830'dan sonra, Osmanlı devlet adamlarının eksenine girdiği devletler olmuştur.

Dağıstan bölgesindeki milletler, Rus hakimiyetini uzun müddet tanımayarak O'na karşı ölüm kalım mücadelesine girişmişlerdir. Osmanlı

Devleti'nin 1829 Edirne Antlaşması ile Rusya'ya bıraktığı topraklarda yaşayan Çerkesler, Dağıstanlılar, Çeçenler, Abazalar önce Devlet-i Âliyye'nin bu hareketini protesto ettiler. Onlar, Osmanlı Devleti idarecilerinin kendileri hakkında bir karar vermeye hakkı olmadığını savundular. Bu sebeple üzerinde yaşadıkları toprakları, tek taraflı bir kararla Rusya'ya bırakamazdı. Esasen daha 1785 tarihinde İmam Mansur önderliğinde Kafkasya'da mevcut Osmanlı idaresine karşı olmayan millî bir hareket başlamıştı. 1791 tarihinde İmam Mansur'un, Ruslara esir düşmesiyle Dağıstan'da gücünü kaybeden bu millî hareket, 1829 tarihinde İmam Gazi Muhammed tarafından yeniden teşkilatlandırmıştır. Gazi Muhammed'den sonra Hamzat ve daha sonra İmam Şamil tarafından mücadele organize edilmiştir.

İmam Şamil'in Ruslara karşı mücadelesinde Osmanlı Devleti ile daha yoğun bir diyalog içinde bulunduğunu görüyoruz. Hedef olarak Rusların Dağıstan'dan çıkarılması amacıyla, çok yönlü bir mücadele içerisine giren Şamil, Kafkasya'daki milletlerden ve Osmanlı Devleti'nden yardım talep etmişti. Silah ve cephane hususunda sevkiyâtlar, hep satın alma şeklinde Anadolu'dan gerçekleşiyordu. Rusya, Osmanlı ve İran üzerinden gelen silah kaçakçılığına, müdahale edene kadar Dağıstan'daki mücadele devam etmiştir. Osmanlı Devleti İmam Şamil'in yardım taleplerini yerine getirememiştir. Bunda Rusların tepkisinden çekinmesi etkilidir. Ayrıca Osmanlı Devleti, Tanzimat Fermanı'yla kendi iç işlerinde barışa ihtiyaç duyduğundan mümkün mertebe savaştan kaçınmıştır. Boğazlar Meselesi münasebetiyle dış politikada Avrupa hassas terazisine göre hareket ediliyordu. İmam Şamil'in Rusya'ya karşı girdiği mücadeleyi Devlet-i Âliyye fiili bir yardım yapamamakla beraber, manevî yönden desteklemeyi bir vazife saymıştır.

Osmanlı Devleti'ni bu harekete zorlayan sebepler şunlardır: Evvela, kendi hakimiyetinden yeni çıkmış olan bu toprakların, düşmanı saydığı Rusya'ya kalmasını katiyen istemiyordu. Sonra, Müslüman Kafkas halkına manevî bakımdan saygı duyuyordu. Daha sonra Dağıstan'daki bağımsızlık hareketlerini kendi anlayışına uygun görüyordu. Ve son olarak da siyâsî ve

içtimâî olarak bu bölge halkında meydana getirdiği tesirin devam etmesini istiyordu. Gerçekten de İmparatorluğun, Kafkasya'da kültür alanındaki etkileri kayda değer mahiyettedir. Hatta Rusların Osmanlı kültürünü, kabileler üzerinden kaldırmak istediği bilinen bir gerçektir. Ancak başarı sağladığı ileri sürülemez. Nitekim Kafkasya 1864 yılından itibaren Rus hakimiyetine geçmiş olmasına rağmen, 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi'nde Dağıstan halkının Rusya'ya karşı ayaklanmasında şahsî inançlarının yanında Osmanlı Devleti'ne karşı besledikleri müspet duyguların ve Osmanlı kültürünün tesiri inkar edilemez.

BİBLİYOGRAFYA

1.BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ

1.1.MÜTEFERRİK BELGELER

1.1.1.Hatt-ı Hümâî nlar(H.H.): 1011, 336, 44615, 7081,12284,1305, 44645, 44599, 33888, 29/1, 46914, 1345, 1247, 1248.

1.1.2.Cevdet Tasnifi:

1.1.2.1.Cevdet-i Askeriye(Cevdet A.): 3247, 1795, 40446, 8858, 552, 6893, 24/B.

1.1.2.2.Cevdet-i Hariciye: 5878, 2696, 6396, 2603, 4112, 4257.

1.1.3.İradeler:

1.1.3.1.İrade-i Dahiliye: 18481,18882,19040, 22628,23222, 26886.

1.1.3.2. İrade-i Hariciye: 7327,75-1/18.

1.1.4.Sadaret Evrakı:

1.1.4.1.Mühime Kalemi Evrakı (A.)MKT. MHM.): (Dosya/Gömlek No) 58/75 , 13/27 , 22/15, 122/54.

1.1.4.2 Bâb-ı Âli Evrak Odası, Sadaret Evrakı, Amedî Kalemi, (A.) MKT) (Dosya/Gömlek No) : 1/86, 1/60, 13/45, 37/4, 39/32, 37/32, 68/63, 64/44, 39/25, 216/20.

1.1.5. Hariciye Nezareti Evrakı, Mektubî Kalemi : (Dosya/Gömlek) 4/45, 91-A/14, 91-B/14, 80/52.

1.1.6. Dahiliye Nezareti Evrakı, Mektubî Kalemi : (Dosya/Gömlek) 117/53.

1.1.7. İrade-i Meclis-i Mahsus : 384.

2.GAZETELER

2.1.Ceride-i Havadis: sayı 838.

2.2. Tasvir-i Efkâr: sayı 32/2

3.KAYNAK VE TELİF ESERLER

Ahmet Cevdet Paşa; **Tezakir-i Cevdet**, Yay.: Cavit Baysun, T.T.K., Ankara, 1986.

Ahmet Cevdet Paşa; **Tarih-i Cevdet**, T.T.K., Ankara, 1990.

- AKMAZ, Ahmet; **Rus Yayılmacılığı Karşısında Müridizm Hareketi**, Bizim Gençlik Yay., Kayseri, 1994.
- Allen W.E.D., Paul Murateff; **1828-1921 Türk Kafkas Sınırlarındaki Harblerin Tarihi**, Damla Yay., Ankara, 1966.
- ARMAOĞLU, Fahir ; **XIX. Yüzyıl Tarihi**, T.T.K., Ankara, 1993
- BADDALEY, F. John; **Rusların Kafkasya'yı İstilas ve Şeyh Şamil**, BARLAS, Cafer; **Kafkasya Özgürlük Mücadelesi**, İnsan Yay., İstanbul, 1994.
- BARTHOLD, W.; **"Dağıstan"**, M.E.B.İ.A., c III, İstanbul, 1976.
- BENNINGSEN, Aleksandır; WIMBUSH, S. Enders; **Sofi ve Komiser**, Kaliforniya Üniv. Yay. Los Angeles, 1992.
- BERJE, Adolf; **"Kafkaslar'ın Tarihi"**, Kafkas Dünyası yay. İstanbul, 1990.
- BERKOK, İsmail; **Tarihte Kafkasya**, İstanbul, Damla Yay., 1958.
- BERZEG, Kazım; **Çerkezlerin Sürgünü**, Şamil Yayınları, İstanbul, 1984.
- ; **Edirne Muahedesinde Sonra Çerkez Politikası**, Şamil Yayınları, İstanbul, 1991.
- BUDAK, Mustafa; **"Kafkasya ve Osmanlı Devleti (XVI ve XX. yüzyıllar"**, **Osmanlı Ansiklopedisi**, Editör: Güler Erkan, İstanbul, 2000.
- ; **"1853-1856 Kırım Savaşında Osmanlı Devleti ile Şeyh Şamil Arasındaki İlişkiler"** **Balkanlar ve Kafkasya Türk Dünyası Semineri**, İstanbul Üniversitesi, 1995.
- ; **1853 Kırım Savaşı'nda Kafkas Cephesi**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1989.
- ; **"Osmanlı Rus ilişkileri ve Kafkasya"**, **Avrasya Etüdleri**, c.I, sayı IV, ASAM Yayınları, Ankara, 1995.
- CANBERK, Ahmet; **Kuzey Kafkasya Trajedisi**, Şamil Yay., İstanbul, 1982.
- ÇELİK, Osman ; **İngiltere'nin Kafkasya Siyaseti**, Şamil Vakfı Yay. İstanbul, 1992.

- DEVİRİM, Mustafa; **Türk-Rus İlişkileri Tarihi**, KTÜ Yay., Trabzon, 1994.
- EL KARAKHI, M.Tahir; **Şeyh Şamil'in Cihat Hatıraları**, Yay. Haz: Ahmet Özdemir, Seha Yay., İstanbul, 1997.
- EL MEVLEVİ, Tahir; **Şeyh Şamil'in Gazavâtı**, Sebilürreşat Kütüphanesi Neşriyatı, İstanbul, 1917.
- EREL, Şerafettin; **Dağıstan ve Dağıstanlılar**, İstanbul Matbaası Yay. İstanbul, 1961.
- ERKAN, Aydın; **Tarih Boyunca Kafkasya**, İstanbul. Üniv. Yay. İstanbul, 1989.
- GÖKÇE, Cemal; **Osmanlı Devleti'nin Kafkas Siyaseti**, Şamil Vakfı yay., İstanbul, 1979.
- HAZER, Ahmet; **Hürriyet ve İstiklal Davası Kuzey Kafkasya**, İz Yay., İstanbul, 1990.
- HENZE, Paul B.; **Kafkaslarda Ateş ve Kılıç**, ODTÜ Yay., Ankara, 1985.
- HIZALOĞLU, M.Zihni; **Şeyh Şamil**, Şamil Yay., İstanbul, 1970.
- İŞILTAN, Fikret; **"Şeyh Şamil"**, M.E.B.İ.A., Cilt 10, İstanbul, 1976.
- JABAĞI, Wassan Giray; **Kafkas-Rus Mücadelesi**, Şamil Yayınevi, İstanbul 1990
- KABLAN, Ali; **Osmanlı İmparatorluğu'nun Kafkas Kabileleri ile Münasebetleri**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Samsun, 1994.
- KAFLI, Kadircan; **"Kafkasya Bağımsızlık Mücadelesi"** Kuzey Kafkasya Birlik Mecmuası, Kuzey Kafkasyalılar Derneği Yay., Yalova, 1994.
- ; **"Kuzey Kafkasya'nın Bağımsızlığı"** Kuzey Kafkasya Dergisi, c. II, sayı 4, İst. 1971.
- ; **"İmam Şamil ve Dağıstan"**, Kuzey Kafkasya Dergisi, c. I, sayı 3, İstanbul, 1970.
- KARAGÖZ, Rıza; **Osmanlı İmparatorluğu'nun Kafkasya Siyaseti**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Samsun, 1993.

- KASUMOV Ali, KASUMOV Hasan; **Çerkez Soykırımı**, Kafkasyalılar Derneği Yayınları, Ankara, 1992.
- KIRZIOĞLU, M. Fahrettin; **Osmanlıların Kafkas Elleri Fethi**, Atatürk Üniversitesi Yay. Erzurum, 1986.
- KIZILORENLI, Nuran; **Şeyh Şamil**, Şamil Yay., İstanbul, 1994.
- KOCABAŞ, Süleyman; **Türk-Rus Mücadelesi**, Vatan Yay., İstanbul, 1989.
- KOSOK, Psimaho; **Kuzey Kafkasya'nın Hürriyet ve Bağımsızlık Mücadelesi**, Kafkas Kültürünü Araştırma Derneği, İstanbul, 1966.
- KUNDUK Aytek, **Şimali Kafkasya'nın İstilas**, Damla Yayınları, İstanbul, 1966.
- KURAN, Ercüment; *"Rusya'nın Kafkasya'yı İstilasına Karşı Osmanlı Siyaseti (1856-1878)"*, Balkanlardan Kafkaslara Türk Dünyası Semineri, İstanbul Üniversitesi Yay., İstanbul, 1985.
- KURAT, Akdes Nimet; **Rusya Tarihi**, T.T.K., Ankara, 1986.
- Mahmut Celalettin Paşa; **Mir'at-ı Hakikat**, Haz. İsmet Miroğlu Berekât Yay. İstanbul, 1983.
- MORITZ, Nogrör; **Kafkas-Rus Savaşında Çerkezler ve Dağıstanlılar**, Kuzey Kafkasya Araştırmaları Derneği, İstanbul, 1992.
- NUMANZADE, Ömer Faruk; **Kafkasya'nın İstilasına Karşı Hareketler**, Damla Yay., İstanbul, 1943.
- ÖKE, Mim Kemal; **Ermeni Sorunu**, İnsan Yay. İstanbul, 1991.
- PAMUK, Mustafa; **Kafkasya ve Azerbaycan'ın Dünü, Bugünü, Yarını**, Toplum Yay. İstanbul 1990.
- ŞAMİL, Sait ; **Çara Baş Eğmeyen Dağlı**, Damla Yay. İstanbul, 1970.
- SARAY, Mehmet; **İngiliz Belgelerinde Türkiye ve Kafkasya**, Atatürk Üniv. Yay., Erzurum, 1990.
- SAYDAM, Abdullah; **Kafkasya Bağımsızlık Mücadelesi ve Türkiye**, KTÜ Yay., Trabzon, 1993.
- TANSU, Samih Nafiz; **Şeyh Şamil**, Işık Yay., İstanbul, 1981.

RESİM EKLERİ

İmam Şamil ve Kullandığı Mührü

BELGE EKLERİ

1- B.O.A., B.E.O., A.MKT. MHM 58/75

Anadolu Orduy-u Hümâyûnu Müşir Hazretlerine

Geçende Şeyh Şamil Efendi tarafından gelmiş olan Mahmut Efendinin Şeyhi müşârünileyhin beyan ve harekâtı musammimesi keyfiyâtını ve kendüye mensub bulunan bazı ümerâ ve rüesânın esâmisini beyyin-i takdim eylediği bir kıt'a varakanın mevâddı münderecesine ve müehharan Dağıstanlı izzetli Halil Paşa'nın dahi buna mütedâir tahriren ve şifâhen vuku bulmuş olan bazı ifadâtının münkâd olduğu vechile Şeyh-i müşârünileyhin bi-lûtfihi teâla orduyu hümâyûn ile birleşmesi maddesine irâde-i hümâyûnun harekât-ı mukteziyesi takarrurundan sonra intizar olunmak lazım gelip fakat varaka-i merkûmede gösterildiği üzere ibra -- mümaileyhden şimdiden rütbe-i münâsib tevcihiyle taltifinin iktizâ-yı halden olduğu misüllü Şeyh-i müşârünileyhe dahi nişâne-i iftihar seza olmak üzere münâsib bir rütbe tevcih ve itasıyla Şan-ı Şevketnişan hazretleri dahi icâb-ı âlisinden olduğuna binaen şimdiki ümerâyı mümaileyhimeden intihâb olunan altı nefer zevât feriklik ve mirlivalık rütbelerinin tevcih ve 'itası Şeyh-i müşârünileyh dahi rütbe-i vâla-yı vezâret tevcihiyle beraber Serdâr-ı Ekrem ünvanı verilerek inşallahu teala oraların kabza-i teshire alınmak sadede geldikte Dağıstan Serdâr-ı Erkemi tayin olunmuş ve fakat Şeyh-i müşâr vüzerâ-i mûmâileyhime iş bu rütbelerin şimdiden alenî olarak tevcihi icab etmeyip bimennihi tealâ vakt-i merhununda icâbatı icra olunmak ve şimdiden celb ve teminleri için yalnız kendilerin hemşehrüleri vasıtasıyla suret-i hafiyede haberdar edilmek üzere takdir olunacak evâmiri aliyyenin şeyh-i müşârünileyh erbâbıyla bu mütealânın dahi bildirilmesi ve mûmâileyh Mahmut Efendi dahi şayan-ı mükafat-ı seniyye olmasıyla İstabl Âmire müdirliği pâyesi tevcihi tezekkür olunmuş ve bila tedâbir --- hümâyûn cenâb-ı padişahi dahi ol vechle müteallik ve şerefsudur buyurularak isdar olunan yedi kıta emri savbı âli müşirine gönderilmiş olmakla bu karara tevfikân iktizây-ı halde suretle hüsn-ü icrasına himmet buyuruldu. İş bu şukka ---.

2- B.O.A., B.E.O., A.MKT 64/44

Şeyh Şamil Efendi hazretlerinin maiyetinde bulunan asâkirden bir kuvve-i müfrezesinden bazı başıbozuk takımından Gürcistan tarafında vukubulan harekatı nâmarziyesinden men ve ıslahı esbabının istihsâli ihbarına dair İngiltere Sefâreti tarafından Baş tercümanı Mösyö Yizaniye verilmeyip irâe olunan talimat üzere icâb-ı hal bilmülâhaza adalet-i Şamile-i şeriât-ı garrâdan mugâyir olan etvârı zalimâneye mütecâsir olanların te`dibi ve bigayrı hak idam olunan mazlumanın ihkâk-ı hukuku ile bilütfihi teâla zapt olunan ve gerek bundan sonra teshir olunacak memleketlerde mütevettin olan ibâdullahın temin ve irâde-i kulûbüne ve herhalde refah ve asâyışine bakılması ve kavâid-i mer`iye-i düveliyeden olduğu üzere aslı Rusya askerinden hengâm-ı muhârebede esir edilenlerin dahi müddeti esâretinde mesken ve mekulat ve melbusâtlarına güzelce bakdırılması zımında fevâid muhsenâtı mucib olan bazı vesâyâ ihtarâtı şâmil müşârünileyh hazretlerine bir tahrirat yazılması ve bu tahrirâtın Bâb-ı Âli tercüme odası hülefâsından Dağıstâni Enis Efendi ile irsal olunarak şifâhen dahi talimat ve tebligâti mukteziye icra edilmesi muvafıkı hal ve maslahat görünmesiyle kaleme alınan tahrirât-ı müsvedde (mezkur talimatnâmenin sureti tercümesi ile beraber) meşmulnazar-ı Şevket isr hazreti şehinşahî buyurulmak için arz ve takdim kılınmış olmakla müsvedde-i mezkûrenin hüküm ve medlûlü ve bittasdir efendi-i mümaileyhe irsali emr ve fermanı hazreti şehinşahi buyurulduğu halde efendi-i mümaileyhin harcırahı dahi kararlaştırılarak hak pâyi âliden emiristizan olacağı muvafıkı beyanıyla tezekkür

3- B.O.A., HARİCİYE NEZARETİ, MEKTÛBÎ KALEMİ, 91/14

Fransa postahânesi müstahdemlerinden Mösyö Lömir'in kerîmesi olup Prens Çavçavace'nin çocuklarının mürebbiyesi bulunan Madam Verensa nâm hâtunun Şeyh Şâmil Efendi'nin yedine düşmüş olduğu zannolunmakta idigünden merkûmenin hal ve keyfiyeti Batum'da mukîm Fransa konsolosu Mösyö İstiriti ile bil-müzâkere taharri ve tahkîk olunması hususu Batum'da bulunan asâkîr-i şâhâne kumândanı devletlû Mustafa Paşa hazretlerine iş'âr ve tavsiye buyurulmasını Fransa sefâreti cânibi Bâb-ı Ali'den niyâz ve istirhâm eder.

ÖZET

1774 Küçük Kaynarca Antlaşmasından sonra, Rus tehlikesine karşı Osmanlı Devleti, Kafkasya'yı tampon bir bölge olarak düşünmüş ve buraya yoğunlaşmıştır. Burada yaşayan halkın Müslüman olmasına ve kendine tâbi olmasına çalışmıştır. Ferah Ali Paşa Kafkasya'ya gönderilince burada dağınık vaziyette yaşayan kabileleri Osmanlı Devleti'ne bağlamayı başarmış ve büyük oranda İslamiyet'e girmesini sağlamıştır. Ferah Ali Paşa'nın buradaki Osmanlı hakimiyetini güçlendirme çalışması, ondan sonraki Osmanlı paşalarında o kadar gayretli olmamıştır. Rusya'nın kabileleri yanına almaya çalışması Osmanlı Devleti'nin işini iyice güçleştiriyordu.

XI.yüzyılda Müslüman olan Dağıstan halkı, Ferhat Paşa'nın burasını Osmanlı Devleti'ne bağlamasından sonra yeterli organizasyon yapılmadığı için kendi halinde bulunuyordu. Etnik olarak dağınık olan ve bağımlı yaşamaya fıtratları pek müsait olmayan Kafkas halkları, Osmanlı Devleti'ne karşı kendilerini tam anlamıyla bağımlı hissetmiyorlardı.

Rusya'nın Kafkasya'da ilerlemesi, Dağıstan'da isyan hareketleri ile karşılanmıştır. İmam Mansur ile başlayan mücadele bir müddet başarılı olsa bile, etkin Rus kuvvetleri karşısında tutunamamıştır. Bu dönemde Osmanlı Devleti İmam Mansur'a temkinli yaklaşmış, ama 1789-1791 Osmanlı-Rus Savaşı'nda ondan yaralanmak istemişse de bu mümkün olmamıştır.

1830'lu yıllara gelindiğinde Osmanlı Devleti kendi iç sorunları ile uğraşırken Dağıstan'da imamlığa seçilen Şamil, mücadelesini daha sistemli ve organize olarak yürütmüştür. Etrafındaki kabileleri kendisine bağlamış ve Osmanlı Devleti'nden yardım talebinde bulunmuştur. Osmanlı Devleti içeride yapmak istediği reform ve yenilik hareketleri sebebiyle barış ortamına ihtiyaç duyuyordu. Bu taleple İstanbul'a gelen elçileri makul şekilde karşılayıp mücadelelerine devam etmelerini teşvik ederek geri yolluyordu.

1850'li yıllara gelindiğinde Rusya, Osmanlı Devleti'ne kutsal yerler meselesinden dolayı baskı kurdu, istediği talepleri yerine getirilmesi için Prens Mençikof'u İstanbul'a göndermiştir. Mençikof ukala bir üslupla Osmanlı Devlet adamlarını tehdit etmiştir. Taleplerinin yerine getirilmesini yoksa savaşın yakın olduğunu söyledi.

İngiltere ve Fransa'dan destek alan Osmanlı Devleti Rusya'ya savaş ilan etti. İşte bu ortamda İmam Şamil ile diyaloga geçen Osmanlı Devleti ona Ruslarla mücadele etmesini, kuzeydoğu cephesinde Osmanlı askerine yardım etmesini istedi. Daha sonra da İmam Şamil'e "Dağıstan Serdâr-ı Ekremi" ve vezirlik rütbesini verdi.

İmam Şamil kuzeydoğu cephesinde kendisinden beklenenleri yerine getirmiş; ancak asker sayısının azlığı sebebiyle Ruslara karşı tutunamamıştır. Osmanlı askerinin gelmesini beklemiştir. Bunun 8 ay sürmesi İmam Şamil'i zor durumda bırakmış, geri çekilmek zorunda kalmıştır.

Burada bir haberleşme sıkıntısı söz konusudur. Ama müttefik devletlere bağımlı hareket eden Osmanlı Devleti, bu askerî birliği bilerek geciktirmiş olması da söz konusudur. Çünkü Fransız ve İngiliz askerlerine lojistik destek sağlamayı kabul eden Osmanlı Devleti bu hususta müttefiklere göre hareket etmiştir. Ancak Fransa İmparatoru, Kafkasya harekâtının olmasını arzu etmiş, silah teminini sağlamış ancak silahların dağıtımını gelişi güzel yapıldığı için istenilen sonuca ulaşamamıştır.

Müttefik devletler Sivastopol ve Kırım'ın ele geçirilmesi ile Rusya'nın pes edeceğini planlıyorlar, bu yüzden tüm gayretlerini bu noktaya yoğunlaştırıyorlardı. Oysa İmam Şamil kuzeydoğudan yapılacak bir harekâtın, Rusları kısaç içine alacağını düşünüyordu. Bu düşüncesini Osmanlı Devleti'ne iletmiştir. Lakin bu plan gerçekleşmemiştir.

Savaş sonrası yapılan Paris Barış Konferansı'nda Kafkasya meselesi pek gündeme gelmemiştir. Osmanlı Devleti Kafkasya meselesinin gündeme gelmesinde pek istekli görülmemiştir. Bu meselede etkin bir rol oynamamıştır

Rusya Kırım Savaşı'ndaki tüm kuvvetlerini Kafkasya'ya kaydırarak artık bağımsızlık isyanlarını bastırmak istiyordu. Bu amaçla İmam Şamil ilk hedefti. Vedenö Kalesi'nde son müdafaasını yapan Şamil neticede teslim olmuştur. Daha sonra Ruslar nâip Muhammet Emin üzerine hücum ederek ona silah bıraktırdı. Rusya Kafkas halklarına ya iskana razı olmalarını yada ülkelerini terk etmelerini istedi. Bu karar üzerine bir kısım kabileler Osmanlı Devleti'ne göç ederken bir kısmı da mücadeleye devam kararı aldı. Rusların, iskan veya göç teklifini kabul etmeyen küçük kabileler savaşa karar verdiler. Ruslar, 1864 yılında Kbaada yaylasından bu kabileleri yenilgiye uğratarak tüm Kafkasya'ya hakim olmuşlardır.

ABSTRACT

In this study, the relations between the Ottoman Empire and the people battling for independence in Dağıstan will be discussed. The study includes the period from 1830 to 1860. In other words, the relations between the Ottoman Empire and Imam Şamil, struggling in Dağıstan, will be explained. The desire of the Ottoman Empire, trying to protect itself against Russia, to help a handful of people in Dağıstan will be presented throughout the study. Particularly, how the people in Dağıstan required help from the Ottoman Empire will be handled, and thus, the envoys and the letters sent for this will be discussed.

Moreover, how the presence of the Ottoman Empire in Caucasia prevented the people to take a step for independence will be studied. In the meantime, why the Ottoman Empire couldn't take the advantage of the Crimea War will be dwelled on. Actually, the Ottoman Empire had the advantage of blocking Russia, spreading out against itself. That is, in the Crimea War, the Ottoman Empire could have collaborated with the people in Dağıstan. The capture of the Northeast front and the squeeze of Russia in Sivastapol, its unique support, could have been easier. Hence, the independence struggle of all people in Caucasia could have been possible. However, in this study, why it was impossible and why the allied powers and the Ottoman Empire couldn't adequately benefit from the factor of Imam Şamil and how this situation prolonged the war will be explained.

The preparations of Russia, after the war, to capture Caucasia and to make Imam Şamil ineffective will be discussed. Consequently, Imam Şamil, the last hope for independence in Caucasia, and his relations with the Ottoman Empire will be elicited in a different viewpoint throughout the study.